

**VYDÁVÁ ÚSTAV MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ
VE SPOLUPRÁCI
S NADACÍ JIŘÍHO Z PODĚBRAD
PRO EVROPSKOU SPOLUPRÁCI**

ŘÍDÍ REDAKČNÍ RADA / PŘEDSEDA
OTTO PICK
ŠÉFREDAKTOR
ZDENĚK ZBORIL
ZÁSTUPCE ŠÉFREDAKTORA
ROBERT SCHUSTER
ODPOVĚDNÁ REDAKTORKA
MILENA ŠTREJČKOVÁ
SEKRETÁŘKA REDAKCE
IRENA KREJČOVÁ
GRAFICKÝ NÁVRH PETR TĚŠÍNSKÝ
GRAFICKÁ ÚPRAVA MARIE VORLOVÁ
AUTOR OBÁLKY FILIP SOJKA
DISTRIBUCE DAGMAR ČERVINKOVÁ

REDAKČNÍ RADA: MILOŠ CALDA, PETR DOSTÁL, MARTIN EHL, JIŘÍ FÁREK, JOSEF FUČÍK, MILOSLAV HAD, RADEK KHOL, ROMAN KRASNICKÝ, JAN KREIDL, MIROSLAV KUNŠTÁT, KAI-OLAF LANG, KRISTINA LARISCHOVÁ, LIBOR LUKÁŠEK, ZDENĚK MATĚJKA, ALOIZ NEUSTADT, ALEXANDR ORT, MARTIN PALOÚŠ, KAREL PEZL, OTTO PICK, MILOŠ POJAR, RICHARD SEEMANN, VÁCLAV ŠMEJKAL, JIŘÍ ŠTĚPANOVSKÝ, KAREL ŠTINDL, KVĚTA ŠUBRTOVÁ, FRANTIŠEK ŠULC, FILIP TESAŘ, MARTIN VÁVRA, JOSEF VESELÝ, TOMÁŠ VESELÝ, PETR ZAVADIL

Jednotlivé příspěvky vyjadřují názory autorů, nikoli vydavatele. Nevyžádané rukopisy redakce nevrací.

All rights reserved. Copyright under the International Copyright Convention. No part of this publication may be reproduced, stored in retrieval systems or transmitted in any form or by any means without the prior permission of the International Politics editorial office. Reprints are available upon request. Reprints and permissions: Write to International Politics, Nerudova 3, 118 50 Praha 1.

Redakce a administrace: Nerudova 3, 118 50 Praha 1. Telefon 02/51 108 107; fax: 02/51 108 222; e-mailová adresa umvedo@iir.cz.
Objednávky a předplatné přijímá administrace redakce. Vychází měsíčně. Cena výtisku 29,50 Kč. Předplatné na rok činí 294 Kč, pro studenty a důchodce 244 Kč, ve Slovenské republice 550,80 Sk.

Registrováno MK ČR 5210
Tiskne ProKonzult s. r. o., závod Vrútky,
Švermova 8, 038 61 Vrútky.
Rozšiřuje redakce a další distributoři v drobném prodeji. Ve Slovenské republice rozšiřuje ProKonzult, s. r. o., závod NADAS, Švermova 8, 038 61 Vrútky, tel.: 00421/43/4281538, fax: 00421/432/4281696. Informace o MP a ediční činnosti ÚMV na www.iir.cz
Podávání tlačoviny povoleno SsRP Banská Bystrica č. j. OPČ-3215/B-96 ze dne 12. 9. 1996.

ISN 0543-7962

INDEX 46911

OBSAH 3/2002 ROČNÍK XXVI

STR.

SVĚTOZOR	2
SEVEROVÝCHODNÍ ROZMĚR EVROPSKÉ INTEGRACE / -zz-	3
SEVEROVÝCHODNÍ ROZMĚR EVROPSKÉ INTEGRACE	
PŮLSTOLETÍ SPOLUPRÁCE NA SEVERU EVROPY / Robert Schuster	4
AGENDA BALT 21: PŘÍSPĚVEK RADY STÁTŮ BALTSKÉHO MOŘE K UDRŽITELNÉMU RŮSTU A TRVALÉ PROSPERITĚ / Štěpánka Zemanová	6
ŠVÉDSKO: K „JEDNOTNÉ“ EVROPĚ STÁLE NEJEDNOTNĚ / Tomáš Sniegoň	8
PROČ SE VYNOŘUJÍ KALININGRADSKÉ OTÁZKY? / Raimundas Lopata	10
SMĚR EVROPSKÁ UNIE	
ROZHOVOR S HLAVNÍM VYJEDNAVAČEM ČR PAVLEM TELIČKOU	12
ZEMĚMI SVĚTA	
ARGENTINSKÁ LEKCE / Martin Ehl	13
FRANCIE PO 11. ZÁŘÍ 2001 / Jan Eichler	15
NOVÉ ROZMĚRY RAKOUSKÉHO PARTNERSTVÍ ANEB RAKOUSKÁ HRA NA VÝDRŽ / Jiří Štěpanovský	17
VZTAHY A PROBLÉMY	
PROČ AFRIKA NEDRŽÍ KROK? / Vladimír Klíma	19
ENVIRONMENTÁLNÍ BEZPEČNOST / Eva Tošovská	21
EKONOMICKÝ OBZOR	
ZKUŠENOSTI Z LIBERALIZACE POHYBU KAPITÁLU NOVÝCH ČLENSKÝCH ZEMÍ OECD / Jana Křelinová	24
VOLNÁ TRIBUNA	
NOVÉ ASPEKTY ASYMETRIE V OBRANĚ A POLITICKÉ STRATEGII USA / Radek Tomáš	27
PROBLEMATIKA ZÁKONA O ZAHRANIČNÍCH MAĐAROCÍCH VO VZTAHU K SLOVENSKEJ REPUBLIKE / Michal Sviatko	30
EURÓPA A JEJ NÁRODY / Daniel Šmihula	31
INFORMACE	
ZLOČINY WEHRMACHTU – DIMENZE VYHLAZOVACÍ VÁLKY / Richard Seemann	33
RECENZE	
NĚMECKO A ROZPAD JUGOSLÁVIE OČIMA ÚČASTNÍKA / Vladimír Handl	35
KRAJINA V POHYBE / Lubomír Kopeček	36
USÁMA BIN LÁDIN A MEZINÁRODNÍ TERORISMUS / Bohumil Tesařík	37
NĚMECKO A MIGRACE V EVROPĚ / Ivona Řezanková	38
EKVIDISTANTA EXTREMISMU JAKÉHOKOLI RAŽENÍ / Dirk Rochtus	39

V PŘÍŠTÍM ČÍSLE MP

(které má vyjít do 30. 4. 2002)

➤ *Islám v Indonésii* ➤ *Indicko-pákistánský konflikt jako vedlejší efekt afghánské krize* ➤ *Pákistán vs. Indie: jiná víra, jiná politika* ➤ *Myanmar: pokus o nastolení nové politiky* ➤ *Politický vývoj v Nepálu* ➤ *Stagnace japonské ekonomiky* ➤ *Globalizace a vzdělávací politika v EU* ➤ *Prevence a řešení konfliktů a OSN: africké zkušenosti* ➤

1. – generální tajemník NATO George Robertson prohlásil, že USA nemohou počítat při případném rozšíření své války proti terorismu na Irák nebo KLDLR s automatickou podporou NATO.

1. – americká televizní stanice CNN odvysílala interview arabské televize Al-Džazíra s Usámou bin Ládinem, který již v říjnu minulého roku vyhrožoval novou vlnou teroru proti USA. Rozhovor byl natočen asi 21. října a nebyl dosud zveřejněn.

4. – vysocí představitelé zemí NATO a Ruska jednali na zasedání v Římě o vojenských aspektech boje proti mezinárodnímu terorismu. Zasedání bylo prvním konkrétním krokem po návrhu Aliance rozvinout nové partnerství s Moskvou. Podle ruského ministra obrany Sergeje Ivanova se obě strany dohodly, že začnou prodávát praktické otázky společného zájmu. Rusko je podle ministra připraveno spolupracovat na stejné úrovni, na níž je připravena spolupracovat i druhá strana.

5. – USA prohlásily, že jsou ochotny jednat s Iránem, Irákem a KLDLR, přestože je prezident George W. Bush označil za „osu zla“, a že nehodlají na tyto země vojensky zaútočit.

6. – Saúdská Arábie oficiálně potvrdila, že 14 z 19 atentátníků z 11. září 2001 byli její občané.

6. – z desetibodové obžaloby Američana Johna Walkera Lindha, který bojoval v řadách Tálibánu, vyplynulo, že Usáma bin Ládín vyslal k provedení 20 sebevražedných akcí do USA 50 atentátníků.

6. – izraelský premiér Ariel Šaron odjel na oficiální návštěvu USA. Hlavním cílem cesty bylo přimět Washington k naprostému ignorování palestinského vůdce Jásira Arafata. Americký prezident George W. Bush vyzval izraelského premiéra, aby USA zmrazil s Arafatem veškeré styky, odmítl.

7. – USA přiznaly bojovníkům Tálibánu internovaný na základně Guantanamo status válečného zajatce. Nevztahuje se na zajaté příslušníky al-Káida.

8. – šéf afghánské prozatímní vlády Hamíd Karzái při návštěvě v Pákistánu prohlásil, že boj proti terorismu v jeho zemi bude pokračovat, pokud to bude nezbytné pro vymýcení posledních zbytků hnutí Tálibán a sítě al-Káida.

8. – v Kandaháru se vzdal novým afghánským úřadům dosud nejvyšší činitel tálibánského režimu – bývalý ministr zahraničí Vakíl Hamat Mutavakkil. V zápětí byl předán americkým jednotkám, které ho přesunuly k prvním výsledkům na vojenskou základnu na kandahánském letišti.

9. – na neformální schůzce ve španělském Cáceresu předložila Francie návrh na řešení konfliktů Izraele s Palestinci, na který šéfové diplomacií reagovali příznivě a shodli se naopak, že nesouhlasí s postojem USA. Plán předpokládá uspořádání voleb na palestinském území, vyhlá-

šení palestinského státu, který by se stal členem OSN a Izrael by ho uznal, dále deklaraci o neútočení s mezinárodním dohledem, obnovení rozhovorů na základě rezolucí o trvalém vymezení území, o Jeruzalému, o postavení palestinských uprchlíků a o sdílení vodních zdrojů, vyhlášení palestinské ústavy a stažení izraelských jednotek z autonomních území. Tel Aviv by se měl zavázat jednat o bezpečných koridorech mezi Zajordánskem a pásmem Gazy. USA návrh odmítly jako zbytečný.

11. – USA opatrně uvítaly dopis předsedy palestinské samosprávy Jásira Arafata americkému ministru zahraničí Colinu Powellovi, týkající se nedávného zadržení nákladu zbraní na lodi Karin A, a kritizovaly izraelské nálety na palestinské cíle. Arafat v dopisu přiznal částečnou odpovědnost za případ pašovaných zbraní.

11. – oslavy 23. výročí islámské revoluce vyústily v Teheránu v rozsáhlé protiamerické demonstrace. S projevem odmítajícím zařazení Iránu k „ose zla“ vystoupil i prezident Chátámí.

12. – u Mezinárodního tribunálu pro zločiny v bývalé Jugoslávii v Haagu začal proces s bývalým jugoslávským prezidentem Slobodanem Miloševićem. Je obviněn ze zločinů proti lidskosti spáchaných v Chorvatsku v letech 1991–1992, z genocidy za bosenské války v letech 1992–1995 a ze zločinů proti lidskosti za kosovské krize v roce 1999. Hlavní žalobkyní je Carla Del Ponteová. V závěru druhého dne procesu Milošević opět popřel legalitu tribunálu.

13. – korutanský hejtmán a bývalý šéf rakouské strany Svobodných Jörg Haider se vrátil z dvou denní návštěvy Iráku, která podle jeho vyjádření měla humanitární charakter, protože přivezl přístroje pro krevní banku, léky a krevní konzervy pořízené ze sbírek, které uspořádal jako člen Rakousko-irácké společnosti. Do Bagdádu cestoval na vlastní náklady. Rakouská opozice v souvislosti s návštěvou vládu ostře kritizovala.

12. – asi 15 členů nejvyššího vedení afgánského hnutí Tálibán, vesměs ministrů bývalé vlády, vyjednávalo s prozatímní vládou premiéra Karzáiho o podmínkách kapitulace.

13. – americký ministr zahraničí Colin Powell v Senátu prohlásil, že američtí spojenci by měli respektovat „základní americké vedení v boji proti terorismu a v případech, kdy je nechtějí následovat, ať učiní svou suverénní volbu“. Šlo o reakci na výtky ze jména Francie a Německa, že americká zahraniční politika je jednostranná a boječtivá.

14. – list The New York Times s odvoláním na americké představitelky napsal, že novým šéfem operací sítě al-Káida se stal 30letý Palestinec Abú Zubajda, který také připravoval zářijové atentáty v USA.

14. – Slobodan Milošević ve čtyřhodinové řeči před Mezinárodním tribunálem pro zločiny v bývalé Jugoslávii odmítl všechny body obžaloby a proces označil za politickou záležitost, namířenou nejen proti němu, ale pro-

ti celému srbskému národu. Žádal předvolat jako svědky francouzského prezidenta Jacquese Chiraka, bývalého amerického prezidenta Billa Clintona, britského premiéra Tonyho Blaira, generálního tajemníka OSN Kofi Annana a další státníky.

14. – rozvášněný dav rozružený dvoudenním čekáním na lety do Saúdské Arábie ubil na kábulském letišti afgánského ministra civilního letectví Abdura Rahmána. O pozadí násilného činu existuje několik verzí.

14. – americký prezident George W. Bush přednesl nové kompromisní návrhy proti tzv. skleníkovému efektu. Představitelé Kanady, Japonska a Evropské unie upozornili USA, že chybují, když odmítají řešení navržená v Kjótu. Ekologická hnutí zareagovala na Bushův návrh ostrou kritikou.

15. – palestinské vedení vyzvalo radu bezpečnosti OSN, aby přiměla Izrael zastavit jeho agresi a aby vyslala na palestinské území mezinárodní pozorovatele. Vzájemné útoky pokračovaly celý měsíc téměř denně.

16.–17. – maoističtí povstalci na severozápadě Nepálu zabili na 130 lidí. Jde o nejkrvavější střet od loňského přerušení rozhovorů mezi vládou a povstalcí.

17. – příslušníci amerických speciálních protiteroristických jednotek přistáli na jihu Filipín, aby zahájili spolu s filipínskou armádou operaci proti muslimským povstalcům.

17. – přeletem do Japonska zahájil americký prezident George W. Bush týdenní cestu po asijských zemích. V japonském parlamentu prohlásil, že americká vojska zůstanou v Japonsku. V Korejské republice vyzval ke sjednocení korejských států a opakoval, že USA nehodlají vojensky zaútočit na KLDLR. Severokorejský vůdce Kim Čong-il odmítl Bushův návrh na dialog o zbrani hromadného ničení, která údajně KLDLR vlastní.

19. – podle ruského listu Něžavisimaja gazeta dorazilo do Gruzie americké komando, které by se mělo podílet na možném protiteroristickém zásahu. Podle listu jde o skupinu radistů či poradců, kteří by měli připravit vojenskou operaci v Pankisském údolí na hranicích s Ruskem. V údolí žije několik tisíc uprchlíků z Čečenska, mezi nimiž by se podle Moskvy mohli skrývat i teroristé sítě al-Káida, dokonce i Usáma bin Ládín.

20. – maďarský premiér Viktor Orbán v Bruselu na zasedání Evropského parlamentu vyslovil požadavek na zrušení dekretů čs. prezidenta Edvarda Beneše. Premiéři Slovenska, Česka a Polska na protest odřekli účast na summitu visehradské čtyřky, který se měl konat 1. března. Rovněž ministři kultury těchto zemí odřekli účast na připravované schůzce.

20. – izraelský premiér Ariel Šaron schválil sérii zostřených vojenských represálií proti Palestincům jako odvetu za smrt šesti izraelských vojáků při útocích, k nimž se přihlásily skupiny al-Aksá a Hamás.

21. – jistý pákistánský novinář předal americkému konsulátu v Karáči videozáznam, na němž je nahrána po-prava amerického novináře Davida

Pearla, kterého unesli muslimští radikálové 23. ledna v Karáči.

21. – německý Nejvyšší soud potvrdil doživotní trest pro bývalého dozorce v terezínské káznici Antona Mallotha.

21. – izraelský premiér Ariel Šaron oznámil, že nařídí vytvoření nárazníkové zóny určené k ochraně izraelských hranic. Nadále však hodlá pokračovat ve schůzkách s palestinskými představiteli. USA vyzvaly Izraelce a Palestince k obezřetnosti a označily nynější situaci za kritickou. Jásir Arafat znovu vyzval Palestince k příměří v jejich téměř 17 měsíců trvajícím povstání proti Izraeli.

22. – Jonas Savimbi, vůdce povstaleckého hnutí UNITA v Angole, byl zabit při přestřelce s vládními vojsky.

23. – na Srí Lance vstoupilo v platnost příměří mezi vládou a Tygry osvobození tamilského llámu.

24. – šéf prozatímní afghánské vlády Karzái přijel na dvou denní návštěvu Iránu. Poděkoval iránským představitelům za pomoc, kterou Afghánistán poskytovali v boji proti sovětské okupaci i proti Tálibánu. Jednal především o repatriaci asi dvou milionů afgánských uprchlíků.

24. – italská média informovala o objevu podezřelého tunelu, který byl nedávno vykopán v boční stěně podzemního kanálu nedaleko amerického velvyslanectví v Římě. Italské soudní zdroje vyslovily podezření, že tudy teroristé z mezinárodní sítě al-Káida mohli připravovat útok.

26. – bylo oznámeno, že FBI identifikovala vědce, bývalého pracovníka vládních laboratoří, který je hlavním podezřelým v případě rozesílání zá-silek obsahujících nákazu antraxem.

27. – podle informací amerického zpravodajského kanálu CNN požádala vláda prezidenta Bushe členy rozvětvené rodiny teroristy Usámy bin Ládina o poskytnutí vzorků DNA, které mají sloužit k identifikaci obětí amerických útoků na Afghánistán.

28. – izraelská armáda podnikla útoky na dva palestinské uprchlické tábory nedaleko Nábulusu. Zahynulo při nich 11 Palestinců a dalších sto bylo zraněno. Izraelská vláda svůj postup odůvodnila tím, že podle jejích informací pocházejí z mnoha těchto táborů členové sebevražedných komand, která podnikla v posledních týdnech v Izraeli řadu pu-mových útoků.

28. – albánské politické strany v Kosovu se po mnohaměsíčních jednáních dohodly na rozdělení moci v této jihosrbské provincii. Podle kompromisu mezi hlavními stranami, který zprostředkovala OSN, se stane umírněný politik Ibrahim Rugova prezidentem. Post premiéra by měl obdržet vůdce bývalé Kosovské osvobozené armády Hashim Thaçi.

28. – v Bruselu se sešel ke svému prvnímu zasedání Evropský konvent. Úkolem tohoto grémia, jehož porad se účastní i tři zástupci České republiky, bude vypracování návrhu na reformu smluvního systému Evropské unie.

Severovýchodní rozměr evropské integrace

Z Prahy a Bratislavy zaznělo v minulém roce několikrát upozornění, že existují nové názory na to, jak trochu jinak uspořádat Severoatlantickou alianci a Evropskou unii. Často to bylo doprovázeno výroky, které mají původ v kartografických předsudcích o rozměrech Evropy, v jejímž středu se nachází právě hlavní město České republiky nebo dokonce Pražský hrad. Mapa severovýchodní výspy euroamerického nebo transatlantického prostoru spolupráce, od Tallinu po Nome, je impozantní. Samuela Huntingtona by potěšilo, že zde lze nalézt vyznače kultů pohanských i křesťanských, lid Starého zákona, slovanské drnorysy stejně jako kultury pera nebo meče. Samozřejmě musíme zapomenout na evropské muslimy, sice trvale usídlené na britských ostrovech, ve Francii, Německu, tradičně na Balkánu, ale nyní i ve Švédsku. Jeho selektivní a neekumenický pohled na náš svět je prostý zamyšlení nad historickými a kulturními střety Dánů s Nory a Švédy, Norů se Švédy, Švédů s Finy, Finů, Litevců, Estonců a Lotyšů s Rusy a Poláky, katolíků s protestanty, katolíků a protestantů s pravoslavnými a mezi nimi neustále migrujícími židy i Židy. Snad by na okraji dnes dočasně populárního o velké střety civilizací stálo za to porozhlédnout se po této malé části euroatlantického regionu a rekapitulovat, jak a po jakých cestách došli lidé z této oblasti k vzájemnému porozumění, jak se setkali a setkávají uvnitř i vně evropských struktur.

Od dob, kdy Petr Veliký zahájil svoje *stremeniye na Zapad* a kdy čeští a polští katolíci pokřesťanšovali, sami nedostatečně pevní ve víře, Litvu a tamější Prusy, uplynula staletí. Dnes se na mapě severovýchodní Evropy rozkládají úhledně malé nezávislé státy, které bez velké pozornosti zbytku Evropy směřují k blahobytu a nerozpustitelnosti v Evropské unii. Také ti, kdo se naučili posuzovat osídlení severovýchodní Evropy podle magdeburského městského práva nebo povahy německé kolonizace, by mohli být spokojeni. Snad jen zrezivělý Kaliningrad, původně Kantův Königsberg, kazí pohled na tento obraz, který má být idylickou *pejsází* na severovýchodní hranici Evropské unie.

Právě slovo *pejsáz* nás však upozorňuje na skutečnost, že ruština je blízko, a není a nebude, ani s ohledem na kulturní a politické dějiny, možné vytvořit nějakou novou východní a nepřekonatelnou hranici. Ve střední Evropě se stále ještě jedním dechem vyslovují jména hlavních měst baltských zemí (Vilnius, Tallin, Riga), jako by to byly destinace cestovních kancelářů a jména skandinávských měst jsou nám známější jako místa arén novověkých sportovních gladiátorů. Nic však není tak banálně neautentické, jako pohled do severovýchodní Evropy přes historické stereotypy a domnělé geografické konstanty. Nic není víc zkreslujícího než pohled z bývalé imperiální metropole, ať již leží na východě, západě nebo jihu. Právě myšlení o sobě jako středu a o ostatních jako periférii tradičně brání odstraňování bariér ať již ideologických, náboženských, politických nebo obchodních. Kdo jednou propadne představám o centru a perifériích, o říši

středu a připojených a dobytých provinciích, o moci zbyrokratizovaného centra nad druhořadým okrajem říše, nedostává se jen do konfliktu s těmito zeměmi, ale ubíjí v sobě schopnost participace na jiné kultuře, jiném stylu života, schopnost empatie a touhy po skutečné integraci. Kompenzací tohoto nedostatku je pak touha po dezintegraci, zdůrazňování odlišností, nepochopení obohacujících rozdílností, nedůvěra v toho druhého, později nepřátelství a nenávisť.

Pokusili jsme se využít příležitosti a odpoutat pozornost odborné veřejnosti od hektických a konfrontačních výroků a postojů, které zřejmě až do červnových voleb v ČR a podzimmích v SRN budou plnit stránky českých tištěných médií a atakovat konzumenty dramatických informací i prostřednictvím médií audiovizuálních. Chtěli jsme najít prostor evropské politiky, ve kterém se ještě soutěží a nebojuje, domlouvá, ale nesmlouvá, kde problém kulturní, sociální a politické emancipace je problémem jednotlivce, který si umí vážit křehkosti svobody. Rozhodli jsme se proto požádat politické komentátory i analytiky o pohled na Skandinávii a baltské státy v době, kdy se Evropská unie snaží zjistit, jak bude vypadat zakončení procesu masivního rozšiřování na východ a jak se osvědčilo téměř sedmileté členství Švédska a Finska v EU. Regionální pohled nebo pohled na otřesenou východní Evropu se však v jejich textech změnil v nezbytnost věnovat se jednotlivým zemím monograficky a zbavit se zátěže neustálého srovnávání těchto zemí jako celku s jinými oblastmi.

Švédsko a Finsko se po svém vstupu do EU nepřestaly přibližovat baltským zemím nejenom ekonomicky, obchodně, ale i politicky. Tak jako v České republice i na Baltu představa o sociálně spravedlivém státu začala koncem devadesátých let pronikat do politických programů nejrůznějších politických skupin a neformálně a výběrově tyto země přebraly nejen rétoriku, ale i postoje a modely chování novodobých evropských socialistů nebo sociálních demokratů. Ekvilibristika ve vztazích a závislostech na neviditelných finančních a ekonomických pavučinách Ruské federace je pak pobídkou i k zamyšlení, zda kdysi atraktivní *finlandizace* se nestala novým typem ruské zahraniční politiky v Evropě. A to bez ohledu na to, zda se týká politických, bezpečnostních nebo ekonomických struktur.

Překvapilo nás, jak málo českých odborníků systematicky a pravidelně sleduje vnitropolitický vývoj celé oblasti, jak jsou jejich zájmy fragmentární a jak se stále vracejí k historickým a kulturním souvislostem. Podařilo se nám ale získat stať litevského ředitele Ústavu mezinárodních vztahů ve Vilnius Raimundase Lopaty a Robert Schuster se snaží shrnout výsledky padesátileté regionální spolupráce na severu Evropy. Připomínáme stále zelené úvahy o ekologii v baltských zemích a stále rozporuplný vztah občanů Švédska k evropské integraci.

Snad se nám také povedlo odpoutat se od vzrušených diskusí o terorismu a doufáme, že se do doby, než toto číslo MP vyjde, neobjeví nějaká nová informace o krvavých akcích neviditelných agentů stále transformované a vždy transformovatelné osy zla. Nemohli jsme však vynechat ani středoevropskou tematiku, ale k rakousko-maďarsko-českému střetu zájmů se vrátíme ještě v době klidnější. Koneckonců, jak řekl nedávno v Praze Joschka Fischer, Německo není Rakousko, a dodejme, že ani Bavorsko není hlavním městem Berlína.

Ale přece jenom se zdá, při pohledu z oken malostranských paláců a Pražského hradu, že skandinávské a baltské země jsou, a doufejme, že to není jen iluze, ostrovem klidu v dnešním znevádněném světě, že vztah člověka k přírodě je zde prožíván, a nikoli politizován, že *zoon politikón* není jen televizním článkem, který lze nabídnout a prodat komukoli, a že *evropské hodnoty* lze hledat a nacházet také ve směru severovýchodním.

-zz-

zboril@iir.cz

Půlstoletí spolupráce na severu Evropy

ROBERT
SCHUSTER

Když byla 20. října 1999 v německém hlavním městě Berlíně slavnostně otevřena velvyslanectví skandinávských zemí, jednalo se bezesporu o velkou událost. Nejenom, že tehdy do německé metropole přijely současně tři královské a dva prezidentské páry. Bylo to totiž poprvé, co se vlády pěti zemí – Dánska, Finska, Islandu, Norska a Švédska – rozhodly společnými silami vybudovat komplex svých zastupitelství. Už při letmém pohledu na architektonické řešení vzájemně propojených budov, v jehož středu se nachází uměle vytvořené jezírko, symbolizující moře, se dá prohlásit, že lépe snad nešlo vyjádřit skutečnost, že mezi těmito pěti státy probíhá už po mnoho desítek let velmi čilá spolupráce.¹⁾

V letošním roce tomu bude právě 50 let, kdy byla kooperace pěti skandinávských zemí poprvé institucionalizována. Vznik Severské rady v roce 1952 byl nejenom logickým důsledkem snah těchto zemí o řešení společných problémů vyplývajících z jejich sousedství a vzájemných historických vazeb. Do určité míry to ale byla i reakce na mezinárodněpolitickou situaci na počátku padesátých let, která vedla k většímu sblížení skandinávských států. Přesto se však studená válka a s ní související rozdělení Evropy na dva tábory do určité míry odrazila i v prostoru severní Evropy. Zatímco Norsko, Dánsko a Island se hned od počátku angažovaly v Severoatlantické alianci, zakládalo si Švédsko na své „ozbrojené neutralitě“. Naopak Finsko – rovněž formálně neutrální – bylo díky své spojenecké smlouvě se Sovětským svazem v porovnání s nimi v možná nejobtížnější situaci.

Také proto například členové Severské rady od samého počátku zcela vědomě rezignovali na jakékoli pokusy jednotně vystupovat na mezinárodním fóru, či dokonce formulovat nějaké vlastní bezpečnostní doktríny, ačkoliv se o to původně pokoušeli. V této souvislosti je třeba zmínit myšlenku na vytvoření severského obranného společenství, která ovšem byla definitivně pohřbena už na počátku 50. let. Orientace veškerého úsilí např. na zlepšení dopravních cest nebo ochranu životního prostředí mohla budit dojem, že kooperace, která se rozvinula na severu starého kontinentu, probíhá velmi nenápadně. Její praktické založení dokládaly dohody ze začátku 60. let o vzniku společného trhu práce nebo pasové unie, která obyvatelům Skandinávie zaručila faktickou neomezenost pohybu a stejné sociální standardy v celé severní Evropě. Až do 70. let se přitom kontakty skandinávských zemí odehrávaly skoro výlučně na úrovni parlamentů, neboť 87členná Severská rada byla grémiem, v němž zasedali poslanci pěti severských zemí a tří autonomních území (Grónska, Faerských ostrovů

a Alandu). Až teprve v roce 1972 se poprvé začali pravidelně scházet premiéři a ministři, což svědčilo minimálně o posílení původně velmi formální spolupráce. Seveřané se sice vždycky bránili její institucionalizaci a kladli důraz na to, že usnesení Severské rady nemají pro nikoho ze zúčastněných právní závaznost. Přesto ale získala především setkání skandinávských zemí od počátku 70. let poněkud jiný charakter a důvody pro to byly velmi prozaické. Dánsko a Norsko totiž tenkrát podaly přihlášku do Evropských společenství a poprvé tak do určité míry porušily dosavadní skandinávskou jednotu, pokud šlo o její zdrženlivý vztah k ES.²⁾

Zatímco Dánové 1. ledna 1973 skutečně do Společenství vstoupili, Norové to v referendu odmítli. Dánsko tak najednou připadla role neoficiálního velvyslance Skandinávie ve Společenství. Ze strany zbývajících severských zemí to mimo jiné vedlo k tomu, že se prostřednictvím kodaňské vlády pokoušely nepřímo participovat na rozhodování v ES.

Sedmdesátá léta byla pro sever Evropy významná i z jiného důvodu, neboť s sebou přinesla výrazné prohloubení spolupráce na poli hospodářské politiky. Nejvýznamnějším dokladem toho byl vznik Severské investiční banky (NIB) v roce 1976, která si kladla za cíl podporovat nejenom investiční aktivitu v severní Evropě, ale také exporty skandinávských firem. V roce 1989 přibyl ještě další finanční nástroj v podobě tzv. Severského rozvojového fondu (NDF) zaměřený na pomoc rozvojovým zemím.

Nová orientace severské politiky po roce 1989

Politické změny, které s sebou přinesl rok 1989, se přirozeně také dotkly 25 milionů obyvatel na severu kontinentu. Odpadly především skryté a v podvědomí neustále přítomné obavy ze Sovětského svazu a jeho případné rozpínivosti; jeho zhroutil se navíc otevřela perspektiva navázání spolu-

práce a obnovení zpretrhaných historických vazeb s Pobaltím. Nicméně ani tato zdánlivě logická orientace do prostoru Baltského moře se neobešla v rámci Severské rady bez dlouhých debat, protože to vlastně znamenalo změnit celou její dosavadní filosofii, která vůbec nepředpokládala nějakou společnou zahraničněpolitickou aktivitu severských zemí. Teprve v roce 1993 se podařilo změnit složitý systém mezistátních smluv.

Zahraniční politika skandinávských států se od tohoto okamžiku začala ubírat v podstatě dvěma směry: směrem východním, tzn. výrazným angažmá v pobaltském regionu, což vedlo k vytvoření společných organizačních složek s baltskými republikami (Baltská rada – CBSS). Druhý směr vedl na jih a souvisel s postupným přibližováním k Evropské unii. Norsko, Finsko a Švédsko podaly začátkem 90. let přihlášku na členství v Unii a v průběhu let 1993 a 1994 vedly odpovídající vstupní rozhovory. Norové sice nakonec v referendu opakovaně vstup do Unie nepodpořili, nicméně Švédové a Finové se rozhodli jinak, a tak vstoupila tato dvojice počínaje 1. lednem 1995 do EU a posílila tam svým důrazem na demokratičnost, otevřené jednání, sociální stát a ochranu životního prostředí „skandinávský rozměr“ Společenství, který až do té doby hájili výlučně Dánové.

Vstupem Švédska a Finska se zdálo, že bude pouze otázkou času, kdy dojde v rámci Unie ke vzniku „skandinávského bloku“, který bude ve všech otázkách týkajících se budoucnosti Unie vystupovat v podstatě jednotně. Brzy se však ukázala tendence, která byla zcela opačná, neboť Skandinávci začali zastávat právě v těchto klíčových otázkách naprosto odlišná stanoviska. Nejednoho vnějšího pozorovatele skandinávských poměrů to mnohdy vedlo ke konstatování, že ani studená válka nedokázala Skandinávce rozdělit tak silně, jako například jejich postoj k zavedení jed-

notné evropské měny anebo rozšíření okruhu většinového rozhodování v Unii.

Spektrum postojů severských států ke klíčovým otázkám budoucího vývoje Unie je přitom velmi široké. Na obou protikladných stranách se přitom nacházejí Finsko a Dánsko. Finové se dnes účastní všech důležitých integračních projektů. Zavedli společnou měnu a vláda v Helsinkách je i navzdory přetrvávající finské neutralitě připravena podílet se na Evropské obranné a bezpečnostní politice. Finové dokonce porušili již před svoláním předposlední mezivládní konference v roce 1996, která se stala východiskem pro pozdější Amsterodamskou smlouvu, mezi zeměmi Skandinávie do té doby platné tabu, když tehdejší finský ministr pro evropské záležitosti Olle Norrback deklaroval připravenost Finska vzdát se v rámci Unie principu jednomyslnosti, pokud by to zajistilo Společenství rozšířenému v budoucnu o země střední a východní Evropy větší akceschopnost. Pro zemi, která byla až do roku 1993 vázána Spojeneckou smlouvou a jež byla pro své „zvláštní vztahy s Moskvou“ často považována za potenciální bezpečnostní riziko, to znamenalo radikální obrát v její dosavadní politice. Kromě toho již také Finové dosáhli během svého krátkého členství v EU jednoho výrazného úspěchu, a to když se jejich iniciativa „Severní dimenze Evropské unie“ stala jednou z oficiálních politik Společenství jako celku a jistou protiváhou vůči dosavadnímu angažmá Unie v prostoru Středozemního moře.³⁾

Opačný pól představují naopak Dánové, kteří byli první severskou zemí v rámci Unie. Nejenom, že od té doby dvě významné součásti Dánského království (Faerské ostrovy hned v roce 1973 a Grónsko v roce 1982) Společenství oficiálně

opustily, ale Dánové zejména při svých následných evropských referendech mnohokrát ohrozili další vývoj v celé Unii. Dánové tak dnes stojí nejenom mimo hospodářskou a měnovou unii, ale v roce 1992 odmítli v referendu i účast na společné evropské bezpečnostní politice.

V zajímavé roli se naopak ocitlo Švédsko, které bylo v minulosti často vnímáno jako neformální vůdce severní Evropy. Švédové stále váhají, zdali mají zavést společnou evropskou měnu, chtějí se ovšem podílet na vytvoření evropské obranné identity. Tím se ovšem ve skutečnosti příliš neliší od sousedních Norů, kteří sice formálně zůstávají stále mimo unijní struktury, odmítají jednotnou měnu, ale počínají si velmi aktivně právě pokud jde o Evropskou obrannou a bezpečnostní politiku.

Severní dimenze Evropské unie

Na podzim 1997 představil finský premiér Paavo Lipponen iniciativu s názvem „Severní dimenze Evropské unie“. Jejím cílem bylo obrátit pozornost EU k regionům severní Evropy, díky nimž se EU ocitla po roce 1995 v přímém sousedství Ruska a pobaltských republik. Podle finských představ se měla strategie týkat širokého geografického prostoru od Islandu na západě až k severozápadnímu Rusku na východě; od Barentsova moře na severu až k Baltskému moři na jihu. Cílem iniciativy nemělo být vytvoření nových grémí a institucí, nýbrž k uskutečňování projektů v oblasti zlepšení infrastruktury, ochrany životního prostředí mělo být využito už existujících kooperačních struktur, jako například Baltské rady, Arktické rady anebo Euro-arktické rady. Unie měla všechny aktivity v rámci Severní dimenze podporovat především finančně a s využitím zkušeností, které získala při podobných strategiích ve vztahu k oblasti Středozemního moře.⁴⁾

Je zajímavé, že návrh Finska nekritizovali ani tak zástupci jižního křídla EU (Španělsko, Portugalsko, Řecko), ale právě jeho skandinávští partneři v Unii – Dánsko a Švédsko. Dánské vládě údajně vadilo, že Finové návrh předem nekonzultovali v rámci Severské rady. Švédové se zase cítili zaskočení, protože krátce předtím převzali vůdčí roli v Baltské radě (CBSS) a očeká-

vali, že právě Finové je v tom budou podporovat.

Součástí oficiální politiky Evropské unie se Severní dimenze stala v prosinci 1998 na zasedání Evropské rady ve Vídni. Doprovodná zpráva, která byla premiérům evropských států předložena, mimo jiné obsahuje tři hlavní důvody, doporučující angažmá Společenství v oblasti: 1. Severský region představuje pro EU prostor zvláštního významu, a to jednak kvůli přírodnímu bohatství (ropa, zemní plyn, nerostné suroviny, lesy) a velkému hospodářskému a lidskému potenciálu; 2. Stav životního prostředí je alarmující, zejména pokud jde o postsovětské jaderné elektrárny a nukleární odpad, který je často vojenského původu; 3. Oblastí severní Evropy prochází v současné době jediná přímá hranice Evropské unie s Ruskou federací. Ve zprávě byl kromě toho výslovně zdůrazněn význam Kaliningradské oblasti pro stabilitu celé severovýchodní Evropy.⁵⁾

Schengenský systém přiblížil sever Evropy Unii

Zcela nová kapitola, pokud jde o vztah severní Evropy a Evropské unie, byla otevřena 25. března 2001. V tento den totiž pětice severských zemí odbourala vnitřní kontroly na svých hranicích s Uníí a oficiálně vstoupila do schengenského systému umožňujícího volný pohyb osob v rámci Společenství. Ani přístup k schengenskému systému neproběhl na severu Evropy bez komplikací. Do poslední chvíle se tomu bránilo především Dánsko (hlavně kvůli historickým reminiscencím k bývalé okupační mocnosti Německu). Nakonec však se začleněním souhlasilo, protože kodaňská vláda nechtěla ohrozit existenci dosavadní severské pasové unie.

Skutečnost, že do Schengenu nakonec vstoupily bez větších problémů i země jako Island a Norsko, které dosud nejsou členy Unie, ukazuje, že pověstný pragmatismus Skandinávců byl nakonec silnější. Právě vlády v Řejkjavíku a Oslu si totiž uvědomily, že teprve začlenění do Schengenu umožní jejich občanům využít všech výhod plynoucích z dřívějšího zapojení do vnitřního trhu Evropské unie, a tak vlastně přispěje k jejich přiblížení ke Společenství.

schusterr@iir.cz

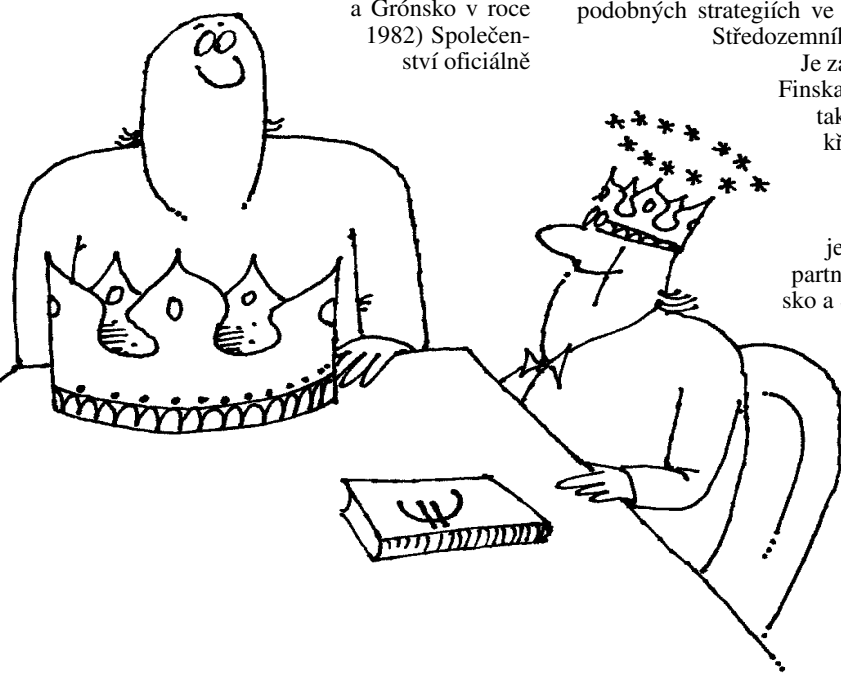
¹⁾ Nordische Botschaften im gemeinsamen Haus, Die Welt, 21. října 1999. Bližší informace o severských velvyslanectvích je možné získat na na adrese <http://nordischebotschaften.org/>.

²⁾ Základní faktografické informace o Severské radě a formách spolupráce v severní Evropě poskytnou stránky <http://www.norden.org>.

³⁾ Ost-West-Dimension splittet Skandinavien, <http://zoom.mediaweb.at/zoom-196/skandinavien.html>

⁴⁾ Die Nördliche Dimension, Die Welt, 26. března 1998.

⁵⁾ Presidential Conclusions, Vienna European Council, 11. prosince 1998, <http://ue.eu.int//eng/Info/eurocouncil/index.htm>

Agenda Balt 21:

Příspěvek Rady států Baltského moře k udržitelnému růstu a trvalé prosperitě

Po skončení studené války Baltské moře rychle změnilo svou tvář. Zatímco dříve šlo o jednu z oblastí, kterou výrazně poznamenala existence antagonistických bloků (byť ze severu oddělených klímem neutrálního Švédska a specificky postaveného Finska), na počátku 90. let zde v důsledku rozpadu Varšavské smlouvy, dezintegrace SSSR a s ní spojeného osamostatnění pobaltských zemí, sjednocení Německa a zahájení procesu 2. severního rozšíření Evropských společenství (resp. EU) vznikly nové perspektivy pro zahraniční politiku jednotlivých států. Otevřel se i značný prostor pro rozvoj regionální spolupráce.

ŠTĚPÁNKA ZEMANOVÁ

Kooperace na Baltu

První kroky k co nejširšímu využití možností kooperace učinily země ležící na březích Baltu již v roce 1990. Na schůzce ve švédském Ronneby se předsedové vlád¹⁾ pokusili navázat na ekologické aktivity Hospodářské komise OSN pro Evropu, na výsledky Helsinské komise pro ochranu mořského prostředí na Baltu a na závazky, které na sebe jejich státy převzaly v úmluvách týkajících se rybolovu, zachování živých zdrojů a ochrany mořských ekosystémů, a začali pracovat na komplexním programu pro obnovení a následné udržení ekologické rovnováhy v regionu.²⁾

K dalšímu důležitému posunu směrem k celkové změně klimatu a zkvalitnění životních podmínek v baltské oblasti došlo v roce 1992, kdy byla z iniciativy Dánska a Německa založena Rada států Baltského moře (The Council of the Baltic Sea States – CBSS). Ta se původně měla stát především fórem, které by v souladu s principy zakotvenými v Chartě OSN, v Helsinském závěrečném aktu KBSE a v Pařížské chartě pro novou

Evropu podporovalo mnohostranné kontakty mezi členskými zeměmi³⁾, potřebné pro rozvoj demokratických politických systémů a tržního hospodářství.³⁾ V následujících letech však její agenda postupně přesahovala rámec uvedených aktivit a na základě rozhodnutí summitu baltských států uskutečněného v dubnu 2000 v dánském Koldingu bude do budoucna zastřešovat jakékoli formy jejich multilaterální mezivládní spolupráce.

Organizační struktura CBSS

Rychlé rozšiřování záběru CBSS si vyžádalo dynamické budování organizační struktury. K původní Radě ministrů zahraničí a Výboru vysokých úředníků se třemi pracovními skupinami⁴⁾ postupně přibýly:

- úřad Komisaře pro demokratické instituce a lidská práva včetně práv osob náležejících k menšinám (1994), vystřídaný po dosažení určitého

pokroku v dané oblasti od roku 2000 Komisařem (resp. Komisařkou) pro demokratický vývoj,

- Eurofakulta (1994) určená zejména pro pomoc při reformách studijních programů vysokoškolského vzdělávání v oblasti práva, ekonomických věd, veřejné správy a řízení,

- Baltská poradní rada pro obchod (1996) zabývající se problematikou privatizace a podporou malého a středního podnikání,

- Skupina pro organizovaný zločin v regionu Baltského moře (1996) hledající cesty ke zlepšení výměny informací, soudní spolupráce a školení sil v boji proti organizovaným kriminálním skupinám,

- Skupina pro kontrolu nakažlivých chorob v regionu Baltského moře (2000) zaměřená zejména na prevenci šíření infekčních nemocí,

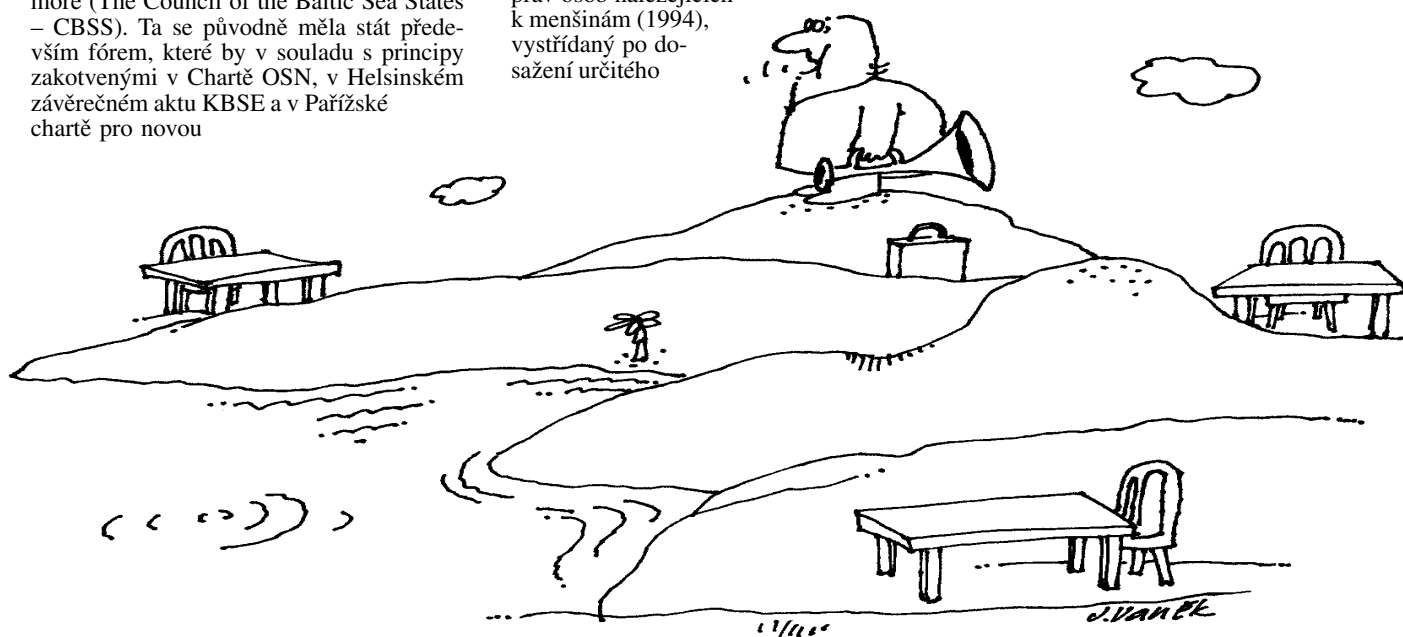
- stálý Sekretariát se sídlem ve Stockholmu (1998).

Mimo organizační rámec CBSS zatím zůstávají schůzky předsedů vlád členských států,⁵⁾ i když pro další vývoj této instituce mají zásadní význam a jejich závěry, vydávané v podobě deklarací, jsou pro CBSS závazné.

Agenda Balt 21

Je zřejmé, že při širokém záběru, jaký koordinace mnohostranných kooperačních aktivit na březích Baltu vyžaduje, CBSS musí mít jasně definované cíle a musí postupovat programově. Proto premiéři členských států v květnu 1996 na summitu ve Visby navrhli, aby byly rozpracovány tři akční plány zaměřené na rozšíření kontaktů v rámci občanské společnosti, zlepšení ekonomické spolupráce a posílení ochrany životního prostředí. Současně zdůraznili i potřebu načrtnout širší a dlouhodobější vizi rozvoje regionu v podobě „Agendy 21 pro region Baltského moře“.

Poté, co závěry summitu ve Visby zpřesnili ministři zahraničí CBSS na svém zasedání v Kalmaru, sestavil Švédský institut

Agenda Balt 21 – stručný přehled

Oblast	Vedením pověřen	Hlavní směry rozvoje (rámcový přehled)
Společné akce	–	Rozvoj produkce a využívání bioenergie, rozvoj projektů a regionálních sítí pro udržitelný růst, spolupráce měst, šíření ekologických technologií, výchova spotřebitelů k udržitelnému růstu...
Zemědělství	Polsko, Helsinská komise*)	Výzkum, výchova a vzdělávání v oblasti udržitelného zemědělství, rozvoj agro-environmentální politiky a legislativy
Energetika	Dánsko, Estonsko	Efektivnější využívání zdrojů energie, zvýšení podílu obnovitelných zdrojů na celkové spotřebě, spolupráce v oblasti výzkumu, lepší spolupráce státních orgánů
Rybolov	Mezinárodní komise pro rybolov v Baltském moři	Přechod k udržitelnému rybolovu, formulace dlouhodobých strategií pro lov klíčových druhů ryb
Lesní hospodářství	Finsko, Litva	Udržitelné využívání lesů, lepší ochrana vzácných lesních biotopů, využívání dřeva jako ekologického recyklovatelného materiálu
Průmysl	Rusko, Švédsko	Lepší ekonomické stimuly pro využívání ekologicky šetrných výrobních postupů, spolupráce ve výzkumu, transfer znalostí a technologií, rozvoj ekologického managementu
Cestovní ruch	Estonsko, Komise pro cestovní ruch na Baltském moři	Rozvoj legislativy týkající se udržitelného rozvoje a cestovního ruchu, ekologický management v cestovním ruchu
Doprava	Německo, Lotyšsko	Formulace kritérií pro investice do infrastruktury, využívání efektivnějších dopravních prostředků, rozvoj regionální strategie pro podporu námořní dopravy
Územní plánování	Vize a strategie ohledně baltského regionu 2010**)	Implementace mezinárodních a evropských instrumentů týkajících se územního plánování, resp. územního plánování a udržitelného rozvoje
Vzdělávání	Litva, Švédsko	Výchova k udržitelnému růstu na všech stupních vzdělávacího procesu

*) Mezinárodní komise zabývající se ochranou mořského prostředí na Baltu – viz text.

**) Vision and Strategies around the Baltic Sea Region 2010 – mezivládní program států baltského regionu týkající se územního plánování.

Zpracováno podle Agendy Balt 21 – <http://www.ee/baltic21/publicat/R1.htm>

pro životní prostředí zprávu, v níž zhodnotil možný rozsah, zaměření a časový harmonogram Agendy. V září 1996 byl text zprávy předložen schůzce ministrů životního prostředí a ti z něj vyšli při přípravě návrhu obsahové struktury Agendy v podobě tzv. Saltsjöbadenské deklarace. Vlastní Agenda⁶⁾ vznikala necelé dva roky. K jejímu přijetí došlo v červnu 1998 v dánském Nyborgu.

Náčrt budoucnosti baltského regionu

Agenda Balt 21 směřuje k tomu, aby se Baltské moře nejpozději do roku 2030 pro-

měnilo v první světový region fungující na principu udržitelného růstu. Více než 80 milionů lidí obývajících jeho břehy slibuje život ve stabilních demokratických společnostech s prosperujícím tržním hospodářstvím, v němž se stane samozřejmostí nízká nezaměstnanost, kvalitní zdravotní a sociální zabezpečení a nadprůměrná úroveň vzdělanosti. Uvedené cíle přitom musí být naplňovány s maximálním ohledem na životní prostředí. Postupné zvyšování hospodářské výkonnosti zejména v postkomunistických státech, jejichž ekonomická úroveň se podle Agendy do roku 2030 přiblíží tržním ekonomikám Německa a severských států,⁷⁾ má provázet např. modernizace strojového

parku v osobní i nákladní dopravě, zavádění ekologicky šetrných technologií v průmyslu a zemědělství, změny ve struktuře výroby a spotřeby, stimulované mimo jiné rozvojem ekologického označování výrobků (eco-labellingu) nebo zdokonalováním ochrany suchozemských i mořských ekosystémů.

Konkrétní úkoly vyplývající z cílů Agendy Balt 21 zpočátku směřovaly do osmi sektorů. Jak ukazuje tabulka, šlo konkrétně o zemědělství, energetiku, rybolov, lesní hospodářství, průmysl, cestovní ruch, dopravu a územní plánování. V letech 2000–2001 však byla Agenda na základě prvních praktických zkušeností doplněna ještě o devátou oblast – „vzdělávání pro udržitelný růst“.

Síť Balt 21

Kroky nutné pro realizaci Agendy Balt 21 provádí CBSS ve spolupráci s řadou dalších institucí – např. Severskou radou ministrů, Mezinárodní komisí pro rybolov na Baltském moři, Komisí pro cestovní ruch na Baltském moři, Parlamentní konferencí Baltského moře nebo Unii baltských měst. Velkou část opatření ale CBSS na této vysoké úrovni nemůže uskutečnit dost efektivně. Proto na Agendu zainteresované země navazují svými vlastními národními plány a připravují se i lokální plány přechodu k udržitelnému růstu, v nichž se počítá s aktivním zapojením nejrůznějších nevládních spolků a sdružení. V ideálním případě by svůj specifický plán měl mít nejen každý členský stát CBSS, ale i jakákoli menší územně-správní jednotka. Agenda Balt 21 přitom požaduje, aby se rozdělování kompetencí a úkolů mezi jednotlivé úrovně, na nichž jsou její cíle uváděny v život, odehrávalo na principu subsidiarity. Důraz klade rovněž na transparentnost, otevřenost a demokratický průběh takového procesu.

Finanční břemeno spojené s konkrétními akcemi směřujícími k naplnění cílů Agendy 21 nesou především jednotlivé státy. Ziskávání prostředků na této bázi vychází z představy, že největší zátěž by měla spočinout na bedrech hlavních znečišťovatelů životního prostředí,⁸⁾ tj. především firem a jiných obdobných institucí, které při své podnikatelské činnosti negativně ovlivňují životní prostředí a odvádějí za to penále v podobě poplatků a daní. Nelze ovšem přehlížet skutečnost, že finanční možnosti jsou zejména v případě postkomunistických zemí dost omezené. Proto CBSS hledá i další cesty, jak peníze potřebné pro realizaci Agendy zabezpečit, a snaží se projekt co nejtěsněji napojit na Světovou banku, Evropskou banku pro obnovu a rozvoj, Evropskou investiční banku, Severskou investiční banku a Severskou korporaci pro financování životního prostředí. Od počátku též počítá s využíváním nejrůznějších možností, které se nabízejí v rámci EU – např. programů Life, Phare, Tacis nebo Interreg.

Všichni členové CBSS, jakož i mezinárodní mezivládní organizace a nevládní instituce zainteresované na Agendě Balt 21, jsou považováni za součást její implementační sítě označované jako Síť Balt 21.

O velkém významu sítě svědčí skutečnost, že má vlastní orgán odpovědný za monitorování, usměrňování a další rozvíjení procesů realizace Agendy – Kontrolní skupinu Balt 21.

Dosavadní výsledky a význam Agendy

První hodnocení Agendy Balt 21 ukazuje, že v některých aspektech se již podařilo dosáhnout určitého posunu, ale současně se vyskytly i četné obtíže⁹⁾. Příznivé výsledky byly zaznamenány zejména v sektorech rybolovu, lesního hospodářství a průmyslu. Zlepšilo se i využívání obnovitelných zdrojů energie a spolupráce na úrovni měst a obcí. Nedostatečně se naopak rozvíjela kooperace v zemědělství, cestovním ruchu a dopravě. Podle zprávy předložené na 10. schůzce ministrů zahraničí CBSS má negativní vývoj v těchto oblastech dvě příčiny – stále nedostatečné krytí finančními zdroji a pochybení při řízení konkrétních akcí, způsobené v řadě případů nevyváženým rozdělením kompetencí mezi vyspělé státy regionu a postkomunistické země.¹⁰⁾

Počáteční problémy při realizaci Agendy však nic nemění na tom, že se jedná o ojedinelý projekt hodný následování. I když řadu zkušeností vzhledem ke specifickým politickým, ekonomickým, sociálním i kulturním podmínkám na Baltu nebude snadné přenést do jiných regionů, zasluhuje, aby mu v budoucnosti byla věnována zvýšená pozornost. Mnoho inspirací by v něm mohla najít i střední Evropa.

○

zemanova@vse.cz

¹⁾ Vedle baltických států se schůzky zúčastnili též představitelé Norska a Československa.

²⁾ Cíle vytyčené v Ronneby jsou blíže specifikovány v Deklaraci Baltského moře – www.baltinfo.org – rubrika Documents.

³⁾ CBSS sdružuje Dánsko, Estonsko, Finsko, Island, Litvu, Lotyšsko, Polsko, Německo, Norsko, Rusko a Švédsko. Vedle těchto států je do její práce zapojena i Evropská unie.

⁴⁾ Jde o pracovní skupiny pro demokratické instituce, pro hospodářskou spolupráci a pro jadernou bezpečnost a ochranu proti radiaci.

⁵⁾ Pokud nepočítáme zakládající schůzku v dubnu 1992 v Kodani, uskutečnil se summit členů CBSS zatím třikrát (1996 – Visby, Švédsko; 1998 – Riga, Litva; 2000 – Kolding, Dánsko). Čtvrté setkání se připravuje na červen 2002 v ruském St. Peterburgu.

⁶⁾ Přesný název zní „Agenda 21 pro region Baltského moře – Balt 21“ (An Agenda 21 for the Baltic Sea Region – Baltic 21).

⁷⁾ V této souvislosti je třeba poznamenat, že Agenda se nevztahuje na celou Ruskou federaci, ale pouze na části přiléhající k břehům Baltu.

⁸⁾ Tzv. princip „znečišťovatel platí“ (polluter pays principle).

⁹⁾ Vyhodnocování výsledků má probíhat každé dva roky.

¹⁰⁾ Baltic 21 – Progress in the Implementation and Matters for Increased Attention.

Švédsko: K „jednotné“ Evropě stále nejednotně

Přibližování severní Evropy k unii nejvyspělejších zemí kontinentu probíhalo na podzim roku 1994 podle takzvaného „dominového scénáře“. První měli své celonárodní referendum o přičlenění k EU uspořádat Finové, neboť v jejich zemi byla pravděpodobnost konečného „ano“ nejvyšší. Za nimi následovali Švédové se svou „třetí cestou“ půl napůl, přičemž euroskeptickou polovinu měl zvíkat právě nový finský příklon na opačnou stranu. Jako třetí a poslední v pořadí se mělo k tématu vyslovit Norsko, tlačené nikoli již jen jedním, ale dvěma novými proevropskými úspěchy v sousedních zemích.

TOMÁŠ SNEGON

Ve finském a švédském případě se předpoklady naplnily: obě země jsou od prvního ledna 1995 zatím nejmladšími členy EU (trojici nováčků doplnilo Rakousko). Norsko, opožděnou ropou a snad i čerstvými úspěchy z domácích zimních olympijských her v Lillehammeru na počátku roku 1994, však tehdy zůstalo a dosud zůstává opodál.

Pro Švédsko to mimo jiné znamenalo, že od počátku roku 1995 pootevřelo své hranice směrem k Bruselu, avšak mírně zpřísnilo režim na hraničních přechodech vedoucích k „bratrskému“ sousedovi. Švédsko-norská dělicí linie ve středu Skandinávského poloostrova se totiž stala zároveň i vnější hranicí Evropské unie. Dilema hledání nové švédské identity, a tedy i cest ke skloubení tradiční „severskosti“ s novou „evropskostí“ tím však jen začalo.

Těsný výsledek referenda ve prospěch přičlenění země tří korunek k EU (52 procenta pro, 47 procent proti, jedno procento neplatných hlasů) a skutečnost, že obrat ve prospěch „Evropy“ přišel až doslova v posledních dnech před hlasováním, jen podtrhly rozpolcenost společnosti ve všech ohledech – od zeměpisného až po třídní. Ukázalo se, že sever byl sjednocování nakloněn daleko méně než jih a velká města více než vesnice. Muži byli více proevropskší než ženy (ačkoli rozdíl byl menší než při ostatních referendech v minulosti) a rolníci s inteligencí více než dělníci. Hlas pro však nakonec mírně převážil ve všech věkových kategoriích – mladí ale tak jako tak zůstali kupodivu mnohem opatrnější než ti starší.

První období členství v EU bylo provázeno „střízlivěním“ největší skandinávské země. Zatímco v kampani před referendem byla Unie často vykreslována málem coby národní spása, hned po vstupu začala série „senzačních“ odhalení vedoucích k závěru, že život devíti milionů Švédů se prvním lednem 1995 vlastně nijak radikálně nezměnil a že ani křivka právě probíhající hluboké hospodářské krize se na povel neobrátí

směrem k rychlému zlepšení. Pro ty, kteří chtěli domácí nedostatky znovu zakrýt modrou vlajkou s patnácti hvězdami, vystala ovšem šance udělat z Bruselu nového obětího beránka, takže normálně zasvěcený či spíše normálně nezasevěný občan jen těžko chápal, proč se nálady ve vztahu k EU za krátký čas tak prudce mění a zda je tedy Unie víc slibovaným přínosem či neočekávanou vadou na kráse.

Slibovaný pokles cen ve prospěch zákazníkům se zprvu nekonal. Varovným příkladem byl „zeleninový šok“, při němž ceny zeleniny v prvním pololetí 1995 vzrostly oproti předchozímu roku, kdy Švédsko v EU ještě nebylo, o plných 40 procent a staly se tak vůbec nejvyššími v zemích patnáctky. Průměr EU překračovaly o plných 30 procent. „Brusel“ byl při srovnání prvním viníkem na řadě, avšak situaci rychlých soudců zkomplikovala možnost srovnání se sousedním Finskem. Tam totiž platby za zeleninu od vstupu do EU naopak poklesly. Důkladnější rozbor proto ukázal, že viníkem není Unie, ale systém mezičlánků uvnitř švédských hranic; zatímco ve chvíli, kdy kupříkladu paprika přicházela na švédské území, stál kilogram 17 švédských korun, na prodejních pultech se stejný kilogram prodával za více než čtyřnásobek.

Navzdory pokračujícím „problémům růstu“ udržovaly obě vůdčí švédské politické strany – vládnoucí Švédská sociálnědemokratická dělnická strana a čelná síla opozice, konzervativní Umírněná koaliční strana – vůči „Evropě“ i nadále shodně vstřícné stanovisko. Menšinové sociálnědemokratické vládě se přitom podařilo překonat i značný euroskepticismus ve vlastních stranických řadách. To při součtu sil s dalšími politickými formacemi znamenalo, že hlavní odpor proti EU se soustředil do zemědělské Strany středu a na nejlevější okraj politického spektra ke Straně ochránců životního prostředí –

Zeleným a do exkomunistické Levicové strany, kde proti EU protestovalo až 80 procent členů. Ze sedmi stran stockholmského Riksdagu byly tedy i po vstupu do Unie čtyři pro a tři proti.

Především Zelení a exkomunisté pak zaslali dokonce tak daleko, že začali požadovat vyhlášení nového referenda o vystoupení Švédska z EU. Toto volání však vcelku záhy utišila „jaderná hrozba“, která zpochybňování výsledku celonárodního referenda z roku 1994 začala provázet takřka automaticky.

Kdyby totiž Zelení a příslušníci krajní levice referendum na evropské téma skutečně nerespektovali, ohrozili by tak i závěry jiného, pro jejich politiku neméně důležitého referenda z roku 1980, v němž Švédové odhlasovali postupnou likvidaci veškeré své jaderné energetiky. Logika byla jednoduchá: Nemají-li výsledky jednoho referenda platit pro jedno, proč by měly být závěry jiného celonárodního hlasování, jež je navíc takřka všeobecně považováno za zastaralé, závazné pro jiné? Zastánci jaderné energetiky by tak mohli navzdory někdejšímu zamítnutí atomu rovněž prosadit svou, a tak i zelení přijali Evropskou unii raději než reaktory. Definitivní potvrzení toho, že již neusiluje o vystoupení z Unie, oznámila Strana ochránců životního prostředí. Zelení švédské veřejnosti oficiálně tak jako tak až v lednu loňského roku, po šesti letech a dvou týdnech švédského členství.

V tu dobu už byla situace v zemi jiná než dřív. Proevropsky příznivý zlom přineslo Švédskému království jeho půlroční předsednictví v EU v první polovině loňského roku, při němž se Švédové chtěli zvýraznit konstruktivní, a nikoli destruktivní politikou. Za své priority si severané vytyčili celkem tři oblasti – zaměstnanost, životní prostředí a rozšíření EU o nové členy – a ve všech podle svého dosáhli posunu k lepšímu. Zejména urychlení přijímacího procesu o nové členy si vzal premiér Göran Persson zvlášť za své a při loňském červnovém vrcholném summitu v Göteborgu skutečně prosadil formulaci, která byla, jak sám zdůraznil, potvrzením roku 2004 coby nejzazšího termínu přijetí dalších nových členů. V době, kdy se Rakousko a Německo po-

stavily do čela boje za přechodné období pro omezený volný pohyb pracovních sil z nyní stále ještě kandidátských zemí, Švédsko navíc jednoznačně vyhlásilo, že žádné podobné restrikce zavádět nehodlalo a nehodlá.

Toto v určitém ohledu průkopnické prohlášení však Švédy potenciálně nestojí tolik, kolik by zřejmě stálo Němce nebo Rakušany. Švédský pracovní trh, čítající zhruba 4,2 milionu pracovních příležitostí, totiž není pro cizince natolik atraktivní, jak by se na první pohled mohlo zdát.

Již při švédském vstupu do EU se ozývaly hlasy, že pádem restrikcí pro pohyb pracujících přijedou na sever vydělávat davy zájemců z méně vyvinutých států, jako jsou Řecko nebo Portugalsko. Nic takového se ovšem nepotvrdilo. Strach z toho, že se miliony lidí dají do pohybu jen proto, že jim Švédsko takovou možnost dovolí, se dokonce ukázal jako velmi naivní. Neméně naivní byl však dosud i ve zbytku Unie, kde za prací do zahraničí ještě stále putují jen asi dvě procenta občanů.

Například za celý rok 2000 tak z dalších členských zemí EU do devítimilionového Švédska přijelo za prací pouze 7000 zájemců. A za stejný rok získalo na vlastní žádost trvalé pracovní povolení ve Švédsku dokonce jen pouhopouhých sedm Čechů!

Rozvržení ministerských schůzek při švédském předsednictví tak, aby se konaly doslova po celé zemi od jihošvédského kraje Skane až k severnímu polárnímu kruhu, znamenalo, že „Evropa“ se obyvatelům Švédska – ať už šlo o město či o venkov – opravdu přiblížila až na dotek. Podstatně se navíc změnila i švédská zahraniční a z velké části i obranná politika, která na tradiční neutralitě už nadále nelpí tak strnule jako kdysi a v rámci OSN a EU je čím dál flexibilnější (ke členství v NATO se však Švédsko podle dosavadních náznaků v žádném případě ještě nechystá). Nakolik trvalou platnost bude takového poevropského mít, se však teprve ukáže. Umlknutím hlasů volajících po opuštění Unie totiž celkové „evropské dilema“ ještě neustalo.

Hříště pro střet pro- a protievropských názorů – se stejnými hráči – se jen o kus posunulo. Stejní odpůrci, kteří dříve nepřijímali „Brusel“, nyní odmítají „Frankfurt“. Z někdejších bitev o Evropskou unii se tak staly bitvy o EMU, o přičlenění k Evropské měnové unii a k přijetí její společné měny eura. Švédsko – podobně jako Dánsko a Velká Británie – zatím v tomto ohledu váhá, vyčkává a spekuluje opodál. S osudem očekávaného celonárodního referenda o euru to totiž až do konce loňského roku vypadalo stejně nejasně jako s předchozím celonárodním referendem o Evropské unii samé.

S příchodem letošního roku nastalo zatím alespoň zdánlivé vyjasnění. Díky tomu, že se o euru již jen nehovoří, ale že si na ně lze už i sáhnout a že jím při cestách do eurozóny musí chtít nechtít platit i sami Švédové, má dnes nejmladší ze světových měn ve Švédsku historicky vysokou podporu: švédské koruny by za eura momentálně vyměnila 53 procenta občanů, zatímco proti jsou „pouze“ 34 procenta. Z dvacetičlenné vlády je pro EMU a eura celkem 14 ministrů včetně premiéra Görana Perssona. A sám premiér zašel ve svém optimismu dokonce již tak daleko, že vypracoval jakýsi konkrétní jízdní řád, podle něhož prý Švédsko k euru nakonec tak jako tak přistoupí.

Göran Persson počítá s tím, že svou zemi přivede do EMU za čtyři roky (příští parlamentní volby jsou ve Švédsku na programu letos v polovině září a Perssonovi sociální demokraté jsou při nich jednoznačnými favority). Možnost, že si severané v peněženkách vymění dosavadní švédské koruny za eura od prvního ledna 2006, označil Persson za „realistické řešení“.

Referendum o švédském členství v eurozóně je podle ministerského předsedy ze Stockholmu nejdříve možné na jaře (v březnu či dubnu) nebo případně na podzim příštího roku. Možnost uspořádání referenda ještě letos je podle něj „málo realistická a pouze teoretická“.

Podle Perssona by pak měl Riksdag (parlament) schválit eventuální pozitivní výsledek celonárodního hlasování v prosinci 2003. V únoru 2004 by se tím Švédsko mohlo stát členem ERM (spolupráce v oblasti směnných kursů) a vůdci jednotlivých členských zemí EMU by mohli jeho přijetí schválit v červnu 2004. Členem EMU by se podle Perssonova jízdního řádu Švédsko stalo v roce 2005, ale euro by zavedlo od roku 2006. Švédskými korunami by se v největší skandinávské zemi zaplatilo naposledy v únoru stejného roku.

Podle Maastrichtské smlouvy musí být valuta, která se hlásí o členství v EMU, nejdříve stabilní v rámci spolupráce ERM po dobu dvou let. Persson však nevěří, že by Unie nepovolila Švédsku kratší lhůtu. Jeho plán totiž počítá pouze s desetiměsíčním předstihem.

Navzdory momentálnímu optimismu se však do uspořádání referenda může situace stále ještě změnit. Euro bude nové jen chvíli a počáteční nadšení z něj tak může opadnout. A některé zprávy naznačují, že země mimo eurozónu zatím na svém nečlenství zdaleka neprodávají tak, jak se původně tvrdilo a očekávalo.

Diskuse o „poevropsčování“ severského Švédska tedy ještě zdaleka nekončí a k přijetí nové „evropské identity“ za vlastní je ještě stále dosti daleko. I dnes zůstává Švédsko jednou z nejneuroskeptičtějších zemí EU. Je ovšem pravda, že ve srovnání se situací před osmi lety je již ze Skandinávského poloostrova na kontinent přece jen o kus blíž.

tomas.sniegon@telia.com

Proč se vynořují kaliningradské otázky?

RAIMUNDAS LOPATA

Před pěti roky se jakékoli diskuse o vztazích Kaliningradské oblasti s procesy evropské integrace zdály být nemožné. Velmi dobře si pamatuji na první kulatý stůl o kaliningradské otázce. V roce 1998 jej uspořádal Ústav mezinárodních vztahů a politických věd Vilniuské univerzity spolu s Ministerstvem zahraničních věcí Litvy.

Vycházeli jsme ze zeměpisných charakteristik: Kaliningradská oblast je nejzápadnější z 89 republik, územních oblastí a regionů, tvořících Ruskou federaci; je také jednou z nejmenších, s necelým jedním milionem obyvatel; a s územím o rozloze 15 200 čtverečních kilometrů, což je zhruba polovina rozlohy Belgie. Leží u Baltského moře, na jihu hraničí s Polskem, na severu a východě s Litvou. Za Litvou se rozkládá Bělorusko a Lotyšsko, takže Kaliningrad je značně vzdálen od ostatního Ruska – téměř 400 kilometrů z nejbližšího bodu.

Dnes si každý uvědomuje, že situace je podstatně jiná, i když zeměpisná poloha regionu je prvořadě důležitá.

Kaliningrad je nejčastěji komentovaným regionem Ruské federace v mezinárodním tisku. Někteří píší o jaderných zbraních ukrytých v tomto regionu, jiní hovoří o údajných dohodách mezi Ruskem a Německem týkajících se kaliningradského regionu, zatímco jiné znepokojuje stav kriminality a stupeň rozšíření AIDS v této oblasti. Názory na budoucnost Kaliningradu se velice liší – optimisté se rozepisují o perspektivách ruského Hongkongu v příštích deseti letech, pesimisté příslibují tomuto regionu budoucnost „černé díry“.

Nicméně je třeba říci, že aktuální procesy v euro-atlantické integraci, a nikoli nějaké senzační momenty, navodily zvýšenou pozornost k tomuto malému území oddělenému od Ruska Litvou a Běloruskem. Tento region se stal středem těchto procesů pro svou zeměpisnou polohu.

Pokud se Litva a Polsko stanou členy EU, a pokud se Litva nakonec stane členem NATO, nastane zvláštní situace. Kaliningradská oblast Ruské federace se stane enklávou, ruským ostrovem v moři EU, včleněným mezi členské státy NATO.

Takové vyhlídky straší některé politiky Ruské federace. Ti začali mluvit o budoucí izolaci Kaliningradské oblasti. Naopak jiní politici spatřují v těchto vyhlídkách otevření možnosti pro Rusko využít „kaliningradskou kartu“ v kontextu mezinárodní politiky, a zejména v kontextu jeho vztahů s EU a NATO. V každém případě dnes existuje

napětí jak v Kaliningradské oblasti, tak i kolem ní.

Nehodlám nikterak spekulovat na téma rozšíření NATO a problému Kaliningradu, a to čistě z jednoho důvodu.

Přestože Kaliningrad vešel v roce 1999 ve známost svým možným „deeskalačním“ posláním, i navzdory pokusům imitovat zachování jakéhosi strategického *statu quo* v Pobaltí – nedávným příkladem jsou slova Vladimira Valujeva, nového velitele Baltské flotily, který řekl: „Nepotřebujeme žádné jaderné zbraně k tomu, abychom někomu srazili hřebínek (kavonibud postavít na svajo mjesto), neboť v tomhle regionu je 47 jaderných energetických zařízení, která lze poškodit konvenčními zbraněmi“, – jsou zde mnohem zásadnější okolnosti.

Na konci minulého tisíciletí nově zvolený gubernátor Kaliningradské oblasti, bývalý velitel ruské Baltské flotily Vladimir Jedorov, uspořádal jednu ze svých prvních tiskových konferencí. Prohlásil zde otevřeně, jak se sluší na admirála: „Když se Litva stane členem NATO, nic se v Kaliningradu ani kolem něj nezmění.“ Jedna významná informace – nový gubernátor uspořádal tuto tiskovou konferenci bezprostředně po své návštěvě v Kremlu, kde hovořil s prezidentem Vladimírem Putinem. Nový předseda místní oblastní dumy Vladimir Nikitin nedávno vyjádřil stejné stanovisko. Identické názory tří Vladimírů zavdaly důvod k věnování větší pozornosti záležitostem vztahujícím se k otázkám rozšiřování EU a problémům Kaliningradské oblasti. Pokusím se prezentovat je z pohledu Rusů.

Před několika měsíci ruský ministr zahraničních věcí Igor Ivanov poukázal na čtyři oblasti, které specificky leží na srdci Moskvě i Kaliningradu, a to jmenovitě: a) tranzit; b) vízový režim; c) energetický sektor; d) rybolov. Před měsícem na konferenci ministrů zahraničí o „Severské dimenzi“ uvedl gubernátor Kaliningradské oblasti Vladimir Jedorov ještě jednu další sféru – rostoucí disproporci sociálně-ekonomického vývoje Kaliningradské oblasti a jejích sousedů.

Začneme problémy zmíněnými ministrem zahraničních věcí Ruské federace.

1. Tranzit. Je třeba poznamenat, že přijetí *acquis* EU ve sféře tranzitu se nijak nedotkne bilaterální dohody mezi Litvou a Ruskem o ruském tranzitu zboží do a z Kaliningradské oblasti. Studie litevských i zahraničních expertů ukazují, že náklady tranzitu přes Litvu po jejím vstupu do Evropské unie vzrostou. V současné době Polsko někdy uplatňuje vyšší tarify pro tranzit do Kaliningradu. Po přistoupení Litvy a Polska k Evropské unii se tranzitní poplatky sjednotí a Kaliningrad bude mít rozmanitější tranzitní cesty. Litva a Rusko ve skutečnosti již dnes koordinují efektivněji své aktivity zapojováním zástupců provozovatelů námořní, železniční i silniční dopravy. Během návštěvy litevského prezidenta Valdase Adamkuse v Moskvě (březen 2001) se obě strany ujistily, že deklarovaná kooperace mezi námořními přístavy Klaipedou a Kaliningradem bude brzy naplněna reálným obsahem. Mimochodem, k jednání o této záležitosti dojde již zítřka, během návštěvy litevského premiéra Algirdase Mykolase Brazauskase v Moskvě.

2. Vízový režim. Litva a Rusko ve skutečnosti diskutují o tom, že existující volný pohyb či zvláštní úpravy přeshraničních styků pro ruské občany i kaliningradské usedlíky budou zrušeny od 1. ledna 2003, resp. od 1. července 2003. Velvyslanec Kuzněcov jako představitel ruského ministerstva zahraničních věcí pro Kaliningrad nedávno prohlásil, že zavedení vízového režimu nebude pro usedlíky z Kaliningradské oblasti nikterak bolestné. Vízum bude stát přibližně pět dolarů nebo kolem čtyř eur. Litevci se snaží prosadit pro usedlíky z Kaliningradu co nejliberálnější pravidla přeshraničních styků.

3. Energetický sektor. Prozatím je dohodnuto, že Kaliningrad a Litva si budou plynule vyměňovat informace o přípravě či rozvíjení svých vlastních energetických strategií. Mimochodem, program technické pomoci EU pro Společenství nezávislých států TACIS (Technical Assistance for the Community of Independent States) je právě zaměřen na finanční podporu přípravy speciální studie o kaliningradském energetickém sektoru.

4. Rybolov. Aniž bych zacházel do detailů, chtěl bych říci, že tato otázka je povýtce technická. V plánu je její řešení cestou dohody mezi EU a Ruskem o rybolovu v Baltském moři.

Vraťme se ještě k problému nastolenému gubernátorem Kaliningradské oblasti – k rostoucí disproporci sociálně-ekonomického vývoje Kaliningradu a jeho sousedů. Je třeba zdůraznit, že gubernátor, stejně jako oficiální Moskva, spatřuje příčinu této disproporce nikoli ve vnitřních problémech či v pomalých reformních procesech v Rusku. Gubernátor má tendenci se domnívat, že důvody jsou mimo hranice Kaliningradu a Ruska. Podle něho Brusel poskytuje významnou finanční podporu kandidátským státům pro jejich předstupní přípravy, ni-

koli však Kaliningradu. Jegorov upozorňuje, že tato asymetrie ve vývoji Kaliningradu a jeho sousedů by mohla negativně ovlivnit zahraniční investory, jakož i sociálně-ekonomickou situaci v celém regionu. V čem se oficiální Kaliningrad i oficiální Moskva mýlí, a v čem mají pravdu?

Rád bych citoval jednoho známého kaliningradského politika, který jednou prohlásil: „Dnes je Kaliningradská oblast krásná, jenže k uzoufání slepá.“ Ale jak všichni víme, krása je v očích pozorovatele. A já bych spíše přirovnal tuto oblast ke „spící krasavici“. Neboť je snazší probudit někoho, kdo spí, než čekat, až slepý začne opět vidět.

Bez ohledu na úvahy o přeměně tohoto území v pobaltský Hongkong, Kaliningrad však stále ještě ilustruje ty nejhorší rysy moderního Ruska:

- Trh je citlivý; je zde nedostatek kvalifikovaných pracovníků sil; ekonomika je závislá na zastaralých průmyslových odvětvích, a federální centrum neustále zpochybňuje status zvláštní ekonomické zóny a s ním související určitá privilegia. Od 1. ledna 2001 vstoupil v celém Rusku v platnost výnos Státního celního výboru, který zrušil veškerá ekonomická privilegia v Kaliningradu. Netrvalo dlouho a důsledky se dostavily: ceny vzrostly o 20 až 25 procent a sociální neklid se prohloubil.

- Místní byrokracie, většinou závislá na Moskvě, jen vzkvétá. Nepřekvapuje, že investory to odradilo, a ti současní (BMW a Klaipėdos Maistas z Litvy) si často stěžují na nejasné, zmatené a netransparentní podnikatelské prostředí v dané oblasti.

- Zemědělství je v úpadku; průmysl nemá žádné perspektivy; pár provozovaných celulózek nijak nepomůže, neboť v oblasti chybějí lesy; je nepravděpodobné, že kaliningradský námořní přístav obstojí v konkurenci baltských námořních přístavů (v loňském roce vykázal jen 4 procenta ročního obrátu);

- 50 procent HDP produkuje stínová či takzvaná černá ekonomika;

- Z pohledu na kupní sílu se rozdíl mezi Kaliningradskou oblastí a jejími sousedy jeví obzvlášť dramaticky (během období let 1996–2000 klesla zde průměrná měsíční mzda na 32 USD; litevský HDP na obyvatele je přibližně devětkrát vyšší než HDP Kaliningradské oblasti).

Situace, kterou jsem nastínil, je stěží optimistická. Jsou ale některé signály a některé projekty slibující změny k lepšímu.

Specificky o budoucnosti Kaliningradské oblasti a o krátkodobé a střednědobé strategii jejího rozvoje se diskutovalo v Moskvě koncem března a koncem července. Vláda Ruské federace přijala čtyřbodový program sociálně-ekonomického rozvoje této oblasti do roku 2010. Ten zahrnuje:

- a) rozvoj energetického sektoru (rozhodnutí obnovit výstavbu druhé tepelné elektrárny; zmocnění Gazpromu k vybudování druhé trasy produktovodu do Kaliningradu);

- b) zdokonalení silničního systému v oblasti;

- c) restrukturalizaci průmyslu a zachování těžby jantaru;

- d) revizi režimu zvláštní ekonomické zóny a zavedení režimu exportní produkce.

Prozatím se očekává vládní rozhodnutí o vyčlenění první finanční injekce na realizaci programu (celková částka potřebná k jeho realizaci se blíží 100 miliardám rublů).

To je ovšem otázka až další budoucnosti. Dnes musíme být realisty – Kaliningrad čelí velmi vážným sociálním a ekonomickým problémům.

Je nutno podotknout, že zmíněné problémy nemají co do činění s členstvím Litvy a Polska v EU. Uvedené problémy jsou zřejmě dané vnitřními nesnázemi Ruské federace. Ekonomická stabilita sousedících zemí ovšem posiluje vědomí problémů Kaliningradské oblasti.

Totéž lze říci o tempu růstu – ani Litva, ani Polsko nejsou členy EU, ale z perspektivy akcelerace rozvoje a reformu Kaliningrad zřetelně zaostává za svými

mi sousedy. Finanční nástroje poskytované ze strany EU nemohou vysvětlit toto zaostávání. Litva a Polsko skutečně dostávají finanční podporu na přípravu k členství. Ale nezapomínejme, že „domácí úkoly“ obou zemí mají významný vliv na jejich pokrok.

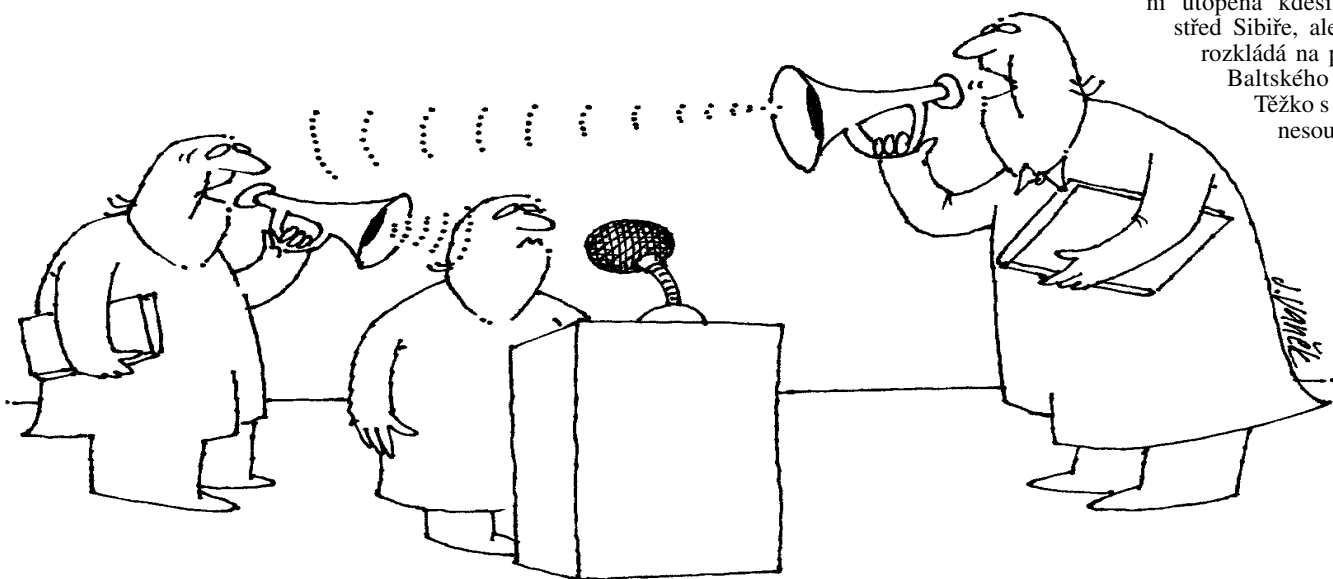
Co se zatím stalo v Ruské federaci a jmenovitě v Kaliningradské oblasti? Jak Moskva a Kaliningrad hodlají řešit problémy, se kterými se v současné době potýkají? Na konferenci ministrů zahraničních věcí o „Severské dimenzi“ označil Vladimir Jegorov za hlavní cíl administrativy úsilí o zredukování asymetrie mezi Kaliningradskou oblastí a jejími sousedy. Vyžadal EU, aby vybavila oblast „zvláštními nástroji finanční podpory“, které by jí mohly pomoci přežít v podmínkách enklávy a které by zmenšily sociálně-ekonomické disproporce.

Nemíním se soustřeďovat na to, jaká konkrétní pomoc je potřebná. Pouze připomenutí, že během finanční krize v Rusku v roce 1998 Litva poskytla humanitární pomoc pro Kaliningradskou oblast v hodnotě 1,25 milionu USD. Nicméně bych rád obrátil pozornost na tendenci, jaká se nyní projevuje v oblasti i v centru, tj. že téměř všechny problémy jsou způsobeny rozšiřováním Evropské unie. V téže době je kaliningradským usedlíkům vštěpována myšlenka, že to je Brusel, a nikoli Moskva, kdo by měl nést odpovědnost za záchranu Kaliningradu. Jediným argumentem je zeměpisná poloha této oblasti.

Zmíněná tendence ignoruje zřejmou skutečnost, že naprostá většina problémů, s jakými se Kaliningrad potýká, nesouvisí s integračními procesy v Evropě. Jinak bychom museli připustit, že příčinou chabého finančního investování je nedostačující finanční podpora ze strany EU.

Je zřejmé, že existuje velká disproporce mezi Kaliningradskou oblastí a jinými regiony Ruska. Přími sousedé obzvlášť pociťují tento rozdíl. Jak poznamenal výstižně jeden diplomat EU, rozdíl je v tom,

že Kaliningradská oblast není utopena kdesi uprostřed Sibíře, ale že se rozkládá na pobřeží Baltského moře. Těžko s tím lze nesouhlasit.

Směr Evropská unie

Rozhovor s hlavním vyjednávačem ČR Pavlem Teličkou

Počínaje tímto číslem, bude Mezinárodní politika přinášet každé dva měsíce pravidelný rozhovor s 1. náměstkem ministra zahraničních věcí ČR a hlavním vyjednávačem s Evropskou unií Pavlem Teličkou. Série rozhovorů navazuje na rubriku „Ze zápisníku vyjednávače“, která až dosud vycházela v příloze Mezinárodní politiky Směr Evropská unie.

Kdy se bude konat další kolo mezivládní konference s Evropskou unií a jaká budou její témata? Nakolik je reálné, že by se České republiky opět podařilo předběžně uzavřít nějakou novou kapitolu?

Letos se ještě žádná další mezivládní konference nekonala. Je běžnou praxí, že se první konference konají v březnovém termínu. To je do značné míry dáno tím, že první měsíce bývají využívány k tomu, aby se připravily společné vyjednávací pozice EU, je to rovněž období, ve kterém probíhá celá řada expertních jednání a konzultací. V tomto roce očekáváme první kolo jednání buď 19. nebo 22. března, zhruba o měsíc později bude další kolo jednání a pak by mělo být v polovině června jednání na ministerské úrovni. Je ale třeba také dodat, že španělské předsednictví zvažuje termín mimořádné mezivládní konference ještě v únorovém termínu, a to pro ty země, které by byly připraveny předběžně uzavřít nějakou kapitolu, anebo u nichž se některou z kapitol nepodařilo uzavřít koncem minulého roku. Nás se to ale týkat nebude, protože my v současné době vedeme jednání o kapitolách doprava a regionální politika a ty zatím na předběžné uzavření připraveny nejsou. Zda v březnu nějakou kapitolu předběžně uzavřeme, nedokážu říct, protože nevím, jaká bude agenda jednání. Teoreticky by to mohla být doprava, ovšem za předpokladu, že se podaří pokročit v jednáních o společné pozici EU. Teoreticky bychom mohli jednat o zemědělství, za určitých okolností

by to mohla být regionální politika.

Po Belgii převzalo v lednu předsednictví v Unii Španělsko. Belgie přitom měla velmi ambiciózní plán, pokud jde o rozhovory s kandidátskými zeměmi. Podařilo se Belgičanům stihnout vše, co si stanovili, anebo zůstalo něco otevřené, co teď budou muset vyřešit Španělé?

Ta situace se liší u každé z kandidátských zemí,

ale vzhledem k cestovní mapě se dá říct, že ve vztahu k nám žádné takové resty nejsou. Mohlo se podařit uzavřít kapitolu hospodářská soutěž, ale tam víme, že problém je spíše na naší straně, pokud si vezmeme restrukuralizaci ocelářského průmyslu. To platí i o kapitole doprava, ale tam říkám zcela odpovědně, že jedinou cestou, jakou bylo možné změnit nevýhodnou společnou pozici Unie u dopravy, bylo pozdržet její předběžné uzavření. V zásadě se dá proto říct, že za belgického předsednictví se podařilo původní plán dodržet.

Březen je významný i z toho důvodu, že se poprvé sešel Evropský konvent, a to i za účasti představitelů kandidátských zemí. Česká republika má v tomto grémii tři zástupce. Budou tyto delegáty koordinovat své pozice s Vámi, jako hlavním vyjednávačem, anebo bude každý z nich hájit svůj vlastní pohled na věc?

To je zajímavá otázka, ale na její zodpovězení si budeme muset počkat. Nevím, jestli by měli své postoje koordinovat přímo se mnou, ale dokážu si představit, že budou v interakci s aparátem na ministerstvu zahraničí, který jim může být v mnoha věcech nápomocný. Chtěl bych připomenout, že vládním zástupcem bude ministr zahraničí Jan Kavan, který coby náš nadřízený bude pochopitelně ve velmi intenzivním kontaktu s námi. Co se týká ostatních zástupců, tam jsme připraveni ke komunikaci. My bychom chtěli v souvislosti s Konventem konat nějaké kulaté sto-

ly, ať už s nimi, se zástupci politických stran, nevládními organizacemi, s akademickou sférou, aby prostě existovala široká diskuse, která přispěje k vybavenosti našich zástupců, ale i k veřejné informovanosti. Zda budou tři čeští členové Konventu koordinovat své postoje teď, nedokážu posoudit, ale nevylučuji, že pozice některých z nich se budou od sebe dost výrazně lišit, a že tudíž nějaké společné stanovisko nebude možné anebo bude možné jen občas. Neviděl bych v tom nějaký zásadní problém, protože Konvent není mezivládní orgán, nýbrž bude velmi specifickým grémiem a jednotliví členové tam budou posuzovat návrhy případ od případu. Je i docela možné, že se v rámci Konventu uplatní frakční princip, jak ho třeba známe z Evropského parlamentu. Nicméně ministerstvo zahraničí se bude pokoušet o určitou součinnost našich zástupců, aby existoval aspoň v některých otázkách společný jmenovatel.

Úkolem zmíněného Konventu do určité míry také bude stanovit meze, kam až by měl integrační proces dojít. Zřejmě se ale také dotkne budoucího institucionálního rámce Unie. Česká republika bude ve svých vstupních rozhovorech rovněž jednat o institucionálních záležitostech. Nemůže se proto stát, že by došlo k určité kolizi mezi našimi vyjednávacími pozicemi před vstupem a postojem českých zástupců v Konventu, kteří se budou při jednáních tohoto grémia pohybovat už „někde dál“?

To samozřejmě nelze vyloučit, ale vycházíme z toho, že přístupová jednání se vedou o současném *acquis*, o současném právním řádu, tzn. o tom, co teď už existuje. Takže jinými slovy nebudeme předjímat něco, co bude aktuální za několik let, protože úvahy Konventu směřují právě do budoucnosti. Konvent připraví předpoklady pro mezivládní konferenci v roce 2004, kde už budou sedět i zástupci české vlády. Je ale samozřejmě možné, že zástupci některých zemí budou v Konventu prosazovat něco, s čím by se jejich vláda neztožnila.

Koncem února jste se sešel s vyjednávači ostatních kandidátských států v Karlových Varech. Slouží takováto jednání také k tomu, že se hledají možná spojení pro společný postup vůči Unii v některých otázkách, například pokud jde o žádosti o další přechodná období?

Já už jsem v minulosti dostával spoustu vesměs kriticky laděných otázek, proč daleko víc nekoordinujeme náš postup s ostatními kandidátskými zeměmi. Vždy jsem na to odpovídal, že to je mimořádně složité, protože kandidátské země mají většinou odlišné zájmy, liší se i konkrétní politickou situací, a proto budou spíše preferovat individuální postup. Hlavní účel těchto schůzek je výměna informací a názorů, tak-

Argentinská lekce

Argentina na konci loňského roku předvedla, jak dokáže dlouhodobá ekonomická krize a konzervativní politický systém zapříčinit málem až zhroutil státu, ne nepodobné událostem v Albánii z roku 1997. MARTIN EHL

že víme, co ostatní země chtějí v té či oné věci učinit. Nejde to samozřejmě ale vždy, protože někdy je přístup k danému tématu až příliš individuální, ale za českou stranu mohu s klidným svědomím konstatovat, že jsme se o to vždy snažili, měli jsme určitou snahu o spolupráci a koordinaci, ale vždy se do toho nakonec vklínil princip diferenciace. Nicméně existují určité oblasti, kde je do určité míry možné usilovat o nějakou větší koordinaci, což platí třeba o zemědělství, resp. o finančních nástrojích. Nyní, tzn. ve fázi, kdy Unie ještě neformulovala svou společnou pozici, máme všichni naprosto identické zájmy, pokud jde o to, jak velká budou přechodná období atd. A právě na karlovarské schůzce jsme se na tom v zásadě shodli.

Rýsují se již teď u některých z dosud otevřených kapitol možnosti pro společný postup s ostatními kandidáty?

Myslím si, že v první fázi jednání o finančních otázkách v rámci zemědělství určitě ano. Možná, že i u regionální politiky. Pak se ještě rýsuje možná kooperace spolu s Maďarskem u institucionálních otázek, protože Maďarsku bylo podobně jako nám v Nice přisouzeno o dvě křesla v Evropském parlamentu méně, než kolik by nám příslušelo na základě počtu obyvatel. Ale u dopravy jsme například museli na nějaký společný postup rezignovat, protože někteří kandidáti už tuto kapitolu uzavřeli.

V rakouském tisku se objevily koncem února určité úvahy na základě Vašeho rozhovoru pro Radiožurnál, že nová česká vláda, která vzejde z červnových voleb, by mohla být za určitých okolností ochotná jednat s Rakouskem znovu o Temelínu. Mohlo by to jít až tak daleko, že by se znovu otevřela předběžně uzavřená kapitola energetika?

Tato informace vznikla na základě nepřesného překladu rakouské tiskové agentury. To celé bylo řečeno v kontextu toho, že Česká republika se uzavřením procesu z Melku zavázala k vedení neustálého dialogu, k výměně informací, abychom nastolili nejvyšší míru důvěry mezi oběma zeměmi a jejich subjekty, takže to jsem já měl na mysli. My budeme rakouské straně nadále poskytovat všechny informace. To nelze interpretovat tak, že bychom vedli nějaká nová specifická jednání. Platí to i pro budoucí vládu, bez ohledu na to, kdo ji nakonec bude tvořit. Pevně věřím, že rakouská vláda kancléře Schüssela dostojí svým závazkům tak, jak jim hodláme dostát my. Nevidíme důvod k opětovnému otevírání již jednou předběžně uzavřené kapitoly a nedáme k tomu také záminku, protože všechny naše závazky splníme.

-sch-

schusterr@iir.cz

Argentinský stát zatím krizi ustál – mimo jiné i proto, že hlavními aktéry byli příslušníci střední třídy, kterým nešlo o to rozbit stát, ale zajistit jeho lepší fungování. Z hodnocení argentinské krize tak může vyplynout i jeden pozitivní rys: ve světle plném obrovských majetkových kontrastů, jakým je Latinská Amerika, existuje silná, třebaže chudnoucí, střední třída, považovaná za úhlavní kámen demokracie.

Desítky ekonomických analytiků se pokoušely přijít na to, co se vlastně v Argentině v druhé polovině loňského roku stalo a kdo za to může. „Je to především důsledek ztráty soutěživosti ekonomiky a neschopnost vyrovnat se s krizí trvající tři roky,“ shrnul hlavní argument španělský ekonom Aurelio Martínez Estévez.¹⁾ Na začátku devadesátých let zachránila Argentinu, utápějící se v astronomické hyperinflaci, měnová reforma, která svázala peso s dolarem v poměru jedna ku jedné. Zemi to přineslo stabilitu, vytvořil se Společný trh Jihu (MERCOSUR) se sousedními státy a až do globálních finančních krizí v druhé polovině devadesátých let to vypadalo, že Argentina nastoupila správnou cestu.

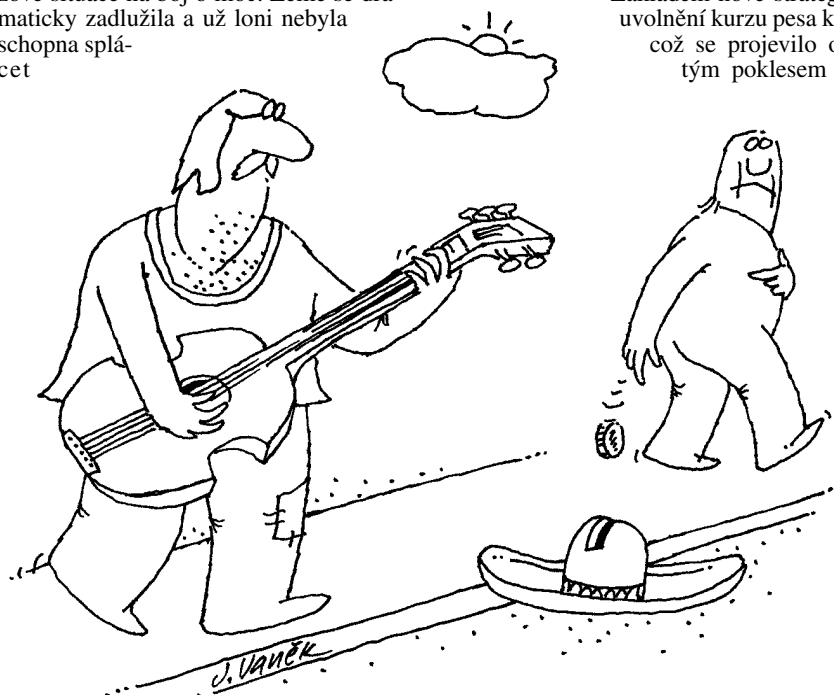
Od roku 1998 ale vládla recese a s ní i politická nestabilita, protože tradiční politické síly (peronisté reprezentovaní tehdejší prezidentem Carlosem Menemem a radikálové) se soustředily místo na řešení krizové situace na boj o moc. Země se dramaticky zadlužila a už loni nebyla schopna splácet

své závazky. Přišla o zahraniční investice a její banky ztrácely důvěru.

Peronisté se navíc roztržili, podobně jako opozice. Tradiční politické strany se tak uzavřely ve svých pŕtčkách a jen málo chybělo a dosud chybí k tomu, aby skončily jako jejich kolegyně ve Venezuele – naprostým rozplynutím a nahrazením levicovými populisty typu současného venezuelského prezidenta a bývalého pučisty Huga Cháveze.

Argentincům se rychlým střídáním prezidentů na přelomu roku podařilo zatím zachovat alespoň jakousi stabilitu současného politického systému, i když nový prezident Eduardo Duhalde hovořil o nebezpečí občanské války a jeho pozice ještě na konci ledna nebyla vůbec jistá. Jeho ekonomický program spolu s pomocí Mezinárodního měnového fondu dával malou naději, že se podaří – sice pomalu – zastavit krach celé ekonomiky, ještě na konci ledna však nebylo jasné, zda Duhaldem zvolená strategie bude úspěšná. Duhalde měl vyjednávat o nových pŕtčkách a odkladech starých s Mezinárodním měnovým fondem a Spojenými státy. Fond sice v lednu odpustil splátku dluhu, stále se však na Duhalda díval podezíravě. Spojené státy požadovaly po populistovi Duhaldovi „koherentní ekonomický plán“, protože první opatření byla jen hašením požáru.²⁾

Základem nové strategie bylo uvolnění kurzu pesu k dolaru, což se projevilo okamžitým poklesem oficiálního

kurzu na 1,4 pesa za dolar (neoficiálně na 1,8). Dolarové úvěry se přeměnily na pesa, čímž utrpělo ztráty 92 procenta drobných klientů bank, kteří si stále nemohli své peníze z bank vybrat v plné výši.³⁾

„Argentina vešla do nové ekonomické reality se strachem z hyperinflation,“ opakoval několikrát ve svých lednových článkách španělský deník El País a vyjádřil tak to, čeho se obyvatelé Argentiny nejvíce bojí: naprostého znehodnocení úspor, nekontrolovatelného krachu ekonomiky a propadu do beznaděje, která se už beztak šíří – prostě návratu situace z druhé poloviny osmdesátých let, která jsou kvůli špatné ekonomické situaci, zadlužení a politickému tápání označována v Argentině a v celé Latinské Americe za ztracenou dekádu.

Síla střední třídy

Hlavním hybatelem změn v Argentině v druhé polovině minulého roku byla na latinskoamerické poměry překvapivě střední třída. Ta byla recesí a krizí postižena nejvíce, z jejích řad pocházel největší podíl z dvacetiprocentní nezaměstnanosti a po faktické devalvaci na začátku ledna se právě jejich 1,7 milionu příslušníků přesunulo do kategorie chudých, která už předtím čítala 14,5 milionu z 36 milionů Argentinců.⁴⁾ Byli to právě především chudnoucí příslušníci střední třídy, kteří protestovali v ulicích a bušili vařečkami do hrnců, až protesty získaly název „cacerolazo“ (volně přeloženo „rendlíková revoluce“). „Až dosud neměla v historii mobilizace střední třídy takové rysy jako nyní,“ napsal ve své analýze posledních událostí respektovaný argentinský politolog Rosendo Fraga.⁵⁾ Předchozí populističtí vládcí v Argentině, především Juan Domingo Perón, se opírali o mobilizaci mas dělníků, s jejichž pomocí se dostávali k moci. Vytvářející se střední třída tíhla spíše než k peronistům k středové Alianci, z níž vzešel i prezident Fernando de la Rúa, jehož ale před Vánocemi donutili ti, kteří ho volili, aby odstoupil. Podle Rosenda Fragy střední třída věřila prezidentovi Fernandu de la Rúa a jeho ministroví hospodářství Domingu Cavallovi poslední dva roky dost dlouho, než ztratila trpělivost a roztočila kolotoč výměn prezidentů. Velká část této třídy byla frustrována a cítí se nyní oživena svou tradiční stranou, která se navíc během posledního roku začala drobit a rozpadat. Ta nejchudší část přešla k peronistům a jejich populistickému křídlu vedenému právě Eduardem Duhaldem, část je znechucena politikou vůbec. „Z ekonomických i sociálních důvodů lze očekávat, že protesty střední třídy jen tak neskončí,“ domníval se Fraga v polovině ledna.

Jeho argumenty podporuje například i fakt, že za organizací protestů nestojí žádná tradiční politická strana, i když na počátku protestů v listopadu se o tuto roli snažili tehdy opoziční peronisté. Velká část demonstrantů – vzdělaných a až do krize celkem dobře situovaných – se dala dohromady sama a dále udržuje kontakt, například

prostřednictvím internetu, na němž se objevilo několik stránek s diskusními fóry, organizačními pokyny a dalšími atributy „samovolné“ organizace občanů mimo tradiční politické síly.⁶⁾

V médiích se zatím rozpoutala bouřlivá diskuse, zda je nutné reformovat celý politický systém a jaké budou další dopady krize a budoucnost. Pozorovatelé přistupovali velice opatrně k prezidentu Duhaldo, jenž je znám jako populist. Vyrosl na předměstí Buenos Aires, kde vládl na radnici, kterou stačil astronomicky zadlužit, byl senátorem a vůdcem toho nejpoulištějšího křídla Justicialistické strany (peronistů), jež bylo v opozici i vůči reformistovi z řad této strany z počátku devadesátých let Carlosi Menemovi. „Populistická prohlášení prezidenta Eduarda Duhalda podkopávají šance na ekonomické oživení a omezují možnosti zahraniční pomoci,“ napsal dokonce list Financial Times.⁷⁾ Duhalde, který se ucházel o prezidentský úřad už před lety, je ale znám pod přezdívkou El Cabezón – Paličák, takže nabízené příležitosti dva roky vládnout Argentině se zřejmě jen tak nevzdá, i když bude muset provést řadu nepopulárních opatření a čelit dalším protestům „rendlíkářů“.

„Bylo by nebezpečné vrátit se k ‚normálně minulosti‘, tj. k ekonomice charakterizované fiskální nezodpovědností, vysokou inflací, izolací ve světové ekonomice,“ napsal v respektovaném argentinském deníku Clarín místní ekonom Roberto Bouzas a varoval tak novou vládu před návratem ke starým časům, kterých se Argentinci tak bojí.⁸⁾ Jenže o tom, co by bylo nejlepší a jak by se dala ekonomika oživit, debatují argentinští i světoví ekonomové už dost dlouho bez zjevného úspěchu. Po počátečních nepopulistických krocích může Duhaldova politika opět sklouznout k nezodpovědnosti a fronty před zahraničními konzuláty na žádosti o vystěhovalecká víza se ještě prodlouží.

Politické reformy

Současné s tím se debatuje, zda rychlá výměna pěti prezidentů v průběhu tří týdnů není jasným signálem, že Argentina by měla opustit na západní polokouli po vzoru USA zavedený prezidentský systém a transformovat ho na parlamentní po vzoru západoevropských států. Prezident jako hlava exekutivy se podle některých neosvědčil. „Nejvíce ztratil na prestiži parlament,“ napsal ve svém návrhu na přijetí evropského modelu Eugenio Raúl Zaffaroni z právnické fakulty buenosaireské univerzity.⁹⁾ Podle něho nabízí současná krizová sociální, ekonomická i politická situace možnost, jak změnit celý ústavní systém, podpořit váhu parlamentu a Nejvyššího soudu, a tím omezit pravomoci prezidenta a zabránit tak argentinské dlouhodobé nákaze – populismu soustředěnému v rukou jednoho vládce.

Argentinská krize navíc vyvolala obavy, že by se zde mohl chopit moci nějaký vládce podobný nezodpovědnému venezuelskému prezidentovi Hugo Chávezovi a poško-

dit tak celou Latinskou Ameriku. „Existuje nebezpečí, že by populističtí vůdci použili Argentinu jako záminku pro ukončení tržně orientovaných reforem, které jsou nezbytnou podmínkou pro ekonomický růst,“ napsal list Financial Times v obavách, že tak slibně zahájené ekonomické reformy v první polovině devadesátých let jsou nyní na celém kontinentu ohroženy.¹⁰⁾ Hrozbou v Argentině přitom už není armáda, která byla po skončení vojenské diktatury potlačena a její význam není velký. Její generálové navíc v průběhu krize několikrát dali najevo, že se do politiky míchat nehodlají.

Jak to vidí sousedé

Argentinská politická a ekonomická nestabilita může ohrozit sousedy. Jediné Chile se vymanilo z kruhu populismu a nebezpečí převratů a ekonomických krizí s katastrofálními sociálními dopady. Brazílie si podobný ořes jako Argentina prodělala v roce 1999, podařilo se ho však ustát, i když v letošních prezidentských volbách hrozí, že právě kvůli špatné hospodářské situaci volby vyhraje některý k populismu náchylnější kandidát. Uruguay se v recesi topí také dlouho a prohlubuje se to ještě tím, že během této letní sezóny zejí její pláže, jindy plné jásajících Argentinců, prázdnou.¹¹⁾ A Paraguay a Bolívie jsou ve vleku svých silnějších sousedů také.

Brazílie sice opatrně, ale rychle nabídla Argentině pomoc. Na mezinárodní scéně lobbovala pro půjčky svému sousedovi, vláda slíbila, že z Argentiny bude dovážet více zboží a v těch nejkřivějších dnech dokonce dodala argentinským diabetikům inzulin. Přesto na konci ledna nebylo jasné, zda se podaří i nadále udržet stabilitu celého MERCOSUR.

Argentinská lecke je tak poučením pro mezinárodní finanční instituce, které podle mnohých uplatňují vůči Buenos Aires špatnou politiku, je poučením pro latinskoamerické vládcy, že si nelze tak lehce zahrávat s populismem, který by znamenal záhubu. A v neposlední řadě dává argentinská lecke za pravdu těm teoretikům, kteří tvrdí, že střední třída je pilířem demokracie a její (ne)splacenost je odrazem kvality vládců a politického systému. ○

28. 1. 2002

mehl@post.cz

¹⁾ El País, 5. 1. 2002.

²⁾ Economist, 26. 1. 2002.

³⁾ Další podrobnosti plánu viz např. El País, 5. 1. 2002.

⁴⁾ El País, 8. 1. 2002.

⁵⁾ Rosendo Fraga: Hacia un nuevo estallido de la clase media?, 11. 1. 2002, www.nueva-mayoria.com

⁶⁾ Viz například El País, 23. 1. 2002.

⁷⁾ Financial Times, 13. 1. 2002.

⁸⁾ Clarín, 17. 1. 2002.

⁹⁾ Clarín, 14. 1. 2002.

¹⁰⁾ Financial Times, 21. 1. 2002.

¹¹⁾ Economist, 19. 1. 2002.

Francie po 11. září 2001

JAN EICHLER

Teroristické úderý proti USA vyvolaly velký ohlas snad ve všech zemích světa. Ve Francii, jakožto jedné z nejvýznamnějších zemí euroatlantické zóny, se dopad 11. září 2001 projevil ve třech hlavních oblastech: reakce politické elity, chování společnosti a dopad boje proti terorismu na bezpečnostní politiku země a na připravenost jejich ozbrojených sil.

Reakce politické elity

V prvních výzkumech veřejného mínění, uskutečněných čtyři dny po atentátech, se 68 procent dotázaných Francouzů vyslovilo pro zapojení své země do vojenských akcí vedených Spojenými státy. Zároveň s tím však mnozí z nich dodávali, že je potřeba rozlišovat mezi soucítěním s americkým lidem na jedné straně a podporou politiky USA vůči arabským zemím na druhé straně.¹⁾ Ve francouzských postojích se odrážely bolestné zkušenosti dlouhých let, kdy Francie sama utrpěla mnoho teroristických útoků. Ty ji dovedly k poznání, že s teroristy, kteří užívají nepřímou strategii, nelze vést otevřený boj. Jako konkrétní příklad nepřímé strategie můžeme uvést případ, kdy si Sýrie najala teroristy vyškolené v jiném státě, aby zavraždili francouzského velvyslance v Bejrútu. Tím chtěla Francii donutit, aby se vzdala svých ambicí v Libanonu. Z těchto zkušeností pak vycházejí i reakce politiků, a to bez rozdílu levice nebo pravice.

Alain Juppé, francouzský premiér v letech 1995–1997, vyjádřil solidaritu s Američany, ale dodal, že je třeba se zabývat hlubinnými příčinami tohoto zla, jež se odvíjejí od nenávisť a ukrivděnosti malých národů, které jsou obětí vleklých konfliktů, z nichž nejsme schopni nalézt východisko.²⁾ Výstižně tak vyjádřil přístup Francie jakožto země, která má historické vazby na arabské země a dlouholetou nedůvěru k americké politice vůči Blízkému východu, kterou považuje za příliš proizraelskou. Alain Juppé svým vyjádřením také přiblížil, co asi americkému prezidentu Bushovi sděloval francouzský prezident Chirac, který byl jako vůbec první zahraniční politik po atentátech přijat v Bílém domě.

Základní přístup prezidenta Chiraka nebyl ve Francii zpochybňován, ale v listopadu 2001 na jedné straně slábla podpora veřejného mínění ve vztahu k akci Trvalá svoboda. Zároveň s tím zazněly výhrady, že během dvou měsíců, které uplynuly od teroristických útoků na USA, byly aktivity prezidenta Chiraka, stejně jako počínání premiéra Jospina, velmi skromné. Prezident Chirac se omezil na vystoupení v UNESCO, které bylo sice velmi dobře připravené, ale bylo také jenom jednou z jeho vzácných aktivit v tom-

to směru. Premiér Jospin pouze odpověděl na několik otázek v Poslanecké sněmovně. Ani jeden z nich však nesvolal tiskovou konferenci, ani jeden z nich nevystoupil v televizi s projevem věnovaným výlučně tomuto tématu. Předmětem kritiky se stalo také to, že časté mlčení francouzských politiků nahrávalo krajní pravici. Její šéf Jean-Marie Le Pen tak mohl „surfovat na vlně, vzniklé tím, že na nejvyšší státní úrovni chybí prognostická vize vztahu mezi Evropou a Maghrebem. Těží z mlčení těch, kteří nám vládou.“³⁾ Takové prázdno skutečně vytvořilo příznivý prostor pro nenápadné a laciné šíření základního vzorce krajní pravice: islám, přistěhovalectví, kriminalita.

Pasivita francouzských politiků byla dávana do protikladu s chováním v té době všudypřítomného britského premiéra Blaira. Ten byl někdy ironizován pro přílišnou militantnost či proto, že uděloval lekce a bral na sebe úlohu tiskového mluvčího Bílého domu. Nikdo mu však nemohl upřít jeho angažovanost a iniciativy při hledání východisek. Premiér Blair svým obrovským nasazením na podporu G. W. Bushe dosáhl toho, že byl hodnocen jako nenahraditelný spojenec USA a také jako mimořádně účinný zprostředkovatel amerických zájmů vůči zemím, které Washingtonu nepřilíhají důvěru, a jako jeho velvyslanec s celosvětovým posláním.⁴⁾ V prvních dnech a týdnech po 11. září hrál vlastní hru také německý kancléř Gerhard Schröder – usiloval o získání mezinárodněpolitické a diplomatické emancipace. Naproti tomu přítomnost Francie byla hodnocena dokonce jako „neviditelná“.⁵⁾ Jim Hoagland dokonce napsal, že ozbrojené síly evropských zemí byly v průběhu války v Afghánistánu marginalizovány a že hrozí, že se propadnou na druhořadý statut v rámci NATO.⁶⁾ S přibývajícím časem se však náhledy začaly pomalu měnit.

S odstupem několika měsíců se však ukázalo, že na každou politickou činnost se nahlíží z obou stran. V samotné Velké Británii však bylo Blairovo „delegované vůdcovství“ (deputy leadership) hodnoceno jako zmatečné, a to tím spíše, že po návratu jej čekaly sociální protesty různých kategorií ekonomicky činného obyvatelstva. Dokonce se mu dostalo varování, že po skon-

čení jeho velkého úsilí na něj stejně nezbudě místo u hlavního stolu.⁷⁾ Dnes je zatím brzy na vyřčení soudu, kdo se vlastně choval prozíravěji – zda to byl Tony Blair, nebo Jacques Chirac s Lionelem Jospinem.

Úderý globálních teroristů proti symbolům síly a moci USA přišly shodou okolností pouhých pět týdnů před kulatým výročím jedné z nejsmutnějších a také nejkontroverznějších kapitol poválečných dějin Francie. Tu představují události ze 17. 10. 1961 – v Paříži probíhala pokladná manifestace ve Francii žijících Alžírčanů, kteří se domáhali ukončení války a získání nezávislosti pro svou rodnou zemi. Manifestaci však u Pont Saint-Michel zastavily policejní kordóny, které se dopustily krvavého masakru – zabily několik desítek Alžírčanů a jejich mrtvoly naházely do Seiny. Tato událost byla po dlouhou dobu velkým tabu páté francouzské republiky – ještě před deseti lety nechtěl žádný televizní kanál odvysílat dokument na toto téma. Pod vlivem reakce arabského světa na zhroutění mrakodrapů WTO se vzpomínka na tento masakr dostala na přední místo debat ve Francii. V době, kdy měl pařížský starosta Delanoë odhalit pamětní desku připomínající tuto událost, se nechali slyšet mnozí historici – požadovali, aby Francie přiznala svou velkou chybu. Někteří politikové však upozorňovali, že by mohlo dojít ke zpochybnění významu legend francouzských poválečných dějin – ministrem vnitra v té době byl Roger Frey, funkci premiéra zastával Michel Debré a prezidentem nebyl nikdo jiný než sám Charles de Gaulle. Představitelé policie a četnictva neváhali připomenout, že onomu masakru předcházely oběti z řad jejich předchůdců, které zavraždili příslušníci alžírské organizace FLN. Dědictví kolonialismu tedy Francii nadále rozděluje.

Postoje veřejnosti

Zároveň s tím se ukázalo, jak výrazně se Francie mezitím změnila. Jestliže v 50. le-

tech každoročně přijímala 40 000 – 80 000 Alžírčanů, pak v roce 1961 jejich počet poprvé prolomil hranici 100 000, aby v 70. letech přesáhl úroveň 300 000 přistěhovalců ročně.⁸⁾ Dnes ve Francii žije několik milionů lidí alžírského původu. Nikdo už ale není schopen uvést přesné číslo Alžírčanů žijících ve Francii – už z toho důvodu, že ten, kdo se přistěhovalcům narodí ve Francii, automaticky získává francouzské občanství. I v této kategorii však je velká, přímo pyramidální diferenciace. Francouzskou národnost mají statisíce dělníků u linek automobilového průmyslu, který je jedním z hlavních symbolů francouzské dovednosti a tvůrčích schopností. Mají ji statisíce uklízeček a příslušnic nejnižšího zdravotnického personálu a spolu s nimi i obyvatelé obávaných předměstí těžce zasažených morem nezaměstnanosti, každodenního násilí a sociálně motivované zločinnosti. Potomci alžírských rodičů začínají pronikat i do středních vrstev, včetně inženýrů či lékařů, jejich počet však roste mnohem pomaleji než počet těch, kteří tvoří skupinu tzv. vyloučených z prosperity. Na absolutním vrcholu pomyslné pyramidy pak stojí Zinedin Zidane a další slavní a velice bohatí sportovci, kteří za Francii bojují na poli sportu, jež je dnes nesmírně významným bojištěm pro dobývání mezinárodní slávy. Zlaté medaile olympijských vítězů či mistrů světa přebírali za zvuků Marseillaisy a v dresech s galským kohoutem na prsou.

Právě na poli sportu se vzápětí po 11. září v překvapivě ostré formě projevilo, jak silně může vnější podnět oživit reminiscence a zvýraznit problémy v soužití mezi křesťanskou většinou a muslimskou menšinou v zemi s vysokým podílem přistěhovalců a jejich potomků. Již několik měsíců před 11. zářím byl na 6. října naplánován přátelský fotbalový zápas mezi týmy Francie a Alžírsko. Původně měl být velkou oslavou republikánské integrace. Uskutečnil se však v době, kdy USA zahajovaly odvetnou kampaň, kterou si mnozí vysvětlovali jako odvetu namířenou proti islámu. Navíc proběhl na Stade de France, na pářížském předměstí Saint-Denis, kde se v krystalické podobě projevuje rozdíl dvou Francií. Nejmodernější fotbalový stadion země mistrů světa se nachází ve čtvrti, kde převládají obyvatelé arabského původu a muslimského vyznání. Do těchto čtvrtí, kde se běžně rabují obchody, se dnes normální Francouzi bojí chodit. A Francie zažila šok – publikum vypískalo Marseillaisu!

Francouzská socioložka Nacira Guénifová to vysvětluje jako vyjádření pocitu frustrace těch, kteří se cítí být diskriminováni.⁹⁾ A tak se onoho večera vlastně utkala vlast jejich rodičů se zemí, ve které se oni sami narodili a vyrostli, ale nemají stejné šance jako „oni“. K sociálnímu rozměru tzv. fraktury francouzské společnosti se tak přidal i rozměr kulturně-náboženský, který navíc obsahuje i některé prvky rasismu. Francie tak stojí před úkolem vyrovnat se s dějinami alžírské války, jejíž součástí bylo i mučení a vraždění civilního obyvatelstva. Ne-

méně složitým a náročným úkolem bude integrace těchto lidí a překonání jejich pocitu marginalizace. Sociální napětí sílí především kvůli propastnému rozdílu mezi narůstajícím podílem Francouzů alžírského původu a jejich fakticky nulovým zastoupením v politice – nejen v Paříži, ale i na nejnižší, obecní úrovni.

Důsledky pro bezpečnostní politiku

Nejvyšší političtí i vojenští činitelé Francie od samého počátku vyjadřovali odhodlání nasadit do boje po boku USA co nejvíce příslušníků svých ozbrojených sil a jejich výzbroje. Nakonec však Francii v oblasti Arabského moře zastupovalo 2000 vojáků a celkem šest válečných plavidel. Dále nasadila dvě průzkumná letadla Mirage IV P, dva letouny pro doplňování paliva za letu a jeden letoun radioelektronického boje, jehož hlavním úkolem bylo zachytávat všechny rozhovory v tamní oblasti.¹⁰⁾ V rámci operace Trvalá svoboda to bylo druhé nejpočetnější zastoupení mezi americkými spojenci – hned za Velkou Británií, která vyslala do boje celkem 4000 vojáků (z toho 240 výsadkářů námořní pěchoty). Bylo to však podstatně méně, než Francie byla schopna a ochotna nabídnout, a tak se znovu projevil tradiční pocit ukrýdnosti, tentokrát vyjádřený názorem, že Spojené státy chtěly marginalizovat přínos Francie a dát ji takřkajíc na vedlejší kolej. Někteří komentátoři to vysvětlovali jako důsledek neshod mezi J. Chirakem a G. W. Bushem, které se potvrdily především během jejich druhého setkání ve Washingtonu na začátku listopadu 2001. Bylo to v době, kdy americký prezident již naplnorazil manichejskou zásadu: Buď jste s námi, nebo s nimi, zatímco jeho francouzský partner kladl podmínky. Šlo mu především o zapojení OSN, dále pak o jasné vymezení charakteru zásahu a o stanovení společné strategie pro poválečné uspořádání v Afghánistánu a v oblasti Střední Asie.¹¹⁾

Zároveň s tím si však Francouzi museli přiznat i překvapivé nedostatky. Ty se projevily při nasazování francouzského letounu Gabriel, určeného k radioelektronickému boji, při navazování spojení se spojeneckým námořním štábem či při zajišťování bezpečnosti letiště Mazáre Šaríf, kde se francouzští vojáci neobešli bez pomoci amerických vrtulníků.¹²⁾ Účast v operaci Trvalá svoboda francouzským činitelům ukázala, jaké jsou nedostatky jejich armády při plnění úkolů tohoto typu, ve kterých budou rozhodující úlohu hrát vzdušné síly. Francie dostala názornou lekci, jak výrazně zaostala nejen za USA, ale i za Velkou Británií v důsledku tzv. mírových dividend, kdy podíl vojenských výdajů na celkovém rozpočtu klesl z 2,4 procenta na 1,9 procenta. Následky se pak projevily v několika důležitých směrech. Prvním z nich je pořízování námořních řízených střel s plochou dráhou letu určených k zasazování konvenčních úderů na pozemní cíle. Je otázka, zda bude stačit jejich zavedení do výzbroje až v le-

tech 2008–2010, jak to stojí v plánu modernizace útočných ponorek na jaderný pohon (SNA). Pokud jde o letouny, může se Francie spoléhat na Mirage 2000-D, ale u letounů bitevních Rafale a stejně tak u dopravních letadel A-400 M (ta by měla nahradit stávající letouny Transall) se musí vyrovnávat s časovým zpožděním téměř deseti let. Několikaleté zpoždění nabrala také supermoderní letadlová loď Charles de Gaulle.

Velké změny Francii čekají při nasazování pozemních vojsk, jež se při zásazích typu Trvalá svoboda zaměřují především na speciální síly. Půjde především o překonávání problémů součinnosti se spojenci. Američané a Britové totiž nasazují větší skupiny, zpravidla v síle několika stovek. Naproti tomu francouzská doktrína klade důraz na malé, deseti- až dvacetičlenné skupiny výsadkářů, které působí autonomně a vzápětí po splnění úkolu jsou stahovány zpět.¹³⁾ Náčelník generálního štábu francouzských ozbrojených sil z toho vyvozuje nezbytnost připravovat skupiny o síle až 400 mužů na akce delšího trvání. To se pak projeví i v oblasti projekce síly, velení, logistiky i interoperability.¹⁴⁾ Dalším slabým místem při nasazování speciálních sil jsou vrtulníky Puma a Super Puma – jejich dolet je pouze 200–300 km, a to při nasazení na větší vzdálenosti vůbec nepostačuje. O to naléhavější je zavedení nových vrtulníků Cougar EC-725 s doletem až 700 km a se schopností doplňovat palivo za letu. V neposlední řadě bude Francie muset dohánět zpoždění v prostředcích průzkumu v oblasti elektronického boje, zvláště pak při zachytávání a rušení nepřátelských relací.

eichler@iir.cz

¹⁾ Droite et gauche refusent un engagement sans condition derrière les Etats-Unis. Le Monde, 18. 9. 2001.

²⁾ Tamtéž.

³⁾ Le Pen en silence. Le Monde, 6. 11. 2001 – Editorial.

⁴⁾ Blíže viz: America's Best Friend. International Herald Tribune, 17. 12. 2001.

⁵⁾ John Vinocur: Voiceless in the War on Terror, France Faces Waning Global Influence. International Herald Tribune, 6. 11. 2001.

⁶⁾ Jim Hoagland: Europe Has Its New Money and Its Old Problems. International Herald Tribune, 17. 12. 2001.

⁷⁾ William Pfaff: Tony Blair Tours the World, and the American Empire Expand. International Herald Tribune, 14. 12. 2001.

⁸⁾ Le Monde, 26. 10. 2001.

⁹⁾ Du match France-Algérie au 17 octobre 1961. Le Monde, 26. 10. 2001.

¹⁰⁾ Citováno podle: Les différentes participations militaires de pays européens. Le Monde, 8. 11. 2001.

¹¹⁾ Blíže viz: George Bush mobilise, Jacques Chirac pose ses conditions. Le Monde, 8. 11. 2001.

¹²⁾ Jacques Isnard: Afghanistan: les déconvenues des armées françaises. Le Monde, 12. 12. 2001.

¹³⁾ Blíže viz: Jacques Isnard: La France veut „muscler“ ses forces spéciales. Le Monde, 29. 11. 2001.

¹⁴⁾ Entretien avec le général Jean-Pierre Kelche, chef d'état – major des armées. Armées d'aujourd'hui, n. 265, novembre 2001, s. 11.

Nové rozměry rakouského partnerství *aneb* Rakouská hra na výdrž

JIRÍ ŠTĚPANOVSKÝ

Před necelým rokem – v červnu 2001 – pozvala rakouská ministryně zahraničních věcí Benita Ferrero-Waldnerová do Vídně své kolegy z malých sousedních zemí a z Polska, aby se s nimi dohodla na užší spolupráci. Nazvali ji „regionálním partnerstvím“, které se mělo řídit šesti vedoucími zásadami: stabilitou, pružností, férovostí, důvěryhodností, spolehlivostí a zaměřením do budoucnosti (viz: MP č. 8/2001, ss. 42–44).

Tato iniciativa byla zřejmě vyvolána potřebou Rakouska normalizovat své postavení v Evropě po tom, když po říjnových volbách z roku 1999 byla koncem ledna 2000 ustavena koaliční tzv. černo-modrá vláda lidovců s Haiderovými Svobodnými, kterou větší část roku ostatní členové Evropské unie na protest proti haiderovcům ve vládě tzv. „sankcemi“ – spíše společensky, ale přiležitostně i politicky – bojkotovali.

Reformy: za jakou cenu?

Převážnou většinou ostatních členů Evropské unie nevídaná rakouská vláda si vytkla náročné úkoly, zejména v oblasti státní správy a jejího hospodaření. V předchozích třiceti letech přivedla vláda rakouských sociálních demokratů (SPÖ), ať již vládla sama, či s lidovci, na jedné straně zemi a její občany mezi nejbohatší v Evropě (a od roku 1995 i v EU), na straně druhé však rostl rok od roku deficit vládních rozpočtů a státní dluh.

Jedním z předních úkolů, které si vytyčila koaliční vláda rakouských lidovců (ÖVP) a Svobodných (FPÖ), bylo proto hospodaření s vyrovnaným rozpočtem. Tohoto cíle vláda sice dosáhla již v roce 2001, ale za cenu četných úspor a z toho vyplývajících omezení, postihujících jak ekonomiku země, tak i širší vrstvy jejích obyvatel – často i ty, které ve všeobecných volbách učinily z populistických Svobodných druhou nejsilnější politickou stranu, nepatrně předstihující i stranu lidovou.

V roce 2001 se rakouské hospodářství nacházelo v těžké recesi. Jeho reálný hrubý domácí produkt klesal. Rakousko bylo s 1,1 procenta hospodářského růstu třetí nejslabší zemí v EU.

Koncem prosince bylo v Rakousku 268 000 nezaměstnaných – o 50 000 více než před rokem. Byl zaznamenán i pokles čistých reálných příjmů zaměstnanců a investic ve stavebnictví. Zato v daňovém zatížení Rakousko postoupilo ze středu na páté místo v Evropské unii. Nulového deficitu ve stát-

ním rozpočtu bylo proto dosaženo jen za cenu značných obětí.

Nejsilnější rakouská politická strana – sociální demokracie (SPÖ), která spolu se Zelenými je v opozici, proto mobilizovala své příznivce do boje proti tzv. „odbourávání sociálních vymožeností“. Jejich nástup byl mohutný: ve čtvrtek 19. února 2000 se shromáždilo na 250 000 demonstrantů. Demontrace se opakovaly – byl i za slábnoucí účasti – každý další čtvrtek, takže letos v lednu se konal již stý protestní pochod několika stovek demonstrantů od Ballhausplatz středem Vídně.

Předseda poslaneckého klubu SPÖ Josef Cap došel k závěru, že „lpěním na nulovém deficitu i v době hospodářského útlumu prokazuje vláda, že nesleduje žádné reálné hospodářské cíle, nejde jí o růst a zaměstnanost, ale o změnu politických a hospodářských mocenských struktur, jakož i o rozbití státu blahobytu“. (Die Presse, 12. 1. 2002, str. 8)

Haiderovci ztrácejí podporu a pomáhají si výtržnictvím

Haiderova strana (FPÖ), která populistickými metodami (zejména omezováním přistěhovalců a snahou o odvrácení ztráty pracovních míst rozšiřováním EU na východ) získala ve volbách 1999 na 27 procent všech odevzdaných hlasů (o něco více než lidovci, ale podstatně méně než SPÖ s 37 procenty), postupně ztrácela ve volbách do zemských sněmů, v hlavním městě Vídni a do stavovských komor podporu voličů. Bojovala proti tomu svými osobitými populistickými metodami. Nejprve v době tzv. „sankcí“ EU apelem na rakouský nacionalismus: „Malé Rakousko je zbavováno práva zvolit si vládu podle vlastního přání zejména proto, že v EU vládnou státy velké a mocné!“

Vlna nacionalismu byla tak silná, že žádná z ostatních politických stran (včetně SPÖ) jí neodolala a pomocí „rady moudrých“ bylo omezování Rakouska v mezinárodních vztazích zrušeno. Jörg Haider, který se formálně vzdal předsednictví v FPÖ a zůstal jen zemským hejtnanem v Korutanech („prostým členem strany“), to oslavil jako svou rehabilitaci. Ke svým starším proslulým výročkám (např. o zasloužilých členech SS, o výchovné funkci nacistických koncentráků, úspěšné politice zaměstnanosti v hitlerovském Německu aj.) připojil v roce 2000 např. i charakteristiku francouzského prezidenta Chiraka coby „Napoleona

z kapsy u vesty“ a o rok později prohodil slova o „špině tkvící na stonku“ prezidenta židovské obce Ariela Muzicanta. Koncem minulého roku pak Haider slovně zaútočil na členy Nejvyššího ústavního soudu pro jejich rozhodnutí o obnovení dvojjazyčných místních značení v některých obcích Korutanska.

Účinně z Korutan dálkově řízená strana Svobodných v čele s předsedkyní FPÖ vicekancléřkou Susannou Riess-Passerovou pak stále častěji napadala svého koaličního partnera ÖVP. Kritizovala jednoho z předních vzdělaných lidovců – bývalého předsedu ÖVP a místopředsedu vlády, v roce 2000 pověřence vlády pro rozšíření EU – tak vytrvale, až byl z této funkce odvolán a pověřen odpovědností za Pakt stability na vzdáleném Balkáně. Uvnitř koaliční vlády vyvolali Svobodní konflikty zejména ve věci azylové politiky i např. proto, že v květnu 2001 německý premiér při své návštěvě Vídně okázale ignoroval Svobodné v rakouské vládě.

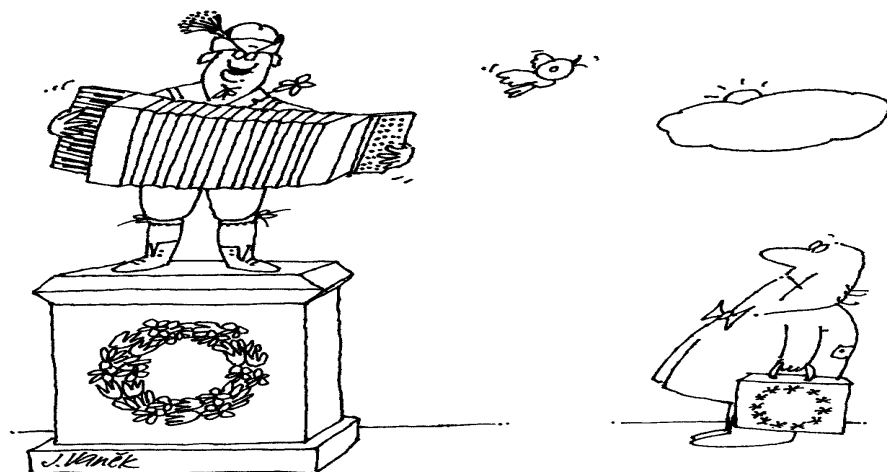
Temelín: haiderovský kyj proti Čechům, Schüsselovi i EU

Nejúčinnějším nástrojem haiderovců k pozvednutí vlastní popularity se však mělo stát hnutí za odstranění české jaderné elektrárny Temelín, jako podmínky vstupu ČR do Evropské unie. Zasluhou rakouských Zelených, ale zejména Haiderových Svobodných a v neposlední řadě i vlastníka bulváru „Kronen Zeitung“ Hanse Dichanda, se podařilo vyvolat a stupňovat strach milionu prostých lidí z opakování černobylské tragédie v důsledku „šrotového reaktoru v Temelíně“. Značný stupeň úzkostní zmatenosti tolika Rakušanů lze vysvětlit jen spojeným účinkem všech tří uvedených činitelů:

Zelení, kteří již před čtvrt stoletím dokázali přimět parlament a vládu k odstavení vybudované jaderné elektrárny v Zwentendorfu a ze zákazu jaderných elektráren učinit bezmála stejně posvátnou krávu, jakou je i dnešním mezinárodním vývojem překonaná rakouská neutralita.

Haiderovi, ale i vlastníku „Kronen Zeitung“, je stejně nepřijemný i lidovecký kancléř Wolfgang Schüssel. Připravil totiž Haidera po volbách 1999 o kancléřování, ač ÖVP dopadla ve volbách o něco hůře než FPÖ. A pokud jde o Hanse Dichanda, tomu jsou lidovci nepřijatelní (jako Haiderovi) již svou proevropskou politikou, která dosud odmítá svazovat odstavení Temelína s členstvím České republiky v EU, a tím se stává Schüssel překážkou v dalším růstu nákladu a vlivu „Kronen Zeitung“ na rakouskou veřejnost.

Haiderovci a největší rakouský deník postupovali proto ruku v ruce. V listopadu 2001 zahájila FPÖ připravovanou kampaň na lidové hlasování (Volksbegehren) o odstavení Temelína coby podmínky vstupu České republiky do EU. V době před hlasováním (stanoveném na 14. až 21. leden 2002), počínaje 7. listopadem, vyrobily „Kronen Zeitung“

na téma Temelín 36 titulních listů a 299 redakčních stránek, takže v průměru byly denním duchovním přídelem čtenářů čtyři strany protijaderného zpravodajství. Na 48 prominentů, v čele s bývalým automobilovým závodníkem Niki Laudou, se v listu vyslovilo proti jaderné energii. Nelze se tedy divit, že Svobodnými organizované a tímto listem (s denním nákladem až 2,98 milionu výtisků) popoháněné lidové hlasování v lednu 2002 podepsalo 915 000 Rakušanů. Právním důsledkem hlasování bude povinná diskuse o Temelínu v rakouském parlamentu. Vzhledem k tomu, že však ostatní politické strany vazbu Temelína na členství ČR v EU nepodporují, nelze příliš pochybovat o jejím výsledku.

Rozpory ve vládě a dočasný smír

Vnitropolitické důsledky lidového hlasování se však dostavily bezprostředně. Svobodní se svou kampaní postupovali proti vůli lidovců a kancléře Schüssela, který koncem minulého roku v duchu své umírněné politiky dovršil tzv. proces z Melku a za aktivní účasti komisaře Evropské unie pro rozšíření – Günthera Verheugena – podepsal v Bruselu s českým premiérem Milošem Zemanem dohodu o dalším technickém zabezpečení elektrárny Temelín. Odpůrce Temelína ukliďňoval Schüssel a jeho ministryně zahraničí Ferrero-Waldnerová tím, že se bruselské ujednání stalo součástí energetické kapitoly dohod o vstupu ČR do EU, a že tudíž její nesplnění by členství České republiky v Unii zabránilo.

Rozdílný postup obou členů černo-modré vládní koalice vedl málem k jejímu rozpadu. Výsledkem hlasování posílený a s bruselskou dohodou nesouhlasící korutanský hejtman prohlásil, že „chce-li Schüssel konec koalice, může jej mít“. Kancléř naproti tomu deklaroval rozšíření Unie na východ za „nezadatelný kus srdce vládního programu“ a má-li ten chybět, „pak to již dále nepůjde“. (Format 5, 18. 1. 2002, str. 21)

Rozpad koalice by však znamenal volby, v nichž by lidovci sice neposílili, ale své pozice udrželi, zatímco Svobodní by – přes

dočasnou podporu části veřejnosti v lidovém hlasování (podepsalo je jen 15 procent všech rakouských voličů!) – nedosáhli rozhodného vítězství. V noci z 23. na 24. ledna došlo proto při jednání v domě předsedy poslaneckého klubu ÖVP Andrease Kohla, za účasti W. Schüssela, S. Riess-Passerové a předsedy poslaneckého klubu FPÖ Petra Westenthalera (vybaveného předchozím Haiderovým souhlasem) ke smíru, v jehož trvalost ÖVP a ještě méně FPÖ sotva věří.

„Benešovy dekrety“ aneb vzhůru do minulosti!

Haider a jeho Svobodní však – dočasně zbaveni Temelína – se chopili jiného, dávno jim blízkého nástroje – dekretů prezidenta Beneše, umožňujících odsun Němců. Opět se nelze divit. Jejich ministr spravedlnosti Dieter Böhmendorfer je sudetského původu a také Peter Westenthaler má babičku a matku ze Sudet. Jejich bývalý vídeňský poslanec a současný předseda sudetského landsmanšaftu v Rakousku Gerhard Zeihsel rovněž nešetřil svými drsnými výroky. Westenthaler srovnává „vyhnání a vraždění sudetských Němců s plánovitým vyhubením Židů“ a dodává, že „by nechtěl posuzovat, co bylo horší“. Také Zeihsel se nechal slyšet, že „k odstranění Benešových dekretů by se landsmanšaft měl i s čertem spojit“. (Profil 5, 28. 1. 2002, str. 28). I když lidovci formálně nevážou vstup České republiky do EU na zrušení dekretů, přece jen se i paní Ferrero-Waldnerová vyjádřila, že „překážkou pro vstup do EU jsou“, (Profil 5, 28. 1. 2002, str. 28).

Haiderovci v kampani kolem dekretů využijí možnosti – zřejmě s podporou bavorského premiéra Edmunda Stoibera – zavlékat toto téma do Evropského parlamentu a i do Soudu pro lidská práva. Jejich nevýhodou je, že tato otázka je mezinárodně málo přitažlivá a že počet sudetských Němců v Rakousku časem natolik poklesl, že milionovou voličskou masu již nepředstavují. Nadto není toto téma přijatelné ani pro nejvlivnější rakouské hospodářské kruhy. Tak generální tajemník Svazu průmyslníků Lo-

renz Fritz označil diskusi kolem Temelína za „rušivý prvek pro domácí hospodářskou politiku“ a prohlásil, že bude-li zrušení dekretů kladeno za podmínku přijetí do EU, „pak to nebude mezinárodně pochopeno a s tím, kdo nepochopil, lze těžko dělat obchody“. (Die Presse, 22. 1. 2002, str. 10).

Haider a jeho Svobodní budou proto muset přijít ještě s dalšími kampaněmi s daleko širším sociálním záběrem a dopadem, jako např. škody a ztráty, které údajně vzniknou obyvatelstvu (zejména severních a západních Rakous) při rozšíření EU. Ještě účinnější než strach z Temelína může být strach o práci a životní úroveň. Avšak vzhledem k tomu, že Schüssel a jeho lidovci jsou evropskou stranou a vědí, že rozšířením Evropské unie Rakousko daleko více získá, než může ztratit, jeví se další koaliční krize jako nevyhnutelná. Problémem Haidera je, jak ji načasovat, aby z nových voleb vyšli Svobodní silnější než lidovci a aby Haider konečně mohl přesídlit z provinčního Klagenfurtu do Vídně.

A jak to půjde dál?

Řádné příští rakouské všeobecné volby se mají konat v říjnu 2003. Ratifikace přístupových smluv parlamenty členských zemí EU však zřejmě bude probíhat již předtím. Předpokládá se, že smlouvy budou předloženy v jednom bloku, který rakouská vláda a parlament budou muset schválit v jednom celku. Aby se tomu Svobodní vyhnuli, budou prosazovat rozpad koalice a všeobecné volby nejspíše až na jaře 2003. Vyjde-li z nich opět černo-modrá (modro-černá?) vláda, bude se snáze moci ve svém novém programu tvrdému protičeskému kursu vyhnout. Při jiných vládních sestavách (tj. bez FPÖ) budou moci opoziční haiderovci pokračovat ve svých výtržnostech. Samotnému Haiderovi nadto zůstává další možnost: ve volbách do Evropského parlamentu má být již umožněna mezinárodní kandidatura nezávislých. Haider by se tak s pomocí svých italských, vlámských, německých a i jiných přátel mohl stát v EP jejich mluvčím. Bezpochyby ke škodě Evropy.

O dekretch prezidenta Beneše, zneužívaných postfašistickou pravicí, lze říci totéž, co napsal v úvodníku čtvrtého letošního čísla rakouského týdeníku Profil jeho redaktor Georg Hoffmann-Ostenhof o temelínském hlasování: „Není již dávno žádným tajemstvím: hlasování FPÖ o Temelínu probouzí hluboce uložené pocity protičeské a protislovace zášti, propojené se strachem z atomu, s cílem nechat eskalovat konflikt s Prahou až do rakouského veta k jejímu vstupu do EU.“

Uklidnit může, že tento nechutný manévr nakonec musí samotné FPÖ podrazit nohy. Česko se stane příštím členem Evropské unie. Postarají se o to ostatní státy EU a také všechny ostatní rakouské politické strany. Rada českého premiéra – zbavit se co možná nejdříve Haidera a FPÖ jakožto určující politické síly – ta by měla být velmi seriózně uvážena.“

11. 2. 2002

Proč

AFRIKA NEDRŽÍ KROK?

VLADIMÍR KLÍMA

Černý světadíl kdysi poklesl na úroveň pouhého rezervoáru otrockých pracovních sil, surovin a plodin. Dodnes jsou v očích některých Evropanů zajímavější jeho zvířata a rostliny než lidé. Běloch s oblibou hledá „vlastní v cizím“. Centralizované říše Orientu však nemohl ignorovat. V 19. století pohlížely „kulturní“ národy na „přírodní“ s despektem, ale postupně se stále jasněji chápalo, jak Afriku poškodilo otrokářství. Průmyslová revoluce mimo jiné zvýšila mobilitu pracovních sil. Od pátrání po surovinových zdrojích a nových odbytištích přešla západní Evropa k požadavku svobodného obchodu na celém světě. V Africe kynuly slušné zisky a bělochům zvyšovalo vlastní sebevědomí vnášení „civilizačního poslání“.

Expanze nové techniky, produktivity i vzdělání rozrušovala archaické poměry v afrických komunitách a oslabovala místní mocenské struktury. V eurocentrické optice se předkoloniální vztahy v tropech jeví jako málo produktivní a statické. Třenice, výkyvy počasí a neúroda nutily africké kmeny k migracím do nových sídlišť, kde opět vystávaly nové konflikty a potíže. Vztahy mezi náčelníky a spory o půdu se daly využívat i zneužívat. Někteří náčelníci parazitovali na zotročování Afričanů. To nadlouho zkalilo mezietnické vztahy a oslabilo odolnost obcí vůči lépe vybaveným bělochům.

Námorníci, dobrodruzi, vojáci, obchodníci, cestovatelé a misionáři tak nacházeli životní podmínky, které by se rozhodně neměly idealizovat. Různé evropské národy (Němci a Francouzi, Španělé a Portugalci, Britové a Belgičané) vnášely do africké reality vlastní představy a budovaly specifické soustavy koloniálního ovládnutí černých Afričanů. Když pak v polovině 20. století vynutil odpor obyvatel kolonií a protektorátů jejich ústup, ukázalo se ještě jasněji, že se tropické země mezi sebou značně liší. Dekolonizace probíhala jinak v prostředí kočovných pastevců a usedlých rolníků, mezi bělošskými osadníky, jimž patřila půda, a v pustých, klimaticky náročných končinách, v zemích, kde se nové dějiny vytvářely pokojným vyjednáváním, a ve státech s letitým bojem se zbraní v ruce. Lišily se nejen koncepce koloniální politiky evropských metropolí, ale také kolonizační potenciál diktatur a demokracií, evropských mocností, jež ve světových válkách vítězily a prohrávaly.

Tak se předmětem četných odborných studií stalo nejčastěji chování bělocha jako subjektu a tvůrce dějin a již méně pozornosti se věnovalo chování dlouho podceňovaných Afričanů. V jejich osvobozeneckém hnutí bylo mnoho verry, optimismu a ctižádostivosti. Přání dosáhnout sebeurčení a nezávislosti se v představách prostých obyvatel spojovalo s očekáváním blahobytu záhy po odchodu bílých. Ale již v raném období politické samostatnosti zaznamenávaly stá-

ty tropické Afriky hospodářské nezdary a excesy nových politických elit, často neméně ziskuchtivých než bývalí páni.

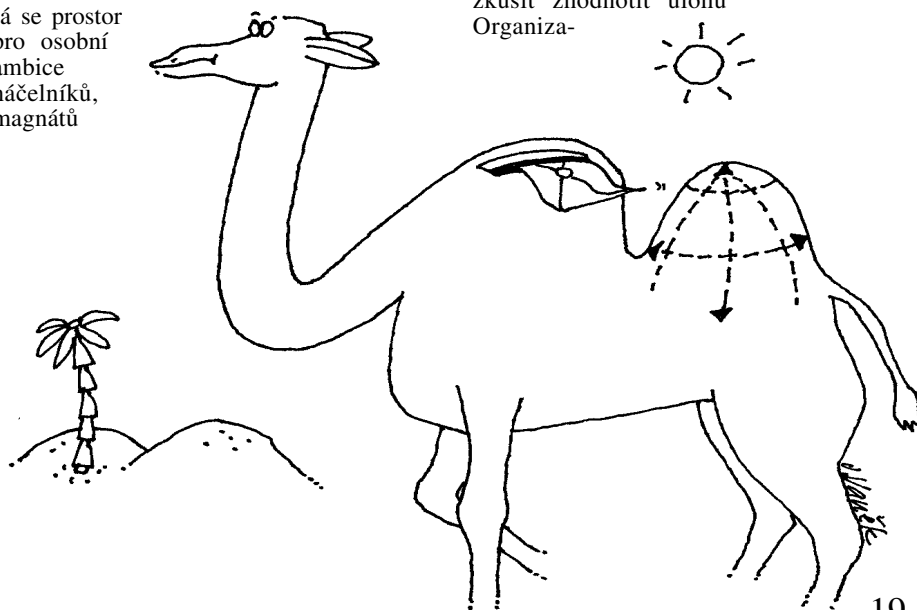
Země, které prožily jen krátkodobou závislost, zabředly do krvavých válek se sousedy. I tam, kde bylo území již v 19. století dosídlováno propuštěnými otroky či jejich potomky, propukla vleklá nestabilita (Libérie, Sierra Leone). Moderní výzbroj jen znásobila počet obětí v bratrovražedných řezech Tutsiů a Hutuů ve Rwandě a v Burundi. Podivní diktátoři (ugandský Amin, středoafriický Bokassa aj.) bezohledně drancovali vlastní území. Rozpory dosud ohrožují celistvost řady států a nahrávají separatistickým tendencím bíferského ražení. V nigerijské občanské válce (1967–1970) hrozil rozpad federace oddělením ropou bohatého jihu od muslimského severu. S výjimkou krátkých období civilní vlády (1979–1982 a nyní od roku 1999) udržovaly územní celistvost Nigérie vojenské režimy. I v mnoha dalších subsaharských zemích se setkává úsilí o vytvoření demokratického politického systému s vážnými překážkami. Boj o moc je často spojen s nestoudným sebeobohacováním. Otvírá se prostor pro osobní ambice náčelníků, magnátů

a kariéristů. Ti neváhají zneužívat etnických, náboženských a kulturních rozdílů v divoké rvačce o nerostné a přírodní bohatství svých zemí. Subsaharská Afrika nedohání své historicky vzniklé opoždění v ekonomickém rozvoji. S ostatními kontinenty nedrží krok. Proč?

V tropické Africe – i v jiných částech světa – může státník z vězení vyjít rovnou do záře reflektorů nad rozjásanými ochozy, partyzánský velitel může stejně dobře zahynout nebo slavnostně podepsat dokument, který slibuje milionům lidí mír. Navzdory proklamacím v ústavách a parlamentech hodně závisí na vrtošivých předácích, kteří nejsou vzorem politické kultury. Změny k lepšímu si vyžadují dost času. Je však důležité, aby se situace nezhoršovala. Sledujeme, jak se vyvíjí hodnotová orientace Afričanů samých, jak si hledá Afričan své místo v měnícím se světě.

Tento proces zdaleka neskončil a zanechává stopy v konkrétních systémech a režimech. Ve 20. století převládala představa, že Afrika spolu s Latinskou Amerikou a podstatnou částí Asie patří k „třetímu“ světu, balancujícímu mezi dvěma supervelmocemi. Jedna z nich chtěla v černém kontinentu spatřovat „zálohu (světové) revoluce“, druhá modernizující se prostor kapitalistického rozvoje. Panafricité ideologové se přikláněli k prohlubování solidarity s černochy v Americe, ale zároveň museli brát v úvahu zájmy severoafriických a středovýchodních islámských zemí. Communauté a Commonwealth vytvářely rámec pro pokračující kontakty v početných skupinách států, jejichž vazby nebyly nutně jen jazykové. Mnozí Afričané nyní vidí vzor v hospodářském rozvoji některých států východní a jihovýchodní Asie, jež před sto lety trpěly podobnou zaostalostí. Při pohledu na jiné kontinenty Afričanovi nemůže dobře uniknout smysl postupující integrace, dosahující v zámoří rychlejšího tempa než jednotlivé africké subregiony. Jejich opoždění za Evropou je přibližně půlstoleté a může se ještě zvětšit.

Čtyřicet let po jejím vzniku můžeme zkusit zhodnotit úlohu Organizace

VZTAHY A PROBLÉMY

ce africké jednoty (OAJ), která byla založena 25. května 1963. Postrádala prostředky pro budování účinných pořádkových sil, jež by se nadále, ale s větším efektem nasazovaly do mírotvorných akcí v ohniscích napětí. Bezpečnostní problémy dosud ujíždají ze skromného afrického kraje, který by měl především sytit obyvatelstvo kontinentu. Po uhašení válečných požárů by se OAJ mohla podílet na velkých rozvojových programech se spoluúčastí zámořských investorů. Na počátku našeho století byla vyhlášena Africká unie, která má směřovat k celokontinentální integraci. Když hovoříte s Afričany, obvykle oceňují procesy vedoucí k evropskému sjednocování. Většinou chápou a komentují těžkosti při dosahování konsenzu mezi africkými státníky a zdůrazňují zůstání politiků usilujících o získání a udržení moci. V Africe totiž nestačí mít vliv, ale je nezbytné výrazně dávat najevo mocnářské symptomy.

Na první pohled je vidět, že na odívání stavěné bohatství je v Africe průvodcem politického vlivu. Náčelníci se dosud ověřují klenoty, aby dali najevo své bohatství. Nechtějí splynout s davem, nýbrž naopak vyčnívat nad ním díky své moci a vlivu. Africké voličstvo si nepřeje být ovládáno chudásem a hledá vůdce, který nemá zapotřebí krást. Státníkovi se tak mohou přičítat bezmála nadpřirozené schopnosti. Výrazná úloha ozbrojených sil, které provedly od získání nezávislosti (většinou roku 1960 nebo blízko tohoto letopočtu) v subsaharských státech průměrně dva pokusy o převrat ročně, odpovídá tradičnímu postavení kmenového předáka jako vůdce bojovníků. Armáda se zpravidla opírala o svůj vyšší stupeň organizace a svou mocichtivost kryla hesly o klidné práci, pořádku, spravedlnosti, blahu a štěstí. Mnohdy se však její představitelé snažili obohacovat a svůj politický vliv udržovat i za tu cenu, že se převlékli do civilu a dali se do svých funkcí zvolit.

Poroste-li i nadále přirozený přírůstek obyvatelstva rychleji než HDP, hrozí Africe přelidnění. Kdyby se měla najít obživa – dejme tomu – pro miliardu Afričanů, musel by již nyní probíhat urychlený rozvoj na základě značně zvýšených přímých zahraničních investic. Africká mládež touží po takových vymoženostech, jaké zná ze zámořských filmů a snímků. Stále víc lidí opouští chudé vesnice a usazuje se ve městech. Leckdo by nejraději odešel z chudé vlasti kamsi daleko mezi bohaté cizince. Přitom řešení problémů naopak vyžaduje, aby schopní lidé zůstali doma a usilovali o zlepšení poměrů. Přednost by měly mít nejzákladnější potřeby: voda, potraviny, půda, energie, životní prostředí, bydlení, zdraví, vzdělání...

Trhy se nezbytně rozšiřují za hranice nezávislých států a některé projekty jsou bez regionální spolupráce zcela neschůdné. Afričané mají před očima prudký růst některých ekonomik ve východní a jihovýchodní Asii i bezprecedentní integrační úsilí západní Evropy. Proto se v jednotlivých afrických subregionech rozvíjejí – zpravidla neúspěšně – institucionální základy pro sdružování

zemí do nadstátních celků. Největší překážkou tohoto integračního snažení jsou ozbrojené konflikty, územní, etnické i náboženské spory. Afričané cítí, že mají politickou nezávislost tak nedávného data, že je jim zatěžko kus suverenity obětovat na oltáři regionální integrace. V minulosti vytlačily východoafrické postkoloniální režimy indické živnostníky. V Zimbabwe přišli někteří běloši o své farmy. Celá věc se jeví jako projev protibělošského rasismu, jako pomsta za kolonialismus. Některé vlády tlačí i na černé Afričany, například na pracovní migranty a na uprchlíky, kteří příliš dlouho zatěžují chudé „hostitelské“ země. V raných osmdesátých letech byli z Nigérie vypovězeni zahraniční pracovníci, kteří se museli vrátit do domovských západoafrických států. Pracovních příležitostí není nazbyt a v období hospodářské recese je košile vždy bližší než kabát. Roku 2002 vzrůstaly veřejnost informace o násilnostech, k nimž došlo ve střetech mezi Hausy a Joruby v Lagosu. Konflikty, které mají základ v sociální oblasti, se snadno přeměňují v mezietnickou zášť, zesilovanou ještě příslušností k rozdílným konfesím.

Spory kolem konstituování Saharské arabské demokratické republiky (dřívější Španělské Sahary) dlouhodobě narušují myšlenku celoafrické jednoty. Vlekly byl i konflikt mezi Libyí a Čadem o oázu Aouzou nebo kamerunsko-nigerijský spor o ovládnutí poloostrova Bakassi. Takové sváry zdědily nové státy z koloniálních dob. Co je dnešnímu Afričanovi do toho, jak se o té které oáze dohodli před pětadesátiletý Laval s Mussolinim? A jak přijdou rybáři k tomu, že se na jejich poloostrově začne střítet, když se ukáže bohatství ropy v pobřežním šelfu? Kdysi se o jednotlivá teritoria mezi sebou dohadovali Italové, Francouzi, Němci, Angličané aj. Z časů belgické nadvlády přetrvala i nestabilita v Konžské demokratické republice (dřívějším Zairu), kde kdysi hrozili odtržením separatisté v Shabě (dříve Katanze), nerosty oplývající provincii. Navíc podstatně zesílily etnické rozpory, tragicky vyostřující vztahy mezi vládou v Kinshase a východními sousedy – Rwandou a Ugandou. Nedávné krvavé boje ukazují, jak vratká je pozice vlády v Burundi, kde útočí Hutuové, představující tam i ve Rwandě převážnou většinu obyvatelstva. V obou státech se celá staletí udržovala tutsijská nadřazenost, neboť Hutuové nemohli volně disponovat dobytkem. Pasterevská etnika byla ostatně dosti mobilní a bojovná, ať už v postkoloniálním období projevila výrazné politické ambice (jako třeba Zuluové v JAR), nebo se jen snažila uchovat své postavení (Masajové v Keni).

Odchod bělošských vládců oslabil ústřední moc v řadě subsaharských zemí. Dekolonizace byla logicky spjata s decentralizací a s oživením etnoregionálních prvků, neboť (kmenová, kulturní, jazyková) identita hrála významnou roli v antikoloniálním hnutí. Nová mocenská elita v osvobozených zemích bohužel často kopírovala odcházející koloniální vrchnost v jejich ne-

gativních projevech. Korupce, despotismus a militarizace se bohužel rozbujely v řadě afrických režimů. Od politických představitelů veřejnost očekávala, že budou nezávislost demonstrovat nevládními gesty vůči bývalým koloniálním metropolím, na nichž však země nadále hospodářsky závisely. Exkoloniální kruhy v zámoří zas příliš radikální buřiče „trestaly“ především ekonomickými opatřeními.

Když bělošský guvernér opouštěl kolonii, zajisté raději předával moc zvolenému africkému politikovi než tyranskému samozvanci. Nebylo však snadné budovat v tropických státech politické systémy s větším počtem stran, neboť charakter společnosti obvykle naznačoval, že základních hranic sdružování zůstane tribalismus. Vlivný předák často preferoval příslušníky svého kmene z vlastního kraje ke škodě ostatních. A protože příslušníci téhož etnika leckdy žili na obou stranách mezistátních hranic, jež Evropané kdysi necitlivě narýsovali, promítaly se mezietnické konflikty i do vztahů mezi sousedními státy. Proto také na mnoha místech bývají územní spory propleteny se spory etnickými a občanské války v jednom státě ohrožují stabilitu celých subregionů. Nesprávné metody ovládnutí vedou i v Africe k chaotickému oslabení ústřední státní moci, což mohou zneužít teroristické organizace včetně těch, jež ztratily jinde půdu pod nohama.

Sepětí dekolonizace s decentralizací vedlo k rozpadu velkých koloniálních celků (typu Britské východní Afriky nebo Francouzské rovníkové Afriky) a znemožnilo pokusy o vytvoření nadstátních celků (Federace Mali apod.) v prvních letech nezávislé existence. Ještě v květnu 1963, kdy byla založena Organizace africké jednoty, snili někteří afričtí politici a ideologové o Spojených státech afrických, které by mohly mít společnou vládu a parlament, bankovní a měnový systém, ozbrojené síly aj. Panafrický ideál celokontinentální jednoty se však stále více vzdaloval realitě. Decentralizační tlaky povzbuzovaly separatisty a oslabovaly moc ústředních vlád. Faktický rozpad Somálska na znesvářené, mag-náty ovládané kraje připomínal rozdrobení nějaké evropské říše na vzájemně nepřátelěná knížectví a vévodství. Fragmentace se stala výrazným příznakem vnitřní slabosti subsaharských států. Vzájemné konflikty bojovných frakcí v Libérii trvaly, dokud jedna z nich nezvítězila. Sierru Leone i Angolu občanská válka zpusťovala. Tragický vývoj v Súdánu, kde hrozí zotročování a hladovění, by mohl vést k rozpadu státu. Boje o území poškodily řadu států, přestože Organizace africké jednoty zastávala zásadu neměnnosti (tzn. uznání existujících, po kolonialistech zděděných) hranic. Jen jednou výjimečně uznala novou mezistátní hranici a právě ta se stala v devadesátých letech dějištěm krvavé eritrejsko-etio-pské války. Africké spory a sváry poškozují prestiž celého kontinentu a odrazují možné investory právě tam, kde prostředky chybějí nejcitelněji. A to ponechávám stranou

Environmentální bezpečnost

EVA
TOŠOVSKÁ

zprávy o tom, jak se bojovníci posilují konzumováním srdce nebo pohlavního údu přemoženého nepřítele, nebo o tom, že se sieraleonským nemluvnatům utínají paže, aby jednou nemohla volit nenáviděného prezidenta. Excesy rodící se z demoralizace přímo provokují negativistické a pesimistické zobrazování řady hospodářsky ochablých států. A přece někomu taková situace prospívá.

Války jsou zdrojem zisku pro pašeráky zbraní a drog, pro překupníky cenných nerostů a dobrodruhy. Chlapci neumějí žádné jiné řemeslo než válečné, ale to jim slibuje, že budou nasyceni a dostanou i drogy.

S děním v Africe se tak nadále pojí představa čehosi tragického. Nejen na ohniska konfliktů, nýbrž na celou subsaharskou část afrického kontinentu se pohlíží jako na zamořenou a zanedbanou kout světa, tonoucí ve vleklé krizi, který však nepřestává být součástí našeho světa. Proto by bylo krátkozraké přehlížet problémy tohoto kontinentu s obrovským lidským, přírodním a nerostným potenciálem. Bylo by riskantní zavírat oči nad tím, jak se v Africe rozšířily nebezpečné choroby v takové míře, že musí zasahovat OSN a její specializované agencie. Není jisté náhodou, že v čele nejvýznamnější mezinárodní organizace stojí již podruhé Afričan. Současný generální tajemník OSN neztrácí ze zřetele ohniska napětí a správně zdůrazňuje nejen tlumení, nýbrž i prevenci konfliktů. Svět přece není ohrožován jen zbraněmi hromadného ničení, ale také konvenční výzbrojí, která bohužel rozmanitými kanály proudí do rozvojových zemí včetně afrických.

Organizace spojených národů dala zejména v roce 2001 jasně najevo podporu činnosti dobrovolníků. Současná Afrika přirozeně potřebuje také osvětové a vzdělávací kampaně, které podstatně zúží prostor pro předsudky a tmařství.

Významnou úlohu sehraje i v příštím období rozvojová a humanitární pomoc. Když donorské země a jejich instituce vidí, jak jejich dodávky leckdy nejsou v afrických poměrech správně využívány, jak se na úkor těch nejpotřebnějších Afričanů obohacují sobečtí předáci a jiné „žáby na prameni“, dochází k frustraci. Kdykoli se zdá, jako by pomoc padala do bezedné jámy, vyspělé země ji přísněji dávkuje a hledají efektivnější metody a formy podle zásady, že Afričanům se má pomáhat tak, aby si pomohli sami. Přímou v afrických zemích se musejí vytvářet příznivé podmínky pro využití pomoci ze zámoří. Podstatnou otázkou je souvislost rozvojové pomoci s rozvojem normálních mezinárodněobchodních vztahů, otázka návaznosti mezi dary a poskytováním know-how. Afričané stojí před náročnými úkoly, při jejichž řešení nemohou prakticky pokročit bez přispění mezinárodního společenství. Důležitá je rozumná angažovanost světových mocností, zdůrazněná britským premiérem Blairem během nedávné cesty po západoafrických zemích.

Ochrana životního prostředí je průřezový problém, který se přímo či zprostředkovaně dotýká všech oblastí společenského života. Tradičně největší pozornost je přitom věnována analýze dopadu znečištění životního prostředí na ekonomickou a sociální sféru. Ekonomická sféra usiluje v mikroekonomické rovině o začlenění znečištění – jako negativního doprovodného efektu výrobních a spotřebitelských aktivit – do výrobních nákladů původců znečištění. V makroekonomické rovině je patrná snaha korigovat hlavní ukazatele, charakterizující výkonnost ekonomiky, o škody ze znečištění životního prostředí. V sociální sféře je zkoumána vazba mezi znečištěným životním prostředím a zdravotním stavem populace, výživou a stravováním, volným časem a rekreací.

V posledním desetiletí se do popředí zájmu dostává souvislost mezi znečištěním životního prostředí a devastací přírodních zdrojů a stupněm ohrožení světové stability a bezpečnosti.

V této souvislosti se na stránkách zahraniční literatury začíná objevovat pojem „environmentální bezpečnost“. Ten je využíván především v souvislosti s hrozbou vojenských akcí, které mohou být zcela nebo částečně vyvolány ekologickými problémy a které mohou ohrozit národní bezpečnost jednotlivých států. Skutečností však zůstává, že dosud neexistuje shoda na přesné a jednoznačné definici pojmu „environmentální bezpečnost“. Někteří autoři zdůrazňují, že ohrožení národní bezpečnosti vojenskými akcemi či otevřeným konfliktem, který vyplývá z ekologických problémů, je pouze jednou stranou mince. Národní bezpečnost může stejně intenzivně ohrozit situace, kdy znečištění životního prostředí a devastace přírodních zdrojů snižují podstatně příjmy daného státu, zvyšují nezaměstnanost či působí obyvatelstvu vážné zdravotní problémy.

Potenciálním zdrojem mezinárodního ekologického konfliktu mohou být veškeré případy, kdy využívání přírodních zdrojů či způsob zacházení s životním prostředím v jedné zemi s sebou nese negativní dopady na jinou zemi či skupinu zemí. Tyto negativní ekologické dopady můžeme rozčlenit do několika typů:

Konflikty *prvního typu* nemají úzce ekologický charakter, ale vážou se na přírodní zdroje, resp. pramení ze vzájemně neslučitelných zájmů většího počtu potenciálních uživatelů zdrojů. Typickým příkladem je spor Ruska a Norska o přístup ke zdrojům plynu a ropy v Barentsově moři či ozbrojený konflikt mezi Irákem a Kuvajtem o zdroj ropy. Do této skupiny můžeme zařadit i spory spojené se způsobem využívání přírodních zdrojů v některé zemi, který považují jiné země z ekologického hlediska za

neudržitelný a protestují proti němu. Jako příklad je možno uvést zosťující se diskusi mezi rozvojovými zeměmi, vyvážejícími tropické dřevo (Indonésie, Malajsie), a evropskými zeměmi, volajícími po zákazu takového vývozu tropických dřevin, který převyšuje trvale udržitelnou míru těžebních aktivit.

Konflikty *druháho typu* jsou spojeny s negativními ekologickými dopady výrobních a spotřebitelských aktivit jednoho státu na teritorium druhého státu či skupiny států (tzv. negativní externality). Klasickou externalitou v mezinárodním měřítku je transhraniční přenos znečištění ovzduší či znečištění mezinárodních vodních toků. Na postižené státy jsou tak proti jejich vůli přenášeny dodatečné náklady. Konflikty tohoto typu se týkají i znečištění společně sdílených zdrojů, jako je kosmický prostor či oceány.

Konflikty *třetího typu* mohou pramenit ze situace, kdy má využívání určitého zdroje negativní ekologické dopady na další zdroj. Například využívání ovzduší jako média pro vypouštění znečišťujících látek může vést k acidifikaci půdy v jiném státě anebo k poškození lesních porostů a k redukci biodiverzity.

Do *čtvrté skupiny* potenciálních mezinárodních ekologických konfliktů je možno zařadit rozmanité sekundární efekty spojené s nešetrným využíváním zdrojů. Například naprosté vyčerpání půdy může přinutit velký počet obyvatel k přemístění do jiných oblastí dané země nebo k emigraci do jiného státu.

Pokusme se stručně charakterizovat vazbu mezi ekologickými problémy a národní bezpečností s tím, že ekologické problémy budou strukturovány podle jejich geografického rozsahu. Ekonomickou dimenzi této vazby je metodologicky velmi obtížné hodnotit. Důvodem je skutečnost, že většinu dopadů na životní prostředí není možné ocenit tržními cenami (např. ztrátu diverzi-

VZTAHY A PROBLÉMY

ty, invazi cizích druhů aj.). I když se v současné době začínají rozpracovávat některé náhradní (mimotřízní) oceňovací metody, akceptují jednotlivé státy jejich výsledky jen velmi váhavě. Hodnocení ztěžuje i to, že ekonomické přínosy a ekonomické ztráty jednotlivých stran jsou většinou asymetrické. Ekonomický dopad na národní bezpečnost budeme proto zjednodušeně ilustrovat pouze na některých údajích spojených s globálním oteplováním.

Mezi ekologické problémy globálního charakteru zařazuje většina autorů narušení ozonové vrstvy Země, klimatické změny vedoucí ke globálnímu oteplování Země a ztrátu biodiverzity.

Vazba mezi národní bezpečností a narušením ozonové vrstvy země se odvíjí především od jejího negativního dopadu na zdraví obyvatelstva, které je zvýšeně ohroženo rakovinou kůže či poškozením sítnice očí. Útlum fotosyntézy v důsledku vysokých dávek ultrafialového záření může negativně ovlivnit jak přírodní prostředí, tak široké spektrum přírodních zdrojů. Je pozitivní skutečností, že mezinárodní společenství poměrně rychle zareagovalo na varování vědecké fronty o dopadu úbytku ozonu ve stratosféře a dohodlo se na postupném omezování spotřeby látek poškozujících ozonovou vrstvu.¹⁾ K dosažení konsenzu přispěl bezpochyby fakt, že náklady na rozvoj látek, které mohou nahradit látky nešetrné k ozonové vrstvě, se pohybují v přijatelné výši.

Naopak přístup mezinárodního společenství k hrozbě globálního oteplování není dosud jednotný (USA odstoupily od Kjótského protokolu o snížení emisí skleníkových plynů) a tato problematika se stala diskutovaným tématem jak v odborné, tak politické rovině. Přijmeme-li převládající hypotézu o průběhu globálního oteplování, je zřejmé, že jeho přímým dopadem na národní bezpečnost by byla masová vynucená migrace obyvatelstva. Týkala by se jak obyvatel malých ostrovních států – zejména v jižním Pacifiku – ohrožených zvýšením hladiny oceánů, tak velkého počtu obyvatel žijících v nížinných pobřežních oblastech (např. ze Srí Lanky, Egypta, Bangladéše, ale i Holandska či Dánska). Rozkolísání klimatu a změna režimu srážek by v některých oblastech znemožnila zemědělskou výrobu a přispěla k migraci zemědělského obyvatelstva do měst.

Na národní bezpečnost by dopadaly významnou měrou i ekonomické aspekty klimatických změn. Podle materiálů OECD²⁾ by si snížení emisí skleníkových plynů ve vyspělých zemích o polovinu (za podmínky „business as usual“) vyžádalo 1–3 % světového hrubého domácího produktu. Propočet je spojen s řadou kritických výhrad. Podobně William Cline³⁾ propočtl, že k odvrácení nárůstu teploty o 2,5°C bude v USA nezbytné vydat náklady v objemu 1 % HDP ročně, k odvrácení nárůstu teploty o 10°C již 6 % HDP. Někteří další autoři⁴⁾ se pokoušeli kvantifikovat tzv. „odvrácené škody“ v důsledku zpomalení glo-

bálního oteplování, resp. přínosy strategie na snížení emisí skleníkových plynů. Podstatné je, že dosud provedené propočty a simulace zdůvodňují racionálnost snížení emisí skleníkových plynů kolektivním úsilím mezinárodního společenství. Z teoretického hlediska je neefektivnějším nástrojem, jak tohoto cíle dosáhnout, obchodování s emisemi skleníkových plynů v mezinárodním měřítku. Aplikace tohoto nástroje předpokládá stanovení maximálně přípustného množství emisí skleníkových plynů, na něž bude vydáno povolení, a jeho rozdělení mezi jednotlivé státy. Státy, které výrazně sníží emise skleníkových plynů, by mohly prodávat „nevyužitá emisní povolení“ státům, kde je snížení emisí spojeno s vysokými náklady. Tím by se zajistilo, že celkové snížení emisí skleníkových plynů bude dosaženo s co nejnižšími náklady. Realizace tohoto konceptu v globálním měřítku má však mnohá úskalí a vážné konsekvence a vyžaduje velmi náročnou přípravu.

Na druhé straně existuje skupina autorů, kteří neočekávají, že postupné globální oteplování přinese světové ekonomice významnější čistě ekonomické škody. Domnívají se, že přínosy a ztráty spojené s tímto fenoménem budou v globálu symetrické. Klimatické změny sice znemožní v některých regionech zemědělskou výrobu, v jiných zemědělských regionech se však v důsledku „fertilizačního efektu“, spojeného s obohacováním atmosféry oxidem uhličitým, produktivita zvýší. Z klimatických změn budou v důsledku mírnějších zim a prodloužení vegetačního období profitovat i některé severněji položené oblasti.

Méně jednoznačná je vazba mezi ztrátou biodiverzity a národní bezpečností. Podle poslední zprávy UNEP⁵⁾ hrozí v nejbližší budoucnosti 5–15 procentům skupin živočišných a rostlinných druhů vyhynutí. Národní bezpečnost může být v tomto kontextu nepřímo dotčena jak vznikem dílčích ekologických nerovnováh s často nepředvídatelnými dopady, tak výkyvy či zhroucením dodávek některých rostlinných a živočišných komponent pro farmaceutický průmysl.

Mezi regionální ekologické problémy, které souvisí s národní bezpečností, patří především transhraniční přenos znečištění, přístup k omezeným vodním zdrojům a problémy vyplývající z degradace půdy včetně desertifikace.

Negativní ekologické dopady spojené s transhraničním přenosem škodlivin (ať již prostřednictvím ovzduší nebo vody) mají podobu škod ze znečištěného životního prostředí v jiném státním celku, než je zdroj znečištění. Jde jak o škody na zdraví, tak o škody na zemědělské a lesní produkci, na základních fondech aj. Ochraňování životního prostředí takto postižených států se stává do značné míry závislým na rozsahu znečištění v sousedním státě a na výši nákladů, jež tyto státy věnují na jeho snížení, přičemž tyto veličiny nemohou ovlivnit. To velkou měrou snižuje efektivnost vlastní politiky ži-

votního prostředí, a tím i národní bezpečnost. Příkladem transhraničního přenosu škodlivin je velmi mnoho ze všech částí světa. Emise SO₂ z anglických uhelných elektráren přenáší severní větrné proudění do skandinávských zemí, kde narušují lesní porosty a místní ekosystémy. Znečištění produkované elektrárnami v Mexiku zhoršuje viditelnost v texaském národním parku Big Bend aj. Státy se snaží čelit těmto problémům mezinárodními úmluvami.⁶⁾

Citlivým problémem je rovněž znečištění mezinárodních toků. Znečištění Labe průmyslovými odpadními vodami, pocházejícími z bývalého Československa, bylo po dlouhou dobu příčinou určitého napětí ve vztazích s Německem. Znečištění Rýna bylo předmětem diskusí mezi Francií, Německem, Holandskem a Švýcarskem.

Bezprostřední hrozbu pro národní bezpečnost představuje nedostatek vodních zdrojů. Podle údajů Spojených národů čelí v současné době okolo 40 procent světové populace v 88 rozvojových zemích vážnému nedostatku vody. Přitom mnozí vědci soudí, že nedostatek vody se bude v závislosti na globálním oteplování Země dále zvyšovat. Přístup k vodním zdrojům je v současné době důvodem ekonomického a politického napětí mezi mnoha státy. Příkladem může být dlouhodobě neřešený konflikt mezi Izraelem a jeho sousedy, pokud jde o vody Jordánu, problém rozdělení vod v povodí Tigridu a Eufratu mezi Turecko, Sýrii a Irák či již dávno nevyhovující smlouva o podílu na vodách Nilu mezi Egyptem a Súdánem. Po rozpadu SSSR vyvstala potřeba řešit rozdělení omezených vodních zdrojů Amudarji a Syrdarji mezi pět nově zformovaných států centrální Asie apod. Problematické vodní dílo Gabčíkovo-Nagymoros se stalo předmětem vleklého sporu mezi Slovenskem a Maďarskem, který skončil až rozhodnutím Mezinárodního soudního dvora.

Vzhledem k multifunkčnímu využití půdy je zřejmé, že vážné dopady na národní bezpečnost je nutno spojit s degradací půdy. Ta ve většině případů souvisí s nevhodnými zemědělskými postupy. Za nejvážnější hrozbu je považována půdní eroze, která ohrožuje většinu kultivovaných zemědělských půd. Velká rozloha půd je degradována zasolováním v důsledku nevhodně prováděného zavodňování či postupným okyselováním spojeným s nadměrným průmyslovým hnojením. Africký kontinent postihuje ve stále rostoucí míře desertifikace, kdy se úrodné půdy přeměňují na neúrodné pouště. Snižující se produktivita půd se negativně odráží na hektarových výnosech zemědělských plodin, přenášejí se do snižujících se příjmů farmářů a potíží při zásobování obyvatelstva. V konečném efektu vytváří tlak na migraci. Tyto problémy jsou nejpatrnější v Nepálu, Indii, na Filipínách a ve velké části afrického kontinentu.

Mezi ekologické problémy lokálního významu, které mohou za určitých okolností přerůst v mezinárodní napětí, patří především ukládání nebezpečných odpadů. Prud-

ký vzrůst produkce odpadů vede k rostoucímu počtu nelegálních transportů odpadu přes hranice států, eventuálně jejich ukládání na území zemí, jejichž právní úprava je méně přísná než v zemích vzniku odpadu. Snaha čelit tomuto problému se odráží v Basilejské úmluvě o kontrole pohybu nebezpečných odpadů přes hranice států a o nakládání s nimi z r. 1989.

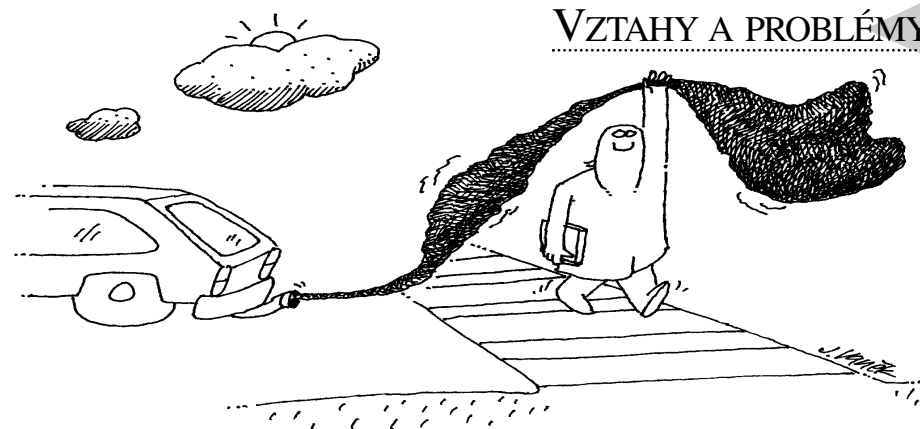
Národní bezpečnost by ve svých důsledcích mohlo narušit i úmyslné či neúmyslné vnášení cizích živočišných nebo rostlinných druhů na území jiných států, doprovázené negativními zdravotními, biologickými a následně i ekonomickými dopady.

Mezi výčet ekologických problémů s dopadem na národní bezpečnost bezpochyby patří i ropné a jiné znečištění vod a pobřeží některých států způsobené plavidly jiných států. Dopady těchto havárií mohou dlouhodobě narušit nejenom vojenské, ale i rybářské, rekreační a další využití rozlehlých oblastí a přinést značné ekonomické škody. Nejvhodnějším nástrojem politiky životního prostředí, který může zmírnit eventuální mezinárodní konflikty spojené s těmito typy havárií, je zavedení objektivní právní odpovědnosti za ekologické škody. Tento tržně konformní nástroj se uplatňuje právě ve vztahu k činnostem, které v sobě nesou specifické riziko pro životní prostředí. Jeho využití již ze své podstaty zajišťuje kompenzaci škod či povinnost provést ve vztahu k životnímu prostředí nápravná opatření.

Rozdělení ekologických problémů na globální, regionální a lokální se může v mnoha případech překrývat. Například přístup jednotlivých států k rybolovu v oceánech se může stát zdrojem lokálního či regionálního konfliktu, ale může potenciálně přerůst i v konflikt globální.

Specifickým problémem, který souvisí s životním prostředím a národní bezpečností, je destrukce životního prostředí jako nástroj vojenské taktiky (např. zničení velkých ploch džunglí aplikováním herbicidů ve Vietnamu) či dlouhodobé narušení přírodního prostředí residui vojenských operací, jako jsou například nevybuchlé miny.

Sekundárním efektem narušení životního prostředí a přírodních zdrojů, který se významnou měrou dotýká národní bezpečnosti, je migrace obyvatelstva, ať již ve vnitrostátním či mezinárodním měřítku. Tuto problematiku do značné míry zpopularizoval Essam El-Hinnawi, autor zprávy UNEP z r. 1985, kterou nazval „Environmentální uprchlíci“. Za environmentální uprchlíky pokládal osoby, které byly přinuceny opustit své tradiční domovy v důsledku takových změn životního prostředí, které ohrožovaly jejich existenci nebo vážně ovlivňovaly kvalitu jejich života. Autor, který zdůrazňoval moment „přinucení“, zahrnoval do dané kategorie jak interní, tak externí migraci. Za hlavní příčinu migrace v zemích třetího světa považoval degradaci půdy. Pojem environmentálních uprchlíků později rozšířil J. Jacobs⁷⁾ z obětí přírodních katastrof a degradace půdy též na osoby, které byly evakuovány v důsledku reali-

zace velkých rozvojových projektů či průmyslových havárií. V současné etapě výzkumu se environmentální uprchlíci obvykle rozdělují do tří skupin:

- osoby dočasně přemístěné v důsledku náhlé změny životního prostředí, způsobené přírodní katastrofou (záplavy, sucha, tajfuny, zemětřesení aj.) nebo průmyslovou havárií;

- osoby trvale přemístěné v důsledku dlouhodobých nebo nevratných změn životního prostředí, jako je např. desertifikace či výstavba přehrad;

- osoby, které hledají kvalitnější životní podmínky, protože devastace životního prostředí silně narušila možnost využívat přírodní zdroje v jejich dosavadním bydlišti.

Skutečností zůstává, že pojem „environmentální uprchlíci“ je dosud velmi kontroverzní a diskutabilní, protože seriózní oddělení politických, ekonomických, sociálních a ekologických příčin migrace je velmi obtížné. Navíc obsah tohoto pojmu nekonvenuje pojetí Úřadu vysokého komisaře pro uprchlíky Spojených národů, které napomáhá z definice těm uprchlíkům, kteří opustili své domovy pro oprávněnou obavu z persekuce z důvodů rasových, náboženských, národnostních, kvůli členství v určité sociální skupině nebo politickým názorům. Terminologické, legislativní či institucionální neukotvení fenoménu „environmentální uprchlíků“ neubírá však danému problému na závažnosti, a mělo by se stát naopak výzvou pro jeho hlubší zkoumání.

Pokud bychom potenciálně připustili, že globální klimatické změny mohou být příčinou zvýšené vlny celosvětové migrace, je z tohoto pohledu alarmující současný globální trend v pohybu obyvatelstva, které se přesouvá z vnitrozemských oblastí do pobřežních. Ve vztahu k dopadům průmyslových havárií na životní prostředí je obdobně alarmující pohyb obyvatelstva z venkovských oblastí do velkých měst či zón s velkou hustotou obyvatelstva.

Postupující ekonomická globalizace umocňuje některé výše uvedené ekologické problémy, a tím i jejich potenciál stát se zdrojem mezinárodního napětí. Globalizace především zůstává konkurencí v přístupu k některým zdrojům, jako jsou například společně sdílené vodní toky, rybolov v oceánu aj. Rozvoj průmyslových aktivit zvyšuje možnost transhraničního přenosu znečištění, dynamicky rostoucí mezinárodní přeprava

zvyšuje riziko s ní spjatých ekologických havárií i vstupu nebezpečných cizorodých látek do životního prostředí jiných zemí.

Ke vzniku mezinárodních tenzí může přispět i velmi rozdílná váha a ocenění, jež jednotlivé země znečištění životního prostředí připisují. Tato difference může vést ke zcela odlišným preferencím v řešení ekologických problémů. Nezanedbatelným faktorem se stává i rostoucí ekologické uvědomění obyvatelstva, které je spojeno s větší citlivostí a vnímavostí k ekologickým problémům sousedních a jiných zemí.

Je zřejmé, že cílevědomé potlačení prvních náznaků možných konfliktů může předejít jejich vzniku. Proto se některé mezinárodní instituce systematicky zaměřují na modelování jednotlivých stadií konfliktů, pramenících z nekompatibilních zájmů jednotlivých zemí, pokud jde o životní prostředí a přírodní zdroje, a hrozících přerůst v mezinárodní ekologický konflikt. Cílem tzv. „conflict managementu“ je aktivní vstup do jednotlivých stadií konfliktu a zcela jej eliminovat či zmírnit.⁸⁾ Tento výzkum významnou měrou přispívá k prohloubení spolupráce mezi jednotlivými státy a ve svém dopadu k zachování stability a bezpečnosti celé mezinárodní komunity.

eva.tosovska@cerge.cuni.cz

¹⁾ Viz Vídeňskou úmluvu o ochraně ozonové vrstvy z r. 1985 a na ni navazující Montrealský protokol o látkách, které porušují ozonovou vrstvu z r. 1987.

²⁾ Viz The Economics of Climate Change (Proceedings of an OECD/IEA Conference), OECD 1994, str.107.

³⁾ Cline, William R. (1992). The Economics of Global Warming. The Institute for International Economics: Washington, D.C.

⁴⁾ Např. Fankhauser, S., Pearce, D.W.(1994): The Social Costs of Greenhouse Gas Emissions, in: The Economics of Climate Change, OECD Paris.

⁵⁾ UNEP (1995). Global Biodiversity Assessment. Cambridge University Press.

⁶⁾ Viz např. Protokol k Úmluvě o dálkovém přenosu znečištění ovzduší přes hranice států, o dalším snížení emisí síry z r. 1994, Protokol o snížení emisí těkavých organických látek z r. 1991 aj.

⁷⁾ J. Jacobs (1988): Environmental refugees: A yardstick of habitability. Washington, D.C. Worldwatch Paper 86.

⁸⁾ Viz např.: J. M. Trolldenier „International Environmental Conflict Resolution“, WFED, UNITAR, NIDR, 1992.

Zkušenosti z liberalizace pohybu kapitálu nových členských zemí OECD

JANA KŘELINOVÁ

Charakteristickým rysem světového ekonomického vývoje v posledním desetiletí je liberalizace. Dotýká se všech zemí, ať rozvinutých, rozvíjejících se nebo tranzitivních. Obecně se uznává, že přispívá k podpoře ekonomického růstu v globálním i regionálním měřítku i jednotlivých zemí, napomáhá rozvíjejícím se zemím vytvářet jejich základní infrastrukturu nezbytnou k urychlení modernizace, zvyšuje důvěru investorů. Sledována je zejména míra otevřenosti ekonomiky, a především stupeň liberalizace devizového režimu a finančních vztahů a jejich vzájemné souvislosti.

Podíváme-li se hlouběji do minulosti, společným rysem vyspělých ekonomik v poválečném období byla devizová kontrola. Snahy o její uvolnění pro položky běžného účtu platební bilance, a tím vytvoření širších základů mezinárodní měnové spolupráce se staly základem politiky brettonwoodských měnových institucí. Své konkrétní vyjádření našly v čl. VIII Dohody o MMF, jímž se členské země zavazují, že nebudou bez souhlasu MMF ukládat omezení platů a převodů v běžných mezinárodních transakcích, nebudou se účastnit diskriminačních měnových opatření nebo praktik plurality kursů a budou zabezpečovat směnitelnost zůstatků své měny v rámci běžných operací. V současné době je stupeň liberalizace běžných operací poměrně vysoký – článek VIII MMF splňuje 150 zemí z celkového počtu 182 členských zemí MMF.

Myšlenka rozsáhlejší liberalizace, která by se uplatňovala na položky související s pohybem kapitálu, stála v 60. letech u zrodu OECD, jejímž cílem byla užší vzájemná ekonomická spolupráce vyspělých zemí zejména cestou liberalizace přímých zahraničních investic do nejrůznějších sektorů, kapitálových operací, služeb a nadnárodních společností. Prvořadým předpokladem takové spolupráce bylo vytvořit podmínky pro volný pohyb kapitálu. Zakládající členské země této organizace postupně v 60. a 70. letech liberalizovaly jednotlivé položky pohybu kapitálu (operace s instrumenty peněžního a kapitálového trhu, s cennými papíry, přímé zahraniční investice, nemovitosti, poskytování a přijímání finančních úvěrů a záruk) a finančních a jiných služeb při snaze vytvořit homogenní a důvěryhodné finanční prostředí pro subjekty svých zemí.

Zásadní změna směrem k liberalizaci ekonomického systému bývá obvykle datována počátkem 90. let a spojována s kolapsem bývalých socialistických ekonomik zemí střední a východní Evropy, Ruska a dalších republik bývalého SSSR a jejich přechodem z centrálně plánovaného systému řízení na tržní ekonomiku. Obdobný

proces byl rovněž zahájen v Číně, Vietnamu a dalších asijských zemích, kde dochází rovněž k postupnému opouštění principu centrálního řízení ve prospěch liberálních tržních vztahů. Tento proces v podstatě vyvrcholil procesem přijímání šesti nových zemí za členy OECD (Mexika, České republiky, Maďarska, Koreje, Polska a Slovenské republiky), zahájeným v roce 1994, a byl de facto uznáním dosažení stupně liberalizace jejich ekonomik na úrovni odpovídající vyspělým zemím.

Příčinou těchto tendencí byly především zásadní změny vnějšího ekonomického prostředí. I když vezmeme v úvahu některé společné rysy tohoto procesu, především změněné politické klima, dominující jsou převratné změny v informačních technologiích, které vedou k užší vzájemné propojenosti ekonomik jednotlivých zemí a jejich domácích trhů s vnějším prostředím. Tento proces se současně odehrává v podmínkách ekonomicky se sjednocující Evropy v rámci EU, vytváření jednotného trhu EU a reálných úvah o jejím dalším rozšiřování o země postkomunistického bloku.

Zvyšující se mezinárodní mobilita kapitálu umožňuje efektivnější alokaci zdrojů a světových úspor, zvýšení likvidity, snížení investičního rizika diverzifikací portfolia a rychlejší zprostředkování signálů z mezinárodních trhů, nezbytných pro zdravou makroekonomickou politiku. Tento proces nabývá globálnější charakter a současně vyvolává potřebu institucionálních změn a regulace na národní i mezinárodní úrovni. Dochází k celé řadě nových jevů, zejména ke vzniku konglomerátů a fúzí, širšímu poskytování přeshraničních služeb, což klade dále zvýšené nároky na regulaci.

Současně však uvedené procesy byly prováděny i obdobími finanční nestability, kdy bylo nutné činit politická rozhodnutí k obnovení ekonomické rovnováhy. V zásadě přicházely v úvahu dvě možné cesty – přijetí korektivních ekonomických opatření úsporného charakteru obvykle značného rozsahu (tzv. balíky úsporných opatření za-

hrnují opatření fiskální povahy, některé nestandardní operace, přísnější principy regulace včetně opatření legislativní povahy), anebo návrat ke kontrole pohybu kapitálu. Historie prokázala, že země se ubíraly spíše první, perspektivnější cestou, v některých případech spojenou po určitou dobu s omezením volného pohybu kapitálu u některých položek (finanční úvěry, operace s cennými papíry).

V této souvislosti je třeba poznamenat, že finanční krize posledního desetiletí nebyly ojedinělým jevem historie. Vyspělé země se setkaly s velkými měnovými krizemi již počátkem 70. let minulého století v souvislosti s kolapsem brettonwoodského měnového systému a následnými ropnými šoky a v letech 1980 a 1992 v souvislosti s krizemi v rámci Evropského měnového systému. Vážné důsledky však měly finanční krize posledního desetiletí (asijská, ruská) zejména svým charakterem a potenciální hrozbou přerůst v globální měnový otřes.

Skutečnost, že ekonomiky dvou států, které se staly členy OECD, byly rovněž postiženy hlubokou finanční krizí, zaměřila pozornost na stupeň liberalizace jako součást přístupového procesu. Otázkou v této souvislosti zejména je, nakolik plnění přístupových liberalizačních závazků přispělo k předčasnému otevření ekonomik, a především k destabilizaci krátkodobého pohybu kapitálu. Rovněž je třeba vzít v úvahu specifický kontext ekonomické politiky zemí střední a východní Evropy, které se staly členy OECD, a Mexika a Koreje. Země střední a východní Evropy uskutečnily zásadní změnu modelu svých ekonomik od centrálně plánovaného systému k liberálnímu tržnímu modelu během relativně krátkého časového období. Tato změna byla provázána poměrně rozsáhlou, byť postupnou liberalizací pohybu kapitálu, zavedením nepřímých nástrojů řízení měnové politiky a rychlou deregulací finančního sektoru, přičemž tento proces nebyl zcela synchronizován na všech frontách. To je zásadní rozdíl od přístupu aplikovaného vyspělými zeměmi OECD v 80. letech i bezprostředně po kolapsu brettonwoodského systému počátkem 70. let, který se vyznačoval postupnými liberalizačními kroky, rozvrženými prakticky do období téměř 20 let. Nové členské země měly mnohem méně času k experimentování a ověřování vhodnosti zavedení zvolené politiky i ke korekci mechanismu a deregulačních opatření.

Všech šest nových členských zemí bylo navíc nuceno vybudovat nebo změnit institucionální a regulatorní strukturu tak, aby odpovídala rychlejšímu stupni integrace zapojení jejich ekonomik do globální světové ekonomiky.

V případě Koreje a Mexika bylo možné vycházet ze stávající institucionální infrastruktury, nicméně i v obou těchto zemích se přijetím za členy OECD urychlil proces otevírání jejich trhů světové ekonomice, který byl spojen s odklonem od rigidního systému řízení k deregulací a zavedení tržních instrumentů. Zajištění jeho efektivnos-

ti v kontextu liberalizace kapitálových operací však vyžadovalo, aby byl následován rovněž dalekosáhlou strukturální reformou a budováním příslušných institucí.

Přijetí nových zemí za členy OECD nejen významně napomohlo k rychlejšímu zapojení jejich ekonomik do světové ekonomiky, ale mělo rovněž značný vliv na stupeň a formu plnění závazků v liberalizaci pohybu kapitálu. Je pravděpodobné, že bez přistoupení k OECD a převzetí liberalizačních závazků by proces odbourávání devizové kontroly v těchto zemích byl méně progresivní a měl by méně všeobecný charakter. Existovaly sice rozdíly mezi jednotlivými novými členskými zeměmi, pokud jde o lhůtu a postupnost odstraňování restrikcí, které byly do určité míry dané zájmy vnitřní politiky těchto zemí a do míry se řídily strukturou a principy Kodexů liberalizace, v zásadě však bylo dosaženo relativní homogenity se stupněm liberalizace ostatních členských zemí OECD v průběhu historicky krátkého časového období. Klíčovou otázkou přitom bylo, jak dosáhnout žádoucí liberalizace kapitálových operací a přitom se vyhnout jejich destabilizujícímu vlivu na domácí finanční sektor.

(Nicméně ze skutečnosti, že domácí bankovní sektor nebyl s to efektivně a v plné míře absorbovat dodatečné zdroje plynoucí ze zahraničí a úspěšně jim konkurovat, lze usuzovat, že plná liberalizace přílivu kapitálu se může jevit u některých nových členských zemí jako předčasná.)

Při hledání příčin krizí se obvykle poukazuje na to, že liberalizace kapitálových operací byla příliš rychlá, jednotlivé kroky nebyly dostatečně propojené a odstupňované v závislosti na připravenosti ekonomik a vytvoření odpovídajících ekonomických podmínek a nebyly spojeny s dalšími doprovodnými kroky a reformami. Otázce byla věnována mimořádná pozornost na národní i mezinárodní úrovni, ze strany mezinárodních finančních institucí – MMF, SB, BIS i OECD. Objevilo se volání po „nové finanční architektuře“ a reformě brettonwoodských institucí. Iniciativa zemí G-7 vedla v roce 1999 k založení Fóra pro finanční stabilitu v rámci BIS, obdobná iniciativa zemí G-20 k širokému mezinárodnímu konsenzu o nutnosti prosazovat pragmatický přístup k systémovým reformám.

Zkoumání dospělo k závěru, že je potřebné v klíčových oblastech aplikovat univerzálně dohodnuté a doporučované standardy tzv. „dobrého chování“, obsahující základní kritéria, normy chování a transparentnost v takových oblastech jako fiskální a měnová politika, finanční statistika, účetnictví, audit, výkon vlastnických práv a vztahů, režim úpadečného práva, dohled nad bankami a kapitálovým trhem a jejich regulace, integrity trhu a platebního systému. Taková pravidla a doporučení již byla formulována příslušnými mezinárodními institucemi, zejména MMF, BIS, IOSCO, IAS, OECD i dalšími fóry.

Do současné doby bylo přijato na 60 standardů tzv. Core Principles ke zvýšení ochrany domácích finančních systémů vůči krizím, z nichž 12 je považováno za klíčové a týkají se těchto oblastí:

- makroekonomické politiky a transparentnosti dat (pravidla dobrého chování pro měnovou a finanční politiku, pro statistiku, vypracovaná MMF),
- institucionální a tržní infrastruktury (insolventnosti, vlastnických vztahů a řízení společností, účetnictví, auditu, platebního styku, integrity trhu),
- finanční regulace a supervize (principy pro efektivní bankovní dohled, principy regulace cenných papírů a pojišťovnictví).

Standards mají různý stupeň důležitosti – některé jsou charakterizovány jako minimální (např. Basilejská kritéria kapitálové přiměřenosti), jiné doporučují nejlepší normy chování a praxe, příp. jsou velmi specifické, resp. obsahují všeobecné principy apod. Většina prvotních standardů finančního sektoru se setkávala s četnými implementačními problémy (byly vyvíjeny malým počtem subjektů, přestože národní úřady cítily morální závazek je dodržovat), později potřeba uplatňování standardů a jejich akceptování trhem rozšířilo okruh jejich implementace mimo rámec subjektů zapojených do jejich rozvoje a zintenzivnil se důraz mezinárodní komunity na jejich dodržování.

Prioritní význam má v této souvislosti především stabilita finančního systému a jeho vliv na makroekonomický vývoj. Podařilo se dosáhnout názorové shody, že v liberalizovaných ekonomikách je potřebné zajistit bezpečný a zdravý finanční systém spolu se zavedením odpovídající regulace a dohledu. Dalšími faktory jsou potřebné znalosti, know-how, řízení soukromého finančního sektoru, důležité je též posílení vymahatelnosti práva, zejména práva věřitele, registrace a vymahatelnost záručního práva za nemovitosti a účinnost úpadečného práva. Dospělo se k poznání, že křehkost finančního sektoru je spojena nejen se slabým regulačním rámcem, ale též se špatným řízením soukromého finančního sektoru. Z dlouhodobého hlediska bývá upozorňováno na to, že spoléhat pouze na opatrnostní pravidla, že omezí riziko spojené s toky kapitálu, není dostačující, neboť opatrnostní pravidla nemohou být tak přísná, aby zcela eliminovala nadměrné riziko plynoucí z činnosti finančních institucí. V této souvislosti se široce rozebírá otázka, zda by bylo žádoucí, aby kontrola kapitálu byla doplněna dalšími dodatečnými pravidly obezřetnosti. Dosud však nebylo dosaženo konsenzu s výjimkou toho, že dlouhodobé toky kapitálu by měly být pokud možno stimulovány, krátkodobé naopak. Názory se přiklánějí i ve prospěch restriktce krátkodobých toků kapitálu, zásadním problémem je však stanovení a zavedení jejich účinné kontroly. Jakmile jsou totiž běžné a některé kapitálové operace uvolněny, možnost obejít kontrolu je obvykle otázkou

relativně krátkého časového období z důvodu provázanosti finančních nástrojů a stávající techniky na finančních trzích.

Podívejme se, jaká byla konkrétní liberalizační politika nových členských zemí OECD. Především je třeba vycházet ze skutečnosti, že tyto země již při svém přijetí zabezpečovaly plně směnitelnost svých běžných operací podle článku VIII MMF a rovněž některé operace spojené s pohybem kapitálu. Za přínosnou pro stabilitu ekonomiky a rozvoj rovnovážných vnějších ekonomických vztahů je považována liberalizace dlouhodobých toků kapitálu ve formě přímých a portfoliových investic, a proto byla podporována od samého počátku. Oblast přímých zahraničních investic u nových členských zemí byla poměrně liberální už při jejich vstupu do OECD, existující počáteční restriktce omezující vstup zahraničních investorů se týkaly převážně citlivých sektorů ekonomiky (bankovnictví, kapitálový trh, některé druhy služeb), avšak v souvislosti s postupem ekonomické transformace byly i tyto restriktce postupně uvolněny na úroveň srovnatelnou se zakládajícími členy OECD (u nichž je vstup do sektorů omezen pouze na některé specifické oblasti jako letecká, lodní doprava). Výjimkou je Korea s poměrně značnými omezeními v této oblasti (což se vysvětluje zejména geopolitickými souvislostmi, především inspirací praxí Japonska, které jako zakládající člen OECD uplatňovalo poměrně dlouhou dobu – téměř 30 let – rozsáhlou kontrolu na příliv přímých zahraničních investic s jejím postupným uvolňováním k plné liberalizaci až v r. 1998), následovaná Mexikem.

Liberální režim v oblasti přímých a portfoliových investic byl posléze následován uvolněním restrikcí u dalších položek dlouhodobého toku kapitálu, především u operací s dluhopisy. Uvolnění kontroly na poskytování finančních úvěrů, depozitní operace a operace s derivativy pro nebankovní subjekty následovalo obvykle v samotném závěru, kdy už byla ekonomika dostatečně odolná vůči spekulaci. Tento postup byl aplikován zakládajícími členy OECD a je možno jej sledovat, byť s určitými odchylkami, u všech šesti nových členských zemí. I když uvolňování restrikcí u jednotlivých položek pohybu kapitálu u nových členských zemí bylo vázáno na vývoj celkové makroekonomické situace, měnové a kursové politiky, v praxi byl obvykle volen pragmatický přístup. Více méně se vycházelo ze skutečnosti, že zabezpečování regulace a kontroly je časově, administrativně i finančně náročné, a pokud země nemá zjevné problémy s udržení makroekonomické rovnováhy, není důvod tyto restriktce nadále zachovávat. Současně je třeba vzít v úvahu, že strategie liberalizace dlouhodobějších toků kapitálu a ponechání kontroly na krátkodobé portfolio je účinná pouze v obdobích relativní stability na mezinárodních finančních trzích. V období finanční nestability, která vyvolává ztrátu důvěry, může být odliv kapitálu ome-

zen jen za cenu drastických opatření. Některé země proto raději volí rychlou a plnou liberalizaci téměř všech toků kapitálu při zavádění principů regulace a obezřetnosti bankovního dohledu, transparentnosti a zveřejňování příslušných statistických dat. Důležitá je přitom komplexnost ekonomické reformy, propojenost a vzájemná provázanost přijímaných opatření včetně vytvoření adekvátní institucionální infrastruktury. Některé země sice ve snaze zabránit „efekty náklady“ z mezinárodních finančních krizí oddálily v uplynulém období liberalizaci transakcí spojených s krátkodobým pohybem kapitálu na pozdější dobu (např. Maďarsko), otázkou však je, nakolik byla jejich strategie v praxi účinná.

Konkrétní výsledky procesu liberalizace nových členských zemí OECD

Mexiko:

člen OECD od 18. května 1994

Uplatňuje řadu výhrad v položce přímých zahraničních investic (omezení vstupu zahraničních investorů se týká nabývání půdy pro zemědělské účely, rybolovu, plynárenství, dopravy, rozhlasového a televizního vysílání, finančního sektoru), v položce nemovitosti a dále v položkách týkajících se operací s cennými papíry (výhrady se vztahují na dluhopisy, na zahraniční cenné papíry a cenné papíry kolektivního investování). V souvislosti s řešením krizové situace z let 1994–95 Mexiko uplatnilo některá opatření derogačního charakteru k zabezpečení makroekonomické rovnováhy a ochraně platební bilance a oddálilo plnění svých liberalizačních závazků, v současné době po překonání krizové situace jsou zbývající položky pohybu kapitálu postupně uvolňovány.

S platností od června 2001 rozšiřuje liberalizační opatření poskytované členům seskupení NAFTA a vztahující se na zřizování a investování do finančních institucí na finanční instituce – rezidenty v zemích OECD.

V posledním období došlo k novelizaci legislativy týkající se rozvoje a posílení mexického finančního systému s prioritou vytvoření optimálních podmínek k jeho fungování, zlepšení řízení finančních institucí a účastníků trhu s cennými papíry, posílení práv minoritních akcionářů, snížení nákladů na dohled a regulaci a podpory rozvoje a inovace ve finančních produktech a službách. Součástí legislativy je rovněž dodatek k zákonu o vzájemných a investičních fondech, který snižuje hranici pro účast nerezidentských finančních institucí v investičních společnostech (z 99 procent na 51 procento) a současně byla přijata všeobecná pravidla k veřejnému obchodování s akcemi zahraničních emitentů na domácím trhu.

Česká republika:

člen OECD od 21. prosince 1995

Česká republika v souvislosti s přípravou na vstup do OECD liberalizovala v průběhu roku 1995 všechny běžné operace, na zá-

kladě čehož jí mohl být udělen k 1. 10. 1995 status směnitelnosti podle článku VIII Dohody o MMF. K témuž datu vstoupil v platnost nový devizový zákon, jímž ČR uvolnila i některé operace spojené s pohybem kapitálu, zejména oblast přímých zahraničních investic, některé operace s cennými papíry, přijímání finančních úvěrů a záruk ze zahraničí.

Součástí přijímací procedury za člena OECD byl rovněž závazek, že Česká republika bude postupně během tří až pěti let liberalizovat další operace týkající se pohybu kapitálu, a to operace se zahraničními cennými papíry, poskytování finančních úvěrů a záruk nerezidentům, operace s derivativy, zřizování účtů rezidentů v zahraničí a nabývání nemovitostí nerezidenty na svém území.

Tyto závazky byly plněny následovně:

Devizový režim

- k 1. 1. 1999 byla liberalizována celá řada položek spojených s pohybem kapitálu – operace s cennými papíry, poskytování finančních úvěrů a záruk nerezidentům, operace s derivativy;

- k 1. 1. 2001 liberalizováno zřizování devizových účtů rezidenty v zahraničí;

- k 1. 1. 2002 liberalizováno nabývání nemovitostí nerezidenty pro podnikatelské účely na území ČR.

Současně byla liberalizována oblast přímých zahraničních investic: restrikce omezující vstup zahraničních investorů a týkající se částečně finančního sektoru (burza, bankovní sektor) byly eliminovány v průběhu roku 1998 a byly nahrazeny principem národního zacházení, obdobně byly uvolněny v průběhu roku 2000 sektory pojišťovnictví a telekomunikací.

Stávající omezení devizového režimu se vztahují k položce nabývání nemovitostí nerezidenty a k některým okrajovým položkám pohybu kapitálu (cenné papíry kolektivního investování), které budou uvolněny v návaznosti na vstup do EU. Existující výhrady v oblasti přímých zahraničních investic se týkají obdobných sektorů jako u zakládajících členů OECD (letecká doprava).

Maďarsko:

člen OECD od 7. května 1996

Průběžně plnilo své liberalizační závazky s výjimkou oddálení termínu liberalizace operací spojených s krátkodobým pohybem kapitálu. S platností od poloviny června 2001 liberalizuje operace s cennými papíry, operace na peněžních trzích, poskytování finančních úvěrů a záruk nerezidentům, zřizování depozitních účtů rezidenty v zahraničí. Je zajištěn volný přístup rezidentů k bankovním a investičním službám, poskytovaným nerezidentskými poskytovateli služeb v zahraničí.

Pokud jde o oblast přímých zahraničních investic, Maďarsko omezuje vstup zahraničních investorů pouze okrajově (letecká a lodní doprava, služby týkající se řízení pohledávek pobočkami nerezidentských investorů domácím penzijním fon-

dům), dále uplatňuje výhrady k položce nemovitosti a k některým operacím s cennými papíry.

Na základě výše zmíněných liberalizačních opatření je pozice Maďarska plně slučitelná s ostatními členy OECD.

Korea:

člen OECD od 12. prosince 1996

Devizový režim byl liberalizován postupně, prakticky ve dvou fázích:

- k 1. 4. 1999 – uvolněny devizové transakce pro podniky a finanční instituce a

- k 1. 1. 2001 – uvolněny devizové transakce pro jednotlivce a zřizování devizových účtů rezidenty v zahraničí;

- u některých položek zvýšeny limity, např. u položky poskytování finančních úvěrů a záruk denominovaných v domácí měně pro devizové banky a institucionální investory (ze 100 mil. wonů na 1 mld wonů), finanční úvěry mohou od nerezidentů čerpat jednotlivci a neziskové organizace.

Dosud uplatňované výhrady se týkají položky nabývání nemovitostí nerezidenty a operací s derivativy.

Nové restrikce na příliv krátkodobého kapitálu zavedené dodatečně v důsledku finanční krize (položka emise krátkodobých cenných papírů v domácí měně nerezidenty a investice rezidenty v zahraničí do krátkodobých cenných papírů) zůstávají zachovány.

Poskytování přeshraničních finančních služeb není možné.

V položce přímé zahraniční investice je omezen vstup zahraničním investorům ve 14 sektorech (rybolov, některé sektory zemědělské produkce, energetika, doprava, média a telekomunikace, finanční instituce).

Vstup do sektorů byl částečně omezen v důsledku řešení následků finanční krize z roku 1997, v dalších letech byl podstatně zjednodušen oproti původní úrovni. V období krize byl zaveden v rámci finančního sektoru restrukturalizační program (akcent kladen na fúze), v jehož důsledku více než čtvrtina finančních institucí (9 z 26 komerčních bank, 38 z 50 pojišťoven) zanikla a počet zaměstnanců se snížil o třetinu.

Polsko:

člen OECD od 22. listopadu 1996

Omezení v položce přímé zahraniční investice se týkají vstupu zahraničních investorů do některých specifických oblastí (hypoteční bankovníctví, řízení pohledávek penzijních fondů, nabývání půdy pro účely zemědělství a lesnictví a nabývání vodních zdrojů, investování v letecké a lodní dopravě) a nejsou podstatná.

Výhrady Polska jsou porovnatelné s novými členskými zeměmi střední a východní Evropy.

V dalších položkách týkajících se pohybu kapitálu závazek odstranit restrikce do konce roku 1999 nebyl splněn. Na základě nového devizového zákona z 12. 2. 1999 Polsko ponechává restrikce u položek týkajících se odlivu a přílivu krátkodobého ka-

pitálu u operací s cennými papíry na kapitálových trzích a dluhopisů, u operací na měnových trzích, u poskytování finančních úvěrů a záruk, pokud účastníkem transakce je jiný subjekt než polská komerční banka, a dále u položky zřizování depozitních účtů rezidenty u nerezidentských institucí.

Odložení plnění svých liberalizačních závazků je zdůvodňováno složitou makroekonomickou situací a možným rizikem vzniku finanční nestability, zejména rostoucím deficitem běžného účtu, stoupající inflací, poklesem růstu HDP (4 procenta v roce 2000, cca 2 procenta v roce 2001), klesající domácí poptávkou, stoupající nezaměstnaností a signály o poklesu ziskovosti podnikového sektoru.

Splnění svých vstupních závazků Polsko předpokládá přijetím nového devizového zákona ve 2. pololetí 2002 a v souvislosti se vstupem do EU.

Slovensko: člen OECD od 14. prosince 2000

Uplatňované výhrady se vztahují:

- k některým položkám spojeným s krátkodobým pohybem kapitálu jako operace s cennými papíry a operace s dluhopisy se splatností do jednoho roku – předpoklad liberalizace ke konci r. 2002;

- ke zřizování depozitních účtů rezidenty v zahraničí – předpoklad liberalizace ke konci r. 2003;

- k nabývání nemovitostí nerezidenty.

Tyto výhrady nejsou zásadního charakteru, jejich uplatnění mělo spíše negociační význam, resp. bylo vedeno úvahou, že je možno kontrolovat pohyb krátkodobého kapitálu. Slovensko mělo při svém přijetí za člena složitou pozici, neboť muselo liberalizovat více než jiní, protože i nové členské země uvolnily v mezidobí po svém přijetí do OECD celou řadu položek.

V současné době je pozice Slovenska srovnatelná s ostatními členy OECD, restrikce se týkají pouze okrajových položek.

Otázkou zůstává, zda a jakou strategii doporučit pro zavádění liberalizace pohybu kapitálu. V posledním období se zdá, že i samotná OECD na základě zkušeností a analýzy uplynulých finančních turbulencí změnila poněkud politiku svého přístupu k plnění liberalizačních závazků svých nových členů a volí spíše opatrný přístup k liberalizaci před tlakem na striktní dodržování vstupních závazků, přihlíží více k argumentům svých členů a přijímání takového postupu v deregulačních opatřeních, který je v zájmu udržení jejich makroekonomické stability.

Následky vážných finančních krizí, které postihly Mexiko a Koreu, řešily obě země v rámci derogačního režimu umožňujícího přijmout po určité velmi omezenou dobu výjimečná opatření k obnově ekonomické a finanční rovnováhy.

○

jana.krelinova@cnb.cz

Nové aspekty asymetrie v obranné a politické strategii USA

RADEK TOMÁŠ

V souvislosti s teroristickými útoky na Světové obchodní středisko a Pentagon v USA vešly ve Spojených státech v širší povědomí zdánlivě nové pojmy „asymetrické hrozby“ a „asymetrická válka“. Jednotliví uživatelé těchto pojmů jim však přiřazují různé a někdy ne zcela přesné významy. Co tedy znamená ona „asymetrie“ v těchto pojmech?

Obranná strategie USA z roku 1999 na straně 2 obsahuje oddíl o „nepřátelském použití asymetrických prostředků“, které definuje takto: „Metody, které se výrazně liší od obvyklých typů amerických operací“.¹⁾ Mezi tyto metody jsou pak zahrnuty terorismus, použití jaderných, biologických nebo chemických zbraní (ZHN), informační válka, poškození životního prostředí či znemožnění přístupu USA k důležitým surovinám. Stejný dokument z roku 2000²⁾ a 2001 (z doby před útoky z 11. září³⁾ však již slovo „asymetrický“ v názvech oddílů vůbec neobsahuje, přestože výše zmíněné metody se v něm v různých částech vyskytují. I to dokresluje nejednoznačné a neustálené užívání výrazu „asymetrický“.

Základní typy asymetrie

Asymetrii ve vojenském smyslu lze v zásadě definovat dvojím způsobem: jako asymetrii prostředků a jako asymetrii cílů. K asymetrii prostředků dochází v konfliktech, v nichž se střetávají protivníci s různě velikou kapacitou vojenskou nebo jinou, která je důležitá pro úspěšné vedení konfliktu. V praxi se v tomto typu konfliktu může vyskytnout široká paleta konkrétních metod vedení boje: od výše zmíněných ZHN a informační války až po snahu narušit odhodlání protivníka k boji. Učebnicovým příkladem asymetrického použití ZHN je jaderné bombardování Japonska Spojenými státy v závěru druhé světové války: protivník 1, USA, disponuje operačně použitelnou jadernou zbraní, kterou i použije; protivník 2, Japonsko, zbraň podobné úrovně k dispozici nemá.

Za příklad informační války může posloužit asymetrický konflikt mezi teroristickou sítí, jež stojí za útoky na newyorské mrakodrapy a Pentagon, a Spojenými státy. Na asymetrický útok teroristů nevojenskými prostředky na nevojenské cíle odpověděly USA taktéž asymetricky – zaměřením své obrovské kapacity pro vedení informační války (výzvědné družice, systémy pro odposlechy komunikace, bezpilotní průzkumné prostředky, zpravodajské služby), kterou druhá strana konfliktu nedisponuje. Teprve na základě této před veřejností skryté první části americké odvety za teroristické

útoky mohla začít část druhá – konvenční protiteroristické vojenské operace v Afghánistánu, jež byly opět asymetrické, neboť konvenční vojenská kapacita Afghánistánu pod vedením Tálibánu dosahovala ve srovnání s konvenční vojenskou kapacitou USA pouze zanedbatelných hodnot.

Jako příklad narušení odhodlání protivníka k boji v rámci asymetrického konfliktu je možné použít střet armády USA⁴⁾ s ozbrojenými klanovými frakcemi v Somálsku z let 1992–1994, kdy somálští ozbrojenci, ať už plánovaně či neplánovaně, pohotově využili obecně známé nelibosti americké veřejnosti k účasti USA na konfliktech, jež stojí život příliš mnoho amerických vojáků a jež nemají přesně vymezené cíle. Televizní záběry mrtvých příslušníků amerických ozbrojených sil, vláčených Mogadišem, tak výrazně ovlivnily postoje americké veřejnosti, že tehdejší Clintonova vláda dospěla k závěru, že je nezbytné účast amerických vojáků na operacích v Somálsku ukončit.

Opakem tohoto typu asymetrie je symetrie prostředků. K té dochází při střetu protivníků se srovnatelnou kapacitou opět buď vojenskou, nebo jinou, je-li pro jejich konflikt relevantní. Škála konkrétních metod používaných v praxi při konfliktech tohoto typu zůstává stejně široká jako u předchozí kategorie, a není tedy možné vymezit povahu konfliktu pouze na základě metod v něm použitých. Například ne každé použití ZHN musí nutně znamenat, že daný konflikt je asymetrické povahy. Pokud by byl tedy Sovětský svaz zaútočil v 70. letech minulého století na Spojené státy jadernými zbraněmi, z hlediska použitých prostředků by se bylo jednalo o konflikt symetrický, neboť USA jaderné zbraně též vlastnily a vojenská kapacita obou zemí byla srovnatelná.

Po rozpadu bipolárního světa a Sovětského svazu se celková situace z pohledu symetrie prostředků radikálně změnila. Americké obranné strategie druhé poloviny 90. let minulého století konstatují, že USA nemají ve světě žádného symetrického (rovnocenného) soupeře (peer competitor). To proto, že se SSSR zanikl i jediný stát, který se svou konvenční i jadernou vojen-

skou kapacitou mohl s USA srovnávat. Podle amerických dokumentů jsou potenciálními symetrickými soupeři Spojených států Rusko a Čína, avšak bude ještě mnoho let trvat, než se jejich vojenská kapacita dostane na symetrickou úroveň s USA. Toto tvrzení se však zjevně vztahuje pouze na celkovou válečnou kapacitu (kombinace hospodářské a průmyslové výkonnosti a vojenských prostředků), poněvadž symetrický jaderný potenciál, ježž Rusko zdědilo po SSSR, zůstal z velké míry zachován a stále ještě snese srovnání s jaderným potenciálem americkým.

V konfliktech, v nichž mají protivníci navzájem kvalitativně výrazně odlišné cíle, lze vysledovat druhý typ vojenské asymetrie – asymetrii cílů. K takovým cílům může patřit například úmyslné působení škody v nevojenských sférách, genocida civilního obyvatelstva z rasových, náboženských nebo jiných důvodů či válka sama o sobě a mučednická smrt v ní.

Z dostupných informací lze usuzovat, že do této kategorie spadají i útoky na Světové obchodní středisko a americké ministerstvo obrany ze září minulého roku, jelikož jejich cílem byla pravděpodobně i iniciace širšího konfliktu (svaté války) na Středním východě. Dále se k tomuto typu konfliktů dá přiřadit válka v Perském zálivu z let 1990–1991, v níž bylo cílem USA nikoliv porazit Irák, ale obnovit a upevnit stabilitu a hegemonii ve strategicky důležité surovinové oblasti, ale třeba i druhá světová válka, v níž bylo cílem Německa ziskání hegemonie v celosvětovém měřítku a genocida rasově „nežádoucích“ obyvatelstva.

Protipólem asymetrie cílů je symetrie cílů, k níž dochází v konfliktech, ve kterých mají protivníci přibližně kvalitativně srovnatelné cíle. Takovým cílem je nejčastěji sama vojenská porážka protivníka, jejíž pomocí se má dosáhnout dalších cílů, nebo ovládnutí sporného území. Klasickým příkladem konfliktu, v němž cílem obou bojujících stran bylo ovládnutí sporného území, byla válka mezi Etiopií a Eritreou z konce 90. let minulého století o teritorium, na které si obě země činily nárok, neboť ani jedna země neměla v úmyslu dobýt celé území protivníka, nýbrž jen tu část, kterou si nárokovala.

Všechny výše zmíněné typy vojenských poměrů mezi stranami konfliktu – asymetrie prostředků, asymetrie cílů, symetrie prostředků a symetrie cílů – se v praxi samozřejmě vyskytují v různých kombinacích. Aplikují-li se výše uvedené definice na dva nejvýznamnější konflikty, jichž se USA po konci studené války účastnily – tzv. válka proti terorismu vyvolaná teroristickými útoky z 11. září 2001 a zatím v horce podobě probíhající pouze v Afghánistánu a válka v Perském zálivu – lze dojít k následujícím závěrům.

Teroristické útoky na USA byly vedeny za použití asymetrických prostředků (civil-

ní letadla s cestujícími na palubě řízená piloty-sebevrahy) a pravděpodobně za účelem dosažení asymetrických cílů (vyvolání nábožensky motivovaného konfliktu na Středním východě, namířeného proti Izraeli a arabským vládám spolupracujícím s USA), přestože některé dílčí cíle teroristů mohly mít i povahu symetrickou (poškození amerického hospodářství jako odvěta za snahu USA mařit ekonomické aktivity teroristů, z nichž plynou finanční prostředky na jejich činnost). Americká odpověď na tyto útoky byla rovněž vedena prostředky asymetrickými (přestože bylo použito výhradně konvenčních zbraní, jednalo se v tomto případě o prostředky asymetrické, poněvadž tálibánské vládní struktury neměly k dispozici ani zlomek konvenční vojenské kapacity USA). Proklamovaným cílem amerických operací v Afghánistánu bylo odstranění Tálibánu a nastolení režimu, jenž nebude poskytovat útočiště teroristům. Tento cíl se jeví být spíše asymetrickým, jelikož nelze předpokládat, že si Tálibán nebo jím podporovaní teroristé reálně kladli za cíl odstranit americký politický systém a nahradit jej jiným, jakkoliv si to mnozí z nich možná přáli.

Válka v Perském zálivu byla vyvolána iráckou okupací Kuvajtu s asymetrickými cíli (připojení Kuvajtu k Iráku jako jedné z jeho provincií a ovládnutí jeho ropných polí), vedenou asymetrickými konvenčními prostředky (kuvajtská konvenční vojenská kapacita byla výrazně nižší než konvenční kapacita Iráku – regionální mocnosti). Americká reakce⁵ na okupaci Kuvajtu byla motivována taktéž asymetrickým cílem (obnovení a posílení rovnováhy a vlastní hegemonie v oblasti) a vedena asymetrickými prostředky (konvenční americká vojenská kapacita je nepoměrně vyšší než konvenční kapacita Iráku).

Nové aspekty asymetrie

Ze srovnání loňských teroristických útoků na USA s válkou v Perském zálivu vyplývá, že asymetrie prostředků a cílů se v násilných konfliktech neobjevila poprvé loni v září. Naopak. Z pohledu USA lze konstatovat, že v podstatě jakýkoliv konflikt s účastí USA ve druhé polovině minulého století kromě případné války se SSSR by byl asymetrický přinejmenším z hlediska prostředků, protože vojenská kapacita žádného v té době existujícího státu s výjimkou SSSR nebyla na úrovni srovnatelné s vojenskou kapacitou USA. Proč se tedy koncept asymetrie stává předmětem širší diskuse až v souvislosti s teroristickými útoky z loňského září? Pravděpodobným vysvětlením je fakt, že útoky z loňského 11. září odhalily dva nové aspekty asymetrie.

Prvním z nich je asymetrie aktérů, jež v zásadě patří do vojenské části definice pojmu „asymetrie“. Dochází k ní při střetu kvalitativně nerovnocenných aktérů, jako je třeba střet mezi státem a nestátní organi-

zací nebo mezi státem a jednotlivcem. Je opakem symetrie (kvalitativní rovnocennosti) aktérů, která se až do loňského září vyskytovala ve všech násilných konfliktech velkého rozsahu, jež se do té doby standardně odehrávaly mezi státy. Až do loňských teroristických útoků nevídaného rozsahu se i v USA uvažovalo o masivních násilných konfliktech především jako o střetech mezi symetrickými (kvalitativně rovnocennými) aktéry. Ačkoliv se v roce 1998 v americké obranné strategii sporadicky objevil výraz „nestátní protivník“ (non-state adversary), bylo to pouze v souvislosti s terorismem tehdy známé povahy a rozsahu.

Ze základního dokumentu americké národní bezpečnosti však výraz „nestátní protivník“ v následujících letech zase zmizel a plného významu se mu dostalo prakticky až po teroristických útocích ze září 2001. Ty totiž odhalily, že nejenom státní, ale i nestátní aktéři jsou schopni za pomoci asymetrických prostředků zahájit konflikt velkého rozsahu a způsobit škody, které snesou srovnání s tradičními válečnými akcemi symetrických aktérů. Prozatím se však nepotvrdilo, že nestátní aktéři jsou schopni počáteční intenzitu jimi zahájeného konfliktu se státními aktéry udržovat po delší dobu.

Druhým aspektem, který sice skrytě a neoficiálně existoval už před loňskými útoky teroristů na USA, ale v oficiálních amerických dokumentech se objevil až v souvislosti s nimi, je asymetrie lidskoprávní, jež vojenský význam pojmu „asy-

metrie“ sice přesahuje, nicméně zasahuje i do něj. V americkém pojetí tento typ asymetrie pokládá hranici mezi dva druhy osob – Američany a Neameričany – a udílí jim, případně odebírá některá standardní práva či výsady.

Pokud jde o oficiální americké dokumenty, zcela nepokrytý se tento typ asymetrie objevuje v Rozkazu o věznění, souzení a nakládání s některými cizími státními příslušníky ve válce proti terorismu⁶⁾, vydaném prezidentem Bushem dne 13. listopadu 2001. Rozkaz se týká výhradně Neameričanů a v bodě 1e konstatuje, že je nutné, aby „osoby podléhající tomuto rozkazu... byly uvězněny... a souzeny vojenskými soudy za porušování válečných a jiných zákonů“. Z úvodní části rozkazu je patrné, že se má týkat mezinárodních teroristů, ale bod 2 definuje osoby podléhající tomuto rozkazu jako „kohokoliv, kdo není občanem USA“ a koho prezident písemně obviní z teroristické činnosti, anebo takové osoby, „o kterých je důvod se domnívat, že je v zájmu USA, aby tomuto rozkazu podléhaly“.

Praktická implementace tohoto rozkazu se v době vzniku tohoto článku již uskutečňuje – neameričtí bojovníci zatčení americkými vojáky v Afghánistánu jsou na jeho základě přemísťováni na americkou základnu Guantánamo na Kubě, kde mohou být – rovněž na jeho základě – bez obvinění drženi po neomezenou dobu. Bod 7 Bushova rozkazu uděluje nad těmito osobami výhradní jurisdikci vojenským soudům a výslovně konstatuje, že osoby podléhající tomuto rozkazu nemají právo na přezkoumání svého případu či odvolání ke standardnímu americkému, zahraničnímu nebo mezinárodnímu soudu.⁷⁾

Naproti tomu Američan John Walker Lindh, jenž byl zadržen za stejných okolností jako výše uvedení bojovníci přepravení na Guantánamo, má veškeré výsady vyplývající z faktu, že je Američan – bude souzen standardním americkým soudem a ve vazbě sice je, ale na základě řádného obvinění. Proti rozsudku se navíc bude moci odvolat.

Dalším příkladem lidsko-právní asymetrie je americký zákon 3162 z konce roku 2001, tzv. vlastenecký zákon.⁸⁾ Tento zákon je založen na stejném principu jako výše zmíněný rozkaz prezidenta Bushe a umožňuje zadržování a vazební věznění Neameričanů po dobu až šesti měsíců s tím, že vazbu je možno vždy prodloužit o další šestiměsíční období.

Před loňskými teroristickými útoky se tento typ asymetrie v politické strategii USA projevil například během vyjednávání o konečné podobě textu římské Dohody o Mezinárodním trestním soudu (MTS).⁹⁾ Klíčovou snahou amerických vyjednávačů vedených Davidem J. Schefferem bylo zajistit, aby příslušníci amerických ozbrojených sil a jejich činy mimo USA nespadali pod jurisdikci MTS

a aby USA mohly odmítnout vydání amerických státních příslušníků MTS.¹⁰⁾ Toho bylo dosaženo zakomponováním tzv. principu komplementarity do textu dohody. Na základě tohoto principu bude žalobce MTS oprávněn vyšetřovat pouze ty případy, jež nebude ochoten nebo schopen vyšetřovat příslušný stát. Ani tento princip však USA neuspokojil a ratifikace Dohody o MTS Spojenými státy je v nedohlednu.¹¹⁾ Přesto američtí činitelé demonstrierou svou snahu, aby dohodu ratifikovalo co nejvíce ostatních zemí a aby případný souhlas nějakého státu s uplatňováním jurisdikce MTS na jeho státní příslušníky mohl být nahrazen usnesením Rady bezpečnosti OSN.¹²⁾ Toto by se ale opět netýkalo USA, které mají v Radě bezpečnosti právo veta.

Implikace pro budoucnost

Zatímco historie znovuobjevené asymetrie prostředků a cílů je značně dlouhá, totéž se nedá říci o asymetrii aktérů a asymetrii lidsko-právní. Asymetrie aktérů v konfliktech značného rozsahu se zrodila až koncem 20. století a v plné míře se projevila až 11. září 2001. Ve vztahu k USA ji lze vykládat jako reakci na obrovskou převahu jejich konvenční i nekonvenční vojenské kapacity nad všemi ostatními zeměmi světa (snad s výjimkou Ruska v oblasti jaderných zbraní), a tudíž na víceméně totální a v nejbližších letech neodstranitelnou asymetrii prostředků ve vztahu USA versus kterákoliv jiná země. Z hlediska protivníků USA jde o reakci celkem přirozenou, jelikož v rámci tradičních aktérů – států – nebylo možno dosáhnout požadovaných výsledků. To proto, že potenciální nepřátelé USA z řad států jsou dobře sledovatelní a snadno zasažitelní, a jejich záměry tak mohou být překaženy již v zárodku. To ale neplatí o aktérech asymetrických, například o organizaci, jež stála za záříjovými útoky na USA. Značná část jejich aktivit a příprav na útoky zůstala příslušným americkým službám skryta až do posledního okamžiku, a zásah proti ní proto mohl být proveden až se zpožděním.

Na základě výše řečeného je možné dojít k závěru, že potenciální protivníci USA, kteří mají v úmyslu na Spojené státy masivně zaútočit, budou v budoucnu investovat spíše do asymetrických aktérů (např. finanční podporou radikálních nestátních organizací či jednotlivců) než do snahy získat prostředky symetrické s potenciálem USA, snad s výjimkou snahy o získání jaderných zbraní, které je dlouhodobým cílem některých vůči USA nepřátelských režimů.

Co se týče asymetrie lidsko-právní, lze se domnívat, že ji USA budou dále prohlubovat vydáváním dalších směrnic a předpisů, jež budou znevýhodňovat všechny Neameričany, a to zejména pokud jde o jejich právní postavení ve srovnání s Američany. Spojené státy se pravděpo-

dobně budou snažit obejít své mezinárodní závazky v lidsko-právní oblasti, stejně jako tak učinily v případě zmíněného rozkazu prezidenta Bushe, který odporuje Mezinárodní úmluvě o občanských a politických právech, již USA ratifikovaly v roce 1992.¹³⁾

Pro Neameričany z toho mimo jiné plyne i to, že USA nyní budou provádět i taková opatření, která ještě před nedávnem v jiných zemích kritizovaly – souzení obviněných z terorismu a špionáže před zvláštními vojenskými soudy, donedávna kritizované například v Peru, Egyptě nebo Rusku,¹⁴⁾ nebo segregace obviněných nikoliv podle skutků, z nichž jsou obviňováni, ale podle národnosti a státní příslušnosti.

radektomas@hotmail.com

¹⁾ Na Internetu k dispozici na: <http://www.dtic.mil/execsec/adr1999/chap1.html>

²⁾ Na Internetu k dispozici na: <http://www.dtic.mil/execsec/adr2000/chap1.html>

³⁾ Na Internetu k dispozici na: <http://www.dtic.mil/execsec/adr2001/toc.html>

⁴⁾ Role jiných států v intervenčních silách není pro účely tohoto článku podstatná.

⁵⁾ Role jiných států v protirakécké koalici není pro účely tohoto článku podstatná.

⁶⁾ Na Internetu k dispozici na: <http://server37.hypermart.net/nimj/NIMNJMilCom.html>

⁷⁾ Vojenské soudy mohou podle tohoto rozkazu vynést i rozsudek smrti. Jejich rozhodnutí bude přezkoumáno prezidentem USA, tj. osobou, jež proti souzeným vznesla obvinění.

⁸⁾ Na Internetu k dispozici na: <http://server37.hypermart.net/nimj/NIMNJMilCom.html>

⁹⁾ Ohledně stavu ratifikace viz: <http://www.un.org/law/ilc/texts/romefta.htm>

¹⁰⁾ Viz příslušné vyjednávací postoje jednotlivých amerických činitelů na: <http://www.state.gov/www/global/swci/pagecourt.html>, např. D. J. Scheffer, Address before the Washington Institute for Near East Policy, May 21, 1998, D. J. Scheffer, Statement before the Congressional Human Rights Caucus, September 15, 2000, nebo President Clinton, Statement on Signature of the International Criminal Court Treaty.

¹¹⁾ Prezident Clinton podepsal Dohodu o MTS dne 31. 12. 2000, v úplně poslední den, kdy tak bylo možno učinit. Zároveň však svému nástupci doporučil nepředkládat smlouvu Senátu k ratifikaci, než bude dosaženo dalších ústupků americké straně.

¹²⁾ D. J. Scheffer, Address before the Washington Institute for Near East Policy, May 21, 1998, p. 6. Na Internetu k dispozici na: <http://www.state.gov/www/global/swci/pagecourt.html>

¹³⁾ Viz prohlášení Amnesty International ze dne 15. 11. 2001, dostupné na: <http://web.amnesty.org/web/news.nsf/weball/7476D56523411A180256B05005C5989>

¹⁴⁾ Viz prohlášení Human Rights Watch ze dne 15. 11. 2001, dostupné na: <http://www.hrw.org/press/2001/11/miltribs1115.htm>

Problematika zákona o zahraničných Maďaroch vo vzťahu k Slovenskej republike

Dňa 1. 1. 2002 vstúpil do platnosti kontroverzný zákon Maďarskej republiky o zahraničných krajanoch, ktorý svojou exteritorialitou narušuje suverenitu niektorých štátov vrátane Slovenskej republiky. Práve jeho exteritoriálne účinky vnášajú do dobrých susedských vzťahov Maďarska a Slovenska ochladenie, ktoré nie je z hľadiska vzájomného pokojného nažívania a integračných ambícií dozaista žiaduce. Maďarská republika si však napriek zrejším dôsledkom nadobudnutia platnosti sporného zákona veľké starosti nerobí. Cieľom môjho príspevku je priblížiť problém krajanského zákona a s tým súvisiaci postoj Slovenskej republiky, ktorej sa zákon bezprostredne dotýka.

MICHAL SVIATKO

Kde je problém?

Kontroverzný zákon, o ktorom je reč, vytvára predpoklady pre väčšiu jednotu medzi maďarskými občanmi a ich krajanmi žijúcimi v zahraničí, ktorí sú napr. držiteľmi maďarského občianstva, ale aj nie sú. Zákon je určený hlavne pre druhú skupinu maďarského etnika. Podstatnou črtou je, že sa týka krajín priamo susediacich s Maďarskou republikou (Slovensko, Rumunsko, Ukrajina, Slovinsko, Chorvátsko a Juhoslavia) a nevzťahuje sa na iné krajiny, kde rovnako žije maďarská komunita. Rakúsko, ktoré je členom EÚ, vzneslo protestné stanovisko proti uplatňovaniu zákona na jeho území, kde rovnako žije maďarská menšina. Maďarská republika logicky vzhľadom na svoje ambície začleniť sa do EÚ súhlasila s vyňatím Rakúska z pôsobnosti zákona, argumentujúc, že do Rakúska sa Maďari dobrovoľne presťahovali, kdežto na území dnes iných suverénnych štátov sa podstatná časť ocitla neprávom vďaka rozhodnutiu veľmocí.

S uvedenými tvrdeniami nám vyvstáva otázka, či sa maďarskí politici a zákonodarcovia stále nevysporiadali s Trianonskou zmluvou zo 4. júna 1920, ktorá upravila hranice dnešného Maďarska proti želaniu samotných Maďarov. Tvrdenia súčasného maďarského premiéra Orbána o naplnení osemdesiatročného sna maďarskej komunity podvedome našepkávajú nostalgiu za predtrianonskými časmi.

Maďarským krajanom zákon umožňuje (slovenským občanom, ktorí majú maďarskú národnosť a im rodinným príslušníkom) obdržať preukaz zahraničného Maďara, ktorý mu prináša výhody v kultúrnej, sociálnej a zdravotnej oblasti. Držiteľia takéhoto preukazu môžu po dobu troch mesiacov voľne pracovať na území Maďarskej republiky a požívať takmer obdobné práva ako maďarskí občania.

Zmysel tohto ustanovenia sa zdá byť aj z určitého pohľadu pochopiteľný, ak do úvahy berieme napríklad prípad Slovenskej re-

publiky, kde je vysoká miera nezamestnanosti kardinálnym problémom.

Slovenský občan, ktorý by bol držiteľom maďarského preukazu, by však tým pádom nemal mať nárok na sociálne dávky po dobu pracovania v Maďarsku. Držiteľia preukazu majú okrem iného nárok na zľavu z cestovného na území Maďarskej republiky, hradenie nákladov štúdia cudzích štátnych príslušníkov maďarskej národnosti na maďarských vysokých školách, podporu krajanským kultúrnym organizáciám a pod. Uvedené výhody pre držiteľa preukazu sú fakticky záležitosťou iba samotnej Maďarskej republiky, pretože ich realizácia nenarušuje vnútroštátny poriadok susedských štátov. Pre podobnú podporu svojich krajanov v zahraničí má nárok v podstate každý zvrchovaný štát. Najspornejšou a najkontroverznou časťou zákona je ale príspevok na dieťa, ktoré by nastúpilo vyučovacím proces v škole s vyučovacím jazykom maďarským – dajme tomu na území Slovenskej republiky. Tým by došlo k diskriminácii väčšinového národa a zároveň k porušeniu princípu nediskriminácie, ktorý je zakotvený v Zmluve o EÚ. Ročný príspevok a ním vyvolaná motivácia preferovania škôl s vyučovacím jazykom maďarským pred slovenským je hlavnou príčinou odmietavého stanoviska SR. Nejde však o nejakú antimadžarskú politiku zo strany Slovenskej republiky, ale hlavne o nesúhlas s priamym zásahom do vnútroštátneho poriadku zo strany legislatívy druhého štátu.

Čo na to Európa?

Európska komisia už vo svojej hodnotiacej správe adresovanej Maďarskej republike z minulého roka konštatovala, že zákon je diskriminačný a nie je v súlade s európskym právom. V podobnom duchu sa niesli závery Benátskej komisie, ktorá je poradným orgánom Rady Európy. Zákon je z jej hľadiska exteritoriálny, čo znamená, že v rozpore s medzinárodným právom zasahuje do su-

verenity zvrchovaného štátu. Maďarská republika však jej závery na vedomie nebrala a neobáva sa, že platnosť uvedenej právnej normy by sa mohla stať prekážkou vstupu krajiny do Európskej únie. Po jej vstupe by zákon mal svoju platnosť stratiť, ale len za predpokladu, že aj krajiny, ktorých sa týka, vstúpia do Únie v rovnakom čase.

Ak majú dnes Slovenská a Maďarská republika relatívne rovnaké šance začleniť sa v roku 2004 do EÚ, aký význam má dvojročné pôsobenie tohto zákona so svojim vplyvom mimo územia Maďarskej republiky?

Po vstupe oboch krajín do Európskej únie a prebratím celého práva Spoločenstiev, tým aj Schengenskej dohody, priestor medzi Maďarskou a Slovenskou republikou ako aj inými členskými štátmi by ostal fakticky bez hraníc, ktoré by obmedzovali voľný pohyb osôb, pracovných síl a pod.

Problém ale spočíva v inej rovine. Ak by sa napríklad Slovenská republika z istých dôvodov nestala riadnym členom Spoločenstiev, z pohľadu maďarských politikov by ich krajanovia za severnými hranicami ostali diskriminovaní a nemohli by užívať práv vyplývajúcich z členstva v Európskej únii. Avšak s preukazom zahraničného Maďara by sa tieto ťažkosti odstránili teoreticky „dali“. O tom, že by sa tým prinajmenšom porušoval princíp nediskriminácie vo vzťahu k ostatným slovenským občanom, sa maďarskí politici nezmiňujú. Na jednej strane sa dá chápať kultúrna podpora krajanov vo všeobecnosti, avšak právo jedného štátu nesmie byť svojvoľne narušované právom iného.

Európska komisia buď samostatne, alebo aj za spolupráce s Radou Európy by mohla plniť úlohu určitého koordinátora a morálneho apelu v snahe pomôcť vyriešiť tento problém, ktorý len zbytočne sťažuje vzťahy medzi kandidátskymi krajinami, ktoré po svojom vstupe do EÚ môžu zohrávať pozitívnu úlohu z hľadiska posilnenia stredo-európskeho priestoru a naplňovania jeho konštruktívnych záujmov.

Pozícia vlády Slovenskej republiky

Vláda Slovenskej republiky už od samotného počiatku vyjadrovala kritický nesúhlas najprv s navrhovanou novelou ako aj s jej schválením v maďarskom zákonodarnom orgáne. Jej pohľad bol v podstate potvrdený závermi Benátskej komisie. Chyby je však potrebné hľadať aj na vlastnej strane a je potrebné priznať, že slovenské orgány nevyvinuli rúnu iniciatívu ako napr. Rumunsko, ktoré vyjednálo s Maďarskom relatívny kompromis. Popri zahraničných Maďaroch, všetci rumunskí občania sú oprávnení pracovať počas určeného obdobia na území Maďarskej republiky (k tomu mala najväčšie výhrady maďarská ľavicová opozícia!).

Kritickejšia výmena názorov medzi MR a SR prebiehala iba na úrovni štátnych tajomníkov a právnych expertov. Vláda SR si uvedomila, že to maďarská strana myslí so zákonom vážne až 1. 1. 2002. Po vydaní pr-

EURÓPA

a jej národy

DANIEL ŠMIHULA

vých preukazov zahraničného Maďara začali strany vládnej koalície uvažovať o prijatí adekvátnych opatrení zabráňujúcich ex-teritoriálnemu pôsobeniu zákona. Dôvod ich oneskoreného konania možno hľadať aj v akejsi politicko-taktickej rovine. Rok 2002 je rovnako ako v Maďarsku aj na Slovensku rokom volebným.

Voľby by sa podľa zákona mali konať na Slovensku v septembri, ak parlament neodsúhlasí skrátenie volebného obdobia na jún. Strany slovenskej vládnej koalície okrem maďarskej SMK, ktorých volebné preferencie sa pohybujú na veľmi nízkej úrovni, vidia ešte nejakú šancu na ich zvýšenie. Preto si svoje rozhodujúce kroky v tejto záležitosti nechávajú načasovať. Kalkulujú s tým, že zákon o zahraničných Maďaroch sa stane živnou pôdou pre populizmus nacionalistických síl na Slovensku a mohol by ich popularitu v rozhodujúcich okamihoch zvýšiť. Vládnym stranám teda ostáva v záujme eliminovania kritiky zo strany svojich prirodzených politických protivníkov, ale i samotného občana, prijať rozhodujúce kroky zabezpečujúce ochranu a suverenitu Slovenskej republiky. Ich ústupčivý postoj by im dozaista na voľickej popularite nepridal a mohol by byť už len krokom k ich volebnému debaklu.

Potreba korektných maďarsko-slovenských vzťahov

Vzájomné slovensko-maďarské vzťahy sa vďaka spomínanej právnej normy dostávajú do zložitejšej situácie, ktorá v samotnej podstate nemôže nikomu z nich prospieť. Okrem zahraničnopolitickej situácie sú v určitom napätiešom stave aj domáce politická scény oboch republík. Rozdiel medzi nimi je len v odlišných názorových pohľadoch vládnych koalícií. Zákon sa však pre nich vzhľadom na blížiacu sa voľbu môže stať hlavným jazyčkom na váhe u voľiča tak na Slovensku, ako i v Maďarsku. Ktorákoľvek strana ustúpi, riskuje volebnú prehru. Znamená to, že z maďarskej strany riešenie daného problému sa pravdepodobne vzhľadom na aprílové voľby odkladá na neurčito.

Ak sa však riešenie problému bude naďalej zdržiavať fádny argumentmi maďarskej strany, vzťahy medzi Slovenskou a Maďarskou republikou nebudú také, ako vyplývajú zo vzájomnej medzištátnej zmluvy. Exteritoriálnymi účinkami zákona sa jej základné princípy negujú. Slovensko a Maďarsko predsa potrebujú priaznivé vzájomné vzťahy, ktoré majú veľmi dobré predpoklady spolu s Českou republikou a Poľskom hrať dôležitú úlohu v stredoeurópskom priestore po vstupe do Európskej únie. Musí si to hlavne uvedomiť Maďarská republika a vzdať sa konečne svojho nacionalizmu a pocitu krivdy, ktoré vyvolávajú neželané napätie nielen medzi Maďarskou republikou a susedskými štátmi, ale aj v rámci nich samotných.

Keby sme sa pozreli na etnickú a politickú mapu Európy zo začiatku 11. storočia a porovnali ju s dnešnou, s údivom by sme zistili, ako málo sa od seba líšia. A aj prípadné odlišnosti sa týkajú predovšetkým okrajových oblastí: Pyrenejského polostrova, Pobaltia a Ruska. To sa nedá povedať o mapách Blízkeho východu, Strednej Ázie a iných častí Starého sveta. Hádám iba Japonsko, Korea a Čína sa môžu pochváliť takou kontinuitou ako európske národy a štáty.

Európske národy a etnické skupiny sú veľmi trvácne a len zriedka dochádzalo k podstatným etnickým reorganizáciám európskeho priestoru. Prvá zo zachytených zmien bola na úsvite historických čias, keď sa v Európe objavili kmene Indoeurópanov z východných stepí (asi 2000 – 1000 pr. n. l.). Ďalšia významná zmena súvisela so vznikom rímskej ríše a romanizáciou miestnych barbarov. Posledným podstatným prekreslením mapy rozmiestnenia európskych populácií bolo tzv. sťahovanie národov v 5. až 9. storočí. Na prvý pohľad to vyvolá pochybovačnú odmietavú reakciu, ale až na malé výnimky (Maďari, Turci a pod.) si európske národy dokážu vystopovať svojich priamych predkov prinajmenšom na koniec tzv. temných vekov (cca 500–1000 n. l.). A navyše si môžu povedať, že nielenže ako národy či etnické skupiny existovali aj pred tými tisíc – tisícdvadsiť rokmi, ale aj to, že už i vtedy obývali približne to isté územie ako dnes!

Je to znak toho, že etnická sebaidentifikácia a nacionálne cítenie sú v európskom priestore fenoménmi neobyčajne silnými a húževnatými. Európske národy od toho 8.–9. storočia prežili všemožné politické zvraty i mnohé pokusy vytvoriť a stabilizovať také štátne útvary, ktoré nerespektovali prirodzený národný princíp. Po dlhšom alebo kratšom období sa vždy vracali k systému štátnych útvarov zodpovedajúcich etnickému členeniu. Len skutočne veľmi málo Európanov neuvažuje o sebe v etnických dimenziách. Takmer každý sa považuje za člena nejakého národa a má o svojej národnosti veľmi konkrétne predstavy. Aj tí, ktorí o seba manifestačne tvrdia, že členmi nijakého národa nie sú, ale že sú „Európania“, „Čechoslováci“ či „Záhoráci“, etnický spôsob myslenia neopustili. Akurát sa stotožnili s niektorým potenciálne vyšším celkom alebo spravili prvý krok k zrodu samostatného záhorskeho národa...

Význam národného cítenia v dejinách

Národné cítenie v Európe sa ukázalo byť najpevnejším tmelom európskych populácií. Je to zároveň jedna z najväčších výhod,

akú Európa mala! A trúfam si povedať, že jednou z výhod, ktorým vďaka európska civilizácia za svoju svetovú dominanciu. Európske štáty vedeli pred vlastným obyvateľstvom zdôvodniť svoju existenciu a zároveň nebolo pre ne jednoduché priveliť národnostne cudzorodé územie. Preto sa európske štáty a ich hranice vyznačovali pozoruhodnou stabilitou. Obyvateľstvo nemalo vzťah voči vlastnému spoločenstvu a štátu založený len čisto na výhodách, ktoré mu momentálne poskytuje. Alebo presnejšie – mali voči štátu aspoň nejaký vzťah, na rozdiel od väčšiny ázijských a afrických štátov, kde táto štátnosť väčšinou nevyjadrovala nič. Územie štátu so svojimi obyvateľmi bolo len priestor, ktorý ovládla istá mocenská organizácia.

Tento vzťah je emočný a zabezpečuje lojalitu voči národnému štátu (v etnickom význame) i vtedy, keď tento je ohrozený alebo prechádza krízovým obdobím. Štát prežije, i keď je ústredná vláda oslabená, alebo, ak je zničený nepriateľmi, môže povstať z popola ako bájný Fénix.

No a dlhodobá kontinuita v existencii štátu a spoločnosti je predpokladom procesu postupného vývoja k civilizovaným formám vlády viac rešpektujúcim právo a záujmy obyvateľstva. Časté zmeny štátnej príslušnosti územia totiž spôsobujú, že tento proces sa stále opakuje od začiatku a je treba vždy znova prejsť „gründerským“ obdobím, keď sa nový štát sústreďuje predovšetkým na svoje mocenské upevnenie. Až potom sa začne štátna moc „humanizovať“. Navyše v rámci národného štátu existuje silnejšie puto medzi ovládanými a vládnuúcimi, ktoré v konečnom dôsledku napomáha demokratizácii spoločnosti. Aristokracia a iné výsadné skupiny vtedy skôr pripustia podiel nižších vrstiev na moci, pretože predpokladajú, že tieto budú mať tendenciu pokračovať v doterajšej štátno-mocenskej tradícii. A zase nižšie vrstvy považujú šľachtu predsa len do istej miery za „svojich“ a skôr než na jej povolení majú záujem na rozšírení okruhu plnoprávných občanov – na „vrastení“ do radov privilegovaných. Niečo také ako francúzska revolúcia z rokov 1789–94 bolo v rámci európskych krajín výnimkou. Vo väčšine európskych krajín

seychelly@hotmail.com

sa stredné vrstvy dostali k moci viac spolu-pracou s dovtedajšou aristokraciou než skutočným otvoreným bojom proti nej! A štáty, kde sa to nepodarilo – i vďaka ich multietnicite (Ruská ríša, Osmanská ríša, Rakúsko-Uhorsko), zanikli.

Tento historicko-sociologický exkurz nebol samoučelný. Mal ukázať, že národné cítenie a uvažovanie v rámci národného delenia je Európanom vlastné. Zároveň je istou evolučnou výhodou, ktorú mal náš kontinent oproti iným civilizáciám. Rozhodne nemá význam ho umelým násilným spôsobom potláčať – napríklad v mene nejakého „európskoúniového“ národa. Nelenže by to vyvolalo nebezpečnú protireakciu, ale možno by sa narušili niektoré mechanizmy, na ktorých Európa vlastne stojí a vďaka ktorým európska civilizácia získala svoj svetový primát. Hoci na druhej strane musíme uznať, že európska integrácia potrebuje nejakú kolektívnu ideu, ak má mať dlhodobú budúcnosť. Pre svoje národy nesmie byť iba akciovou spoločnosťou poskytujúcou výlučne len výhody. Otvorene povedané, Európania by sa mali vedieť za svoju Úniu postaviť aj v ťažkých dobách, kedy by pre každý jednotlivý národ mohlo byť výhodnejšie rady Únie opustiť.

Identita malých národov v EÚ

Často kladená otázka, či v rámci Európskej únie sa národná identita malých národov (a v našom prostredí sa táto otázka týka predovšetkým národného prežitia Čechov a Slovákov) oslabí alebo zanikne, je z tohto pohľadu trochu panikárska. Česi a Slováci (a nakoniec aj iné európske národy) majú vyše tisícročnú históriu, počas ktorej zažili mnohé protivenstvá osudu. Avšak dokázali im čeliť s neobyčajnou húževnatosťou a zaťatosťou. Osvedčili svoju príchylnosť k vlastnej národnosti i vtedy, keď tá pre každého Slováka a Čecha osobne bola skôr príťažou. Áno, môžeme hovoriť o istej xenofóbii a izolacionizme – no na druhej strane musíme pripustiť, že žiadny národ a hlavne malý národ nemôže prežiť, pokiaľ nie je aspoň trochu xenofóbny a izolacionistický. Keď prestáva rozlišovať „našich a cudzích“ s dostatočnou intenzitou, rozplynie sa medzi silnejšími a agresívnejšími populáciami. Český národ sa ako etnické spoločenstvo nerozplynul v nemeckom mori – hoci germanizácia musela byť spoločensky a kultúrne nesmierne príťažlivá. A po období rokov 1989–2000, keď sa prejavovali výrazné snahy o budovanie pozitívneho obrazu Nemecka v českých očiach, sa zdá, že väčšina českej verejnosti sa vracia k tradičnému ostrážitému postoju k Nemcom. Slováci taktiež v kľúčovom období odmietli maďarizáciu – Maďari neboli kultúrne vyspelejší než Slováci, no treba priznať, že prípadná príslušnosť k aristokratickému lesku i veľmocenskému postaveniu Budapešti mala svoju príťažlivosť.¹⁾

Po takomto historickom vývoji je otázka, či Slováci alebo Česi stratia po vstupe do

EÚ svoju národnú identitu, absurdná. Oba národy majú dlhé historické skúsenosti života v multietnických štátnych útvaroch, kde neboli dominujúcimi elementami a kde dokonca oficiálna politika potláčala ich národnú identitu. Naopak, národnú identitu si budovali nezávisle na štátno-politickej organizácii. Veď povedzme to rovno, ešte žijú v Česku i na Slovensku jedinci, ktorí štyrikrát zmenili občianstvo bez toho, že by vytiahli päty z domu. A pochybnosti o vlastnej národnosti nemajú. Diskusia o národnej identite však zakrýva inú otázku (odpoveď na ktorú nie je cieľom tohto článku): A to nakoľko budú malé národy a štáty v EÚ schopné reálne ovplyvňovať rozhodovacie procesy v Únii – najmä po prípadných reformách posilňujúcich tzv. Brusel.

Dva súbežné procesy

Dokonca môžeme tvrdiť, že tie isté predpoklady, ktoré umožňujú demokratické mierové zjednocovanie Európy, zdanlivo paradoxne napomáhali aj emancipácii malých národov. Ide o oslabenie princípov mocenskej politiky v medzinárodných vzťahoch, zvýšenie významu právnych garancií aj pre malé štáty, rast dôvery medzi národmi a strata záujmu o vojenskú expanziu.

A potom, bolo by zjednotenie Európy vôbec reálne, ak by samotné základné „tehlíčky“ – štáty – boli zmietané vnútornými etnickými konfliktmi? A ak by sa v mnohonárodnostných štátoch cítili niektoré národy jednoducho utláčané a neuspokojené? Nevníмали by potom Európsku úniu len ako ďalšieho nepriateľa, ktorý pomáha udržiavať pri živote štát ich utláčateľov a vládcov?

Ako vidno, proces vzniku a osamostatňovania sa národných, viac-menej homogénnych štátov, a proces integrácie Európy prebiehajú súbežne a navzájom sa podporujú. Netreba ani dokazovať, že nové, pomerne malé štáty, mali a majú v konečnom dôsledku väčší záujem na medzinárodnej spolupráci a integrácii než veľké, prakticky sebestačné štáty. Aby sa Európa mohla zjednotiť, musela najprv získať najprirodzenejšiu a najstabilnejšiu podobu. A to je systém etnicky čo možno najviac homogénnych štátov. Ak ešte okolo roku 1900 asi len 60 % príslušníkov európskej populácie žilo vo „svojom“ štáte, dnes na konci storočia to je okolo 85–90 %. Veľmi ťažko docieľiť, aby úplne každá skupina bola spokojná, ale k tomuto stavu sa možno aspoň priblížiť.

Európska únia si ani nekladie za cieľ potlačiť národné cítenie a sama sa považuje aj za tzv. Európu národov. Samotné členstvo v európskom nadnárodnom spoločenstve by preto nemalo principiálne ohroziť české alebo slovenské národné cítenie.

Zaujímavý je problém či naopak by nemohlo dôjsť k rastu národnej hrdosti. Európska únia je predsa len výsadným klubom krajín s istou vyššou civilizačno-ekonomickou úrovňou a príslušnosť k nemu azda môže byť zdrojom uspokojenia. Zaradenie sa do spolku bohatých, prosperujúcich

a vplyvných národov by, hádam, malo zvýšiť aj vlastné sebahodnotenie.

Fenomén globalizácie

Obávajme sa viac iného nebezpečenstva, ktoré málo súvisí s tým, do akého integračného zväzku Slovensko či Česká republika vstúpi! A to je nebezpečenstvo súvisiace s celkovou svetovou globalizáciou, ktorej dôsledky sa prejavujú aj u nás, nech budeme pred ňou akokoľvek zatvárať oči. Už od 18. storočia sa mnohé malé krajiny stávajú len doplnkom svetovej ekonomiky. A tým pádom len hospodárskym a kultúro-civilizačným „vidiekom“ voči hlavným svetovým centram. Z tohto hľadiska je celkom reálne, že naše krajiny by sa mohli stať len akousi rekreačnou oblasťou a žriedlom emigrácie či zdrojom lacných námezdnych pracovníkov.²⁾ No a takáto degradácia by za istých okolností naozaj mohla otriasť doterajšími spoločenskými štruktúrami vrátane národných. Zároveň stojí za povšimnutie, že u dlhoročných pracovníkov veľkých nadnárodných firiem či medzinárodných organizácií naozaj niekedy pozorujeme posun primárnej identity z roviny národnej (Slovák, Nemec, Slovinec atď.) k vnímaniu seba samého ako zamestnanca napríklad Pepsi-Coly. Je to spojené s vysokou mobilitou týchto pracovníkov, dennodenným stykom s medzinárodnou komunitou, skutočne veľkou mocou týchto nadnárodných spoločností a reálnymi výhodami, ktoré poskytujú svojim zamestnancom.

Dvojitá identita

Nezabúdajme ani na to, že okrem identity národnej má každý Európan aspoň v rámci tzv. Európy západného kresťanstva aj identitu európsku. Ideu príslušnosti k spoločnému kultúro-civilizačnému priestoru. Tá bude po dovŕšení integrácie Európy istotne nesmierne posilnená. Preto sa môžeme oprávnené pýtať, či to nebude na úkor doterajšej identity národnej. Alebo dokonca, či o niekoľko storočí historici nebudú súčasné obdobie považovať za začiatok nového procesu etnogenézy na európskom kontinente – vzniku veľkého európskeho národa. Na takto nadhodené otázky zatiaľ nedokážeme dať odpoveď.

Národné cítenie však počas posledného tisícročia bolo v európskom rámci veľmi silným javom a etnické národy dokázali vzdorovať a prežiť počas veľmi rôznorodých pokusov o štátno-politické usporiadanie kontinentu. Relatívne málo sa ich dotkli aj vnútroštátne politické zvraty. K významným zmenám v etnickej mape došlo len v dôsledku vojen a násilí – teda pomocou priamej likvidácie nositeľov príslušnej národnej idey. Európska identita sa preto bude zrejme rozvíjať súbežne s prežívajúcou identitou národnou.

Záver

Preto i v prípade Slovenska a Česka samotné členstvo v EÚ alebo NATO (a platí to aj pre iné integračné zoskupenia) málo

ovplyvní slovenské a české národné cítěnie či už v pozitívnom alebo v negatívnom zmysle. Iná je situácia, ak hovoríme o ekonomicko-sociálnych zmenách spojených s integráciou, o vzniku jednotného hospodárskeho a kultúrneho priestoru. Možno prvý krát od zániku rímskej ríše. Potom by sa naozaj dalo povedať, že sa vytvorili predpoklady pre vytvorenie nového európskeho národa alebo jednoducho na opustenie princípu etnickej sebaidentifikácie a zánik tohto zvláštneho európskeho fenoménu. Avšak osobne sa domnievam, že ani potom sa neuplatní poučka z vulgarizovaného marxizmu o tom, že bytie určuje vedomie. Národná identita je jav hlboko emotívny a založený na prirodzenom združovacom pude. Môžu byť vytvorené všetky materiálne predpoklady na splnutie európskych národov a predsa nikdy k nemu nedôjde, lebo národné cítěnie nie je založené na akýchsi objektívnych vonkajších znakoch. Návštevníci z iných svetadielov možno budú krútiť hlavou nad tým, že všetci Európania sú jeden ako druhý a napriek tomu zostávajú rozdelení do niekoľko desiatok menších národov úzkostlivo strážiacich svoje smiešne národné a jazykové práva, no predsa to bude tak.

No treba dodať, že v záležitosti národnej identity a národného cítěnia ťažko čokoľvek predvídať. Nie sú to javy založené na čisto racionálnych postojoch alebo tzv. kritériách výhodnosti. Navyše každý národ (bez toho by neprežil a dnes by už neexistoval) má v sebe zabudované silné obranné mechanizmy. Každý tlak na jeho asimiláciu vyvolá v istom štádiu silný protitlak – nacionalizačnú reakciu, ktorá úplnému víťazstvu asimilácie jednoducho zabráni. A je úplne jedno, či ide o asimiláciu násilnú, alebo veľmi prirodzenú a dokonca pre príslušníkov národa jednoducho veľmi výhodnú.

Preto sa môžeme domnievať, že členstvo v EÚ by nemalo podstatným spôsobom ohroziť slovenskú alebo českú národnú identitu. Ak vôbec bude mať nejaký vplyv, tak skôr mierne pozitívny.

Ale ako už bolo uvedené, v týchto záležitostiach sa veľmi obtiažne predpovedá budúci vývoj. Nedá sa vylúčiť, že v budúcnosti sa objavia také faktory ovplyvňujúce bytie a nebytie etnických skupín a národov, o ktorých dnes nemáme ani tušenie.

○

dsnihula@hotmail.com

¹⁾ Hoci toto postavenie maďarského národa bolo dané neprimerane privilegovaným postavením v rámci Uhorska, neprimerane zvýhodnenou pozíciou Uhorska v rámci Rakúsko-Uhorska a prežívajúcim vnímaním tohto mocnárstva ako európskej veľmoci – ktoré už taktiež začiatkom 20. storočia bolo nadhodnotené. Nemožno sa preto čudovať, že táto konštrukcia sa v roku 1918 zrútila ako domček z karát a Maďari s ambíciami riadiť európsku politiku upadli do politickej bezvýznamnosti.

²⁾ Možno som príliš optimistický. Ono to už zrejme je realitou.

Zločiny wehrmachtu: dimenze vyhlazovacie války

RICHARD SEEMANN

*Hamburger Institut für Sozialforschung:
„Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges 1941–1944“
Kunst-Werke Berlin e. V.
28. 11. 2001 – 13. 1. 2002
Historisches Museum Bielefeld
29. 1. 2002 – 17. 3. 2002
www.his-online.de*

Znovuotevrená výstava o zločinech nacistické brannej moci navazuje na pôvodnú expozíciu „Zničujúci válka. Zločiny wehrmachtu 1941–1944“ (Vernichtungskrieg, Verbrechen der Wehrmacht 1941–1944). Táto výstava bola v období od 5. 3. 1995 do 1. 9. 1999 instalovaná v 29 nemeckých a šesti rakouských mestech a navštívil ju téměř milión ľudí. Vždy vyvolala veľkou polemiku, doprovozenou často pouličnými demonštráciami. Stejně tak jako současnou expozíci uspořádal ji hamburský Institut pro sociální výzkum, který je podporován bývalým tabákovým magnátem Prof. Dr. J. P. Reemtsmou. Jejím tématem byly především zločiny wehrmachtu v Srbsku, Bělorusku a během postupu na Stalingrad, kterým padly za oběť miliony lidí. Autoři výstavy na dokumentech a jednom tisíci fotografií uvedli v pochybnost legendu o čistém wehrmachtu. Jejich kritici prohlašovali, že jde o falzifikáty a nepravdy, se kterými se neodpovědně manipuluje. Přesto, nebo právě proto byl o tuto putovní výstavu nebyvalý zájem. Nebylo náhodné, že se v Německu i Rakousku vytvořily nesmiřitelné fronty, které vyvrcholily 9. března 1998, kdy byl v Saarbrückenu proti výstavě spáchán pumový atentát. Výstava byla podporována především sociálními demokraty a zelenými. Odpůrci byly hlavně krajně pravicové síly. Křesťanský a liberálně orientované strany se stavěly rezervovaně až odmítavě. A tak zatímco veřejně uvítali výstavu svými vstupními projevy současný německý spolkový prezident Heinrich Rau a tehdejší rakouský spolkový kancléř Franz Vranitzky, proti se angažoval nynější kandidát na úřad německého spolkového kancléře Edmund Stoiber. V předvečer jejího otevření v Mnichově (24. 2. – 6. 4. 1997) prohlásil za nepřijatelné, aby příslušníci wehrmachtu byli hodnoceni jako pomocníci zločineckého režimu Adolfa Hitlera. Tiskový orgán CSU „Bayernkurier“ obvinil organizátory výstavy, že upírají čest milionům Němců, a obdobná situace vznikla i při jejím otevření v rakouském Štýrském Hradci (1. 12. 1997 – 11. 1. 1998). Zatímco sociální demokraté

se jednoznačně postavili za její uspořádání, lidovci vyslovovali silné pochybnosti a Haiderovi Svobodní proti tomu bouřlivě protestovali. Vzhledem k tomu, že za války v řadách wehrmachtu padlo téměř 400 tisíc Rakušanů, je i zde otázka jeho zločinnosti velmi citlivá. Bývalý polský ministr zahraničí Władysław Bartoszewski, který výstavu zahajoval, vyjádřil podiv nad tím, jak mnoho Rakušanů bojuje o čest wehrmachtu. „Nelze lidi vychovat pro život v demokratickém právním státě, aniž by se poukázalo na nezákonné či dokonce zločinné činy v minulosti. Tím se pak pod dojmem falešného výkladu minulých událostí sami stávají spoluvinnými,“ konstatoval tehdy Bartoszewski.

Hamburskému institutu pro sociální výzkum byla udělena v roce 1997 prestižní cena Mezinárodní ligy pro lidská práva „Medaile Carla von Ossietzkyho“ za to, že výstava konečně prolomila mlčení o zločinné válce vedené wehrmachtem. Stalo se tak v době, kdy tehdejší vládní strany CDU/CSU a FDP odmítly ve Spolkovém sněmu přijmout opoziční rezoluci, že „wehrmacht byl pilířem nacistického mocenského systému“, a nedovolily ani umístit v Bundestagu tuto výstavu do jeho foyer. Tento postoj zdůvodnily tím, že většina z 20 milionů německých vojáků, z nichž čtyři miliony obětovaly svůj život, přece nebyla válečnými zločinci, i když objektivně bojovali za zločinnou věc.

Rovněž bundeswehr neprojevil zájem o výstavu, protože v té době vypuklo politické zemětřesení po sérii informací o neonacistických aférách v jeho řadách.

Odhacení, že posluchačům hamburské akademie bundeswehru přednášel na třináct let odsouzený neonacistický terorista Manfred Roeder, propagátor pamfletu „Osvětiská lež“, se ukázalo být pouhou špičkou hnědého ledovce v armádě. Již předtím se na televizních obrazovkách ukázaly videozáznamy o neonacistických excesech ve výcvikových střediscích bundeswehru spolu s informací, že parašutisté v bavorském Altenstadtu pořádali pitky pod vlajkou s hákovým křížem a Hitlerovým obrazem. Rovněž v berlínských kasárnách byl nalezen neonacistický písemný materiál i hudební nahrávky a následně byl zveřejněn neonacistický skandál u jednotek v Bosně. Vzhledem k rostoucí kritice nakonec vstoupil do diskuse i tehdejší spolkový kancléř Helmut Kohl s tím, že případy pravicového extremismu, které se objevily v německých ozbrojených

silách, jsou odsouzením hodné a nepřijatelné. Současně je však zpochybňoval tvrzením, že až budou případy prošetřeny, uvidí se, proč byly zveřejněny právě v předvolebním období.

Postupné odhalování válečných zločinů a politická situace, která se kolem toho vytvořila, měly vliv na přijetí zákona, podle kterého němečtí invalidé z druhé světové války nebo jejich pozůstalí nemají automaticky nárok na důchod. Obzvláště mají být podle tohoto zákona přezkoumány osoby, které byly dobrovolně členy SS. Po vleklých diskusích byli rehabilitováni dezertéři, kteří na rozdíl od ostatních válečných důchodců nedostávali včetně svých pozůstalých veteránských příspěvků. Přitom za války vynesly vojenské soudy na 50 000 rozsudků smrti, z nichž 22 000 bylo vykonáno. Ostatní odsouzení byli posláni do koncentračních táborů, kde byli povražděni. Nyní žije již jen několik set postižených, kterým se podařilo válku přežít. Přesto nebyli zrovnaprávněni s ostatními vojenskými veterány a dostali pouze jednorázové odškodné ve výši 7500 marek bez nároku na vyplácení pravidelné dávky a nárok na odškodnění nemají ani vdovy po popravených dezertérech nebo odpůrcích vojenské služby před začátkem války. Tento přístup odráží stále přetrvávající rozporuplné postoje k vině německých ozbrojených sil za druhé světové války. Teprve v době, kdy je psán tento článek, bylo oznámeno, že je připraven zákon, který plně rehabilituje popravené a odsouzené dezertéry s tím, že z toho již nebude vyplývat žádné odškodnění. Již několik let přitom stále leží návrh skupiny německých intelektuálů, aby bylo vybudováno v Berlíně muzeum holocaustu, které by přispělo k lepšímu kolektivnímu uvědomění jejich krajanů. Historik Hans-Jürgen Hässler uvedl, že odpověď na otázku, jak vůbec mohlo k holocaustu dojít, zůstává v Německu stále tabu. Muzeum by mělo objasnit, jak mohl v této zemi za podpory většiny obyvatelstva vzniknout teroristický režim, který se dopustil tohoto zločinu. Rovněž tak zůstává stále nevyřešena podoba památníku obětem holocaustu, který má být umístěn ve středu Berlína.

Odpůrci výstavy proto s velkým ulehčením uvítali kritiku polského historika Bogdana Musiala, který v říjnu 1999 dokázal, že jedna z vystavených fotografií, která má dokumentovat masové popravy wehrmachtu v Srbsku, není pravdivá. Šlo o snímek pořízený koncem června 1941 ve Lvově, který ukazuje osazenstvo vězení, zavražděné příslušníky sovětské NKVD. I někteří jiní historici byli vůči výstavě kritičtí a tvrdili, že alespoň dalších devět snímků z 800 vystavených se týká sovětských zločinů, a u dalších 24 vyslovili stejné podezření. Problematický byl zejména postoj Institutu k těmto výtkám, které nešlo srovnávat paušálně s výpady extrémních praviců. Nakonec to vedlo k tomu, že tvůrce expozice Hannes Heer musel být propuštěn, když důvěryhodnost výstavy byla otřesena. To mělo nakonec za následek, že

musela být přerušena a že historická komise Institutu rok přezkoumávala její věrohodnost. Ta ji očistila z podezření, že šlo o vědomou manipulaci, i když připouštěla věcné chyby, nepřesnosti a povrchnost v zacházení s některými materiály. Experti však došli k závěru, že žádný exponát nebyl zfalšován a její výpověď byla správná. Současně vznesli kritiku, že částečně pausalizovala a zvešobecňovala své závěry. Proto doporučili, aby celá výstava byla od základu přepracována a závěry vyplývající se shromážděných faktů ponechala na vůli návštěvníků.

Výstava „Zločiny wehrmachtu. Dimenze vyhlazovací války 1941–1944“ byla od základu přepracována, nově koncipována a vnitřně zcela jinak strukturována. Za její serióznost ručí přední němečtí vysokoškolsí odborníci, jakož i profesori athénské, glasgowské a londýnské univerzity a pracovníci významných německých dokumentačních center. Mluví výstavy Ulrike Juereitová shrnula novou expozici slovy, že „vše je nové, kromě teze, že část wehrmachtu se aktivně nebo pasivně účastnila na válečných zločinech“. Prakticky však nepřebírá nic od své předchůdkyně, přestože svými tisíci čtverečními metry je dvakrát tak velká. Místo fotografií, kterých je nyní třetina, obsahuje především texty, tabulky, rozkazy, hlášení a zvukové nahrávky s cílem dokázat, že příslušníci wehrmachtu měli možnost se zločinnému jednání vyhnout. To se stalo ústředním tématem nově koncipované výstavy, dokazující, že wehrmacht mohl zabránit extrémní brutalizaci války ve východní a jihovýchodní Evropě. Ukazuje na příkladech šest dimenzí vyhlazovací války: vraždy na sovětských Židech, masové umírání sovětských válečných zajatců, vyvážení potravin do Říše, deportace nuceně nasazených, partyzánskou válku, represálie a popravy rukojmích. Výstava dokumentuje aktivní i pasivní účast wehrmachtu na těchto zločinech. Dosavadní výzkumy nepřinášejí o tom autentické výpovědi, ani počty německých vojáků a důstojníků, kteří se na tom účastnili, avšak ukazuje konkrétní příklady jednotlivců podílejících se na tomto dění a jak rozdílně se v této situaci chovali velitelé jednotek.

Výstava dokumentuje, že válka proti Sovětskému svazu byla svým pojetím diametrálně odlišná od ostatních evropských tažení, která podnikl wehrmacht během druhé světové války. Když 22. června 1941 vtrhl bez vyhlášení války na sovětské území, byla již na jaře téhož roku instruována jeho generálita Hitlerem tak, že tato válka má zvláštní charakter. Přednesl své fantastické představy, že jde o válku proti „židovskobolševickému světovému spiknutí“, a proto není možno se zde řídit stávajícím válečným právem. Na základě toho velení wehrmachtu vydalo své nařízení o speciálním válečném právu a tzv. Kommissarbefehl, na jehož základě byli političtí příslušníci Rudé armády na místě popravováni. Výstava poukazuje, jak se wehrmacht účastnil na takto

rozpoutané vyhlazovací válce, kterou již předtím uplatňoval i při svém tažení v jižní Evropě. Jde o vyvražďování Židů, masové úmrtí dvou milionů sovětských zajatců a teror vůči sovětskému civilnímu obyvatelstvu. Boj proti partyzánům byl doprovázen zločiny a ničením Sovětského svazu a vyvoláním hladomoru městského i vesnického obyvatelstva. Dokumentováno je rekrutování a deportace milionů sovětských civilních dělníků na otrockou práci do Říše, jakož i tzv. odvetná opatření proti obyvatelům okupovaného území, která wehrmacht uplatňoval též v Srbsku a Řecku.

Na těchto zločinech se podílela řada německých institucí: vyšší velitelé SS a policie, zbraně SS, pořádková policie, německá civilní správa a také wehrmacht. Výstava především ukazuje, jak se jeho velitelský sbor a oddíly účastnily zločinů ve východní a jižní Evropě. Na exemplárních případech dokládá, jak částečně pasivně, ale i aktivně se toho účastnil, aniž by paušálně vznesla obvinění proti všem příslušníkům wehrmachtu. Na základě dosavadního výzkumu se snaží přinést konkrétní příklady odpovědnosti za zločiny, současně však ukázat, jak jednotliví velitelé jednotek rozdílně reagovali na stejný rozkaz vraždit židovské obyvatelstvo. Výstava se přitom zabývá i poválečnou dobou a poukazuje na procesy, které následovaly po Norimberském tribunálu proti válečným zločincům, a následné trestní stíhání v západním Německu a NDR a integraci důstojníků wehrmachtu do institucí obou států. Zabývá se i diskusí v širokých vrstvách obyvatelstva, kterou vyvolala její předchůdkyně. Jak se dalo očekávat, znovuotevřená výstava je opět doprovázena protestními akcemi jejích odpůrců pod heslem, že nedovolí špičení svých otců a dědů, kteří prolévají svou krev za vlast. Jan Philipp Reemtsma v této souvislosti prohlásil, že hlavní chybou bylo, že se pořadatelé předchozí výstavy nesažili vstoupit s těmito odpůrci do polemiky, které nyní napomáhá i série přednášek uspořádaných hamburským Institutem pod názvem „Válka a násilí 20. století“.

Výstava „Zločiny wehrmachtu – dimenze vyhlazovací války 1941–1944“ tak znovu postavila do popředí otázku odpovědnosti této ozbrojené složky, která teprve až po Hitlerově sebevraždě složila zbraně. Faktem zůstává, že – jak zdůraznil Philippe Masson v „Histoire de l'armée allemande 1939–45“ – tím „umožnil wehrmacht odklad zrůdnému režimu a prodloužil systém koncentračních táborů a genocidu židovského národa“.

Naši zájemci o tuto výstavu mají mimořádnou příležitost ji shlédnout ve dnech 9. dubna až 26. května letošního roku v pro nás nedaleké Vídni, a to v Ateliererhaus der Akademie der bildende Künste Wien Lehar-gasse 6–8, 1060 Vídeň. Další informace možno získat na info@akbild.ac.at.

rseemann@volny.cz

Německo a rozpad Jugoslávie očima účastníka

Michael Libal, Limits of Persuasion. Germany and the Yugoslav Crisis, 1991–1992. Westport, London, Praeger 1997, 206 stran (vč. chronologie, glosáře, anotované literatury a indexu).

Kniha Michaela Libala představuje energickou a kompetentní výpověď o německé (a evropské) politice ve vztahu k procesu rozpadu Jugoslávie v letech 1991–1992. Autor, současný velvyslanec Německa v České republice, byl v letech 1991–1995 vedoucím nově ustaveného odboru pro jihovýchodní Evropu na německém ministerstvu zahraničních věcí. Jeho kniha se omezuje na období od vyhlášení nezávislosti Slovinska a Chorvatska v červnu 1991 do Londýnské konference v létě 1992, tedy na dobu, kdy německá politika hrála mimořádně aktivní roli a významně ovlivnila postoj mezinárodního společenství. Michael Libal představuje německou analýzu vývoje jako v zásadě správnou a prověřenou časem. Nepodává jednobarevný obraz – nachází kritická slova pro všechny zúčastněné strany a aktéry, včetně Německa. V první a nejdélejší části podává autor svůj výklad diplomatického úsilí o řešení situace, a to především v rámci EU a OBSE. Druhá část je věnována kritickým otázkám (suverenita, hranice, práva menšin), za jejichž řešení je německá politika někdy dodnes kritizována. Rozbor řady prací na dané téma prozrazuje Michaela Libala jako ostrého polemika, v připojených anotacích o uváděné literatuře (ss. 193–199) až nezvykle důrazného. Poslední, třetí část knihy shrnuje a do jisté míry opakuje hlavní teze a uvádí autorovy závěry.

Autor se snaží vysvětlit německou diplomacii na Balkáně a postavit se řadě zažitých, většinou historicky podmíněných soudů o roli SRN. Důsledně obhájí postup SRN včetně uznání suverenity Slovinska a Chorvatska. Německý přístup vysvětluje především zahraničněpoliticky. Stručně se věnuje i významu politických stran a poukazuje na citlivost německé veřejnosti ve vztahu k bývalé Jugoslávii, danou mj. pocitem viny za kruté nacistické perzekuce a přílivem téměř 400 000 uprchlíků. Odmítá přitom obvinění, že by německá politika měla na rozpadu Jugoslávie zájem: Bonn měl s Jugoslávií díky své rozsáhlé pomoci do roku 1990 výtečné vztahy, které daleko lépe odpovídaly německým hospodářským a bezpečnostním zájmům než nacionalizace a drobení země. Hlavním zájmem německé

politiky 90. let byla stabilizace bývalého „východu Evropy“, protože na SRN doléhaly bezpečnostní, ekonomické a demografické důsledky každého konfliktu v této oblasti.

Bonn dříve než jeho partneři označil za hlavního viníka konfliktu v bývalé Jugoslávii srbský nacionalismus. Tím se zásadně lišil např. od politiky Francie a Velké Británie. Ty buď podporovaly Srbsko, nebo se snažily o nezáúčastněnou pozici. K souladu s německou analýzou situace došly tyto země až v průběhu konfliktu. Autor hovoří i o nacionalismu chorvatském, vyslovuje pochopení pro obavy srbského obyvatelstva v Krajině a kritizuje chorvatskou politiku za to, že až 4. 12. 1991 přijala zákonné normy, ochraňující postavení menšin.

Autor rovněž uznává, že německý vztah k Srbsku nebyl zcela nepředpojatý. Nepopírá existenci protisrbsky orientovaných komentářů v některých sdělovacích prostředcích.¹⁾ Odmítá ale tezi, že by jakékoli noviny a komentáři představovali německou politiku jako takovou. Německo vycházelo z toho, že Srbsko první podkopalo koncepci Titovy Jugoslávie jako svazku rovnoprávných republik. Milošević sledoval dvě varianty politiky. Jednou byla okleštěná federace s dominantním postavením Srbska, kterou začal budovat již v 80. letech mj. zrušením autonomie Kosova a Vojvodiny a která byla nepřijatelná zejména pro Slovinsko a Chorvatsko. Ty s tichou podporou dalších republik usilovaly o konfederaci. Druhá varianta, na niž se pak Milošević soustředil, směřovala k vytvoření „velkého Srbska“ – tedy především spojení Srbska a Černé Hory s oblastmi v Chorvatsku a Bosně-Hercegovině, kde žilo srbské obyvatelstvo. Miloševićovo pojetí práva národů na sebeurčení znamenalo vybojovat změnu hranic a „etnický vyčistit“ mezilehlá území. V německé koncepci podle Michaela Libala proto nešlo o uplatnění práva národů na sebeurčení, jak se všeobecně předpokládalo. Libal dokonce kritizuje německou politiku té doby za to, že někdy tento pojem skutečně používala. Šlo o to zajistit, aby probíhající rozpad federace měl mírovou, civilizovanou podobu. Německo bylo první, kdo definoval konflikt ne jako etnický, jako „občanskou válku“ nebo jako boj mezi federací a jejími „rozblížeči“, ale jako válku mezi částmi rozpadající se federace. Tím, že se Srbsku podařilo využít ve svůj prospěch silnou federální armádu,

vznikla neúnosná asymetrie, kterou navíc ještě posilovalo mezinárodní embargo na dodávky zbraní. Autor uvádí, že hlavním cílem německé politiky proto bylo zastavení ozbrojených akcí na všech stranách a návrat k jednání za účasti mezinárodních organizací. Jako základ řešení pak Bonn prosazoval neměnnost hranic, zajištění práv národnostních menšin, zachování národnostně smíšených komunit, spolupráci následnických států a uplatnění mezinárodního dozoru.

Tyto principy a cíle, které postupně sdílelo celé mezinárodní společenství, byly ale v příkrém rozporu s koncepcí Miloševiče. Podle Libala proto mělo mezinárodní společenství dvě volby: buď suverenitu Slovinska a Chorvatska neuznávat, zajistit (a to i vojenskou silou) bezpečnost Chorvatska proti mnohem silnější srbské straně, a tak vytvořit podmínky pro rovnoprávná jednání jugoslávských subjektů (za mezinárodní účasti) o komplexním uspořádání. Na toto řešení ovšem nebyl nikdo připraven – mimo jiné ani SRN. Druhou variantou bylo konflikt internacionalizovat, a tedy předefinovat jej z vnitrostátní záležitosti na problém mezinárodních vztahů. Předpokladem bylo uznání suverenity Slovinska a Chorvatska. Protože ve skutečnosti již nešlo o zachování „staré Jugoslávie“, nedomnívá se autor, že by akt uznání zhoršil situaci v Bosně-Hercegovině. Srbská politika (a „federální“ armáda) se připravovala na připojení oblastí se srbským obyvatelstvem již před uznáním samostatnosti prvních dvou republik. Michael Libal rovněž odmítá, že by Bonn při uznání Slovinska a Chorvatska postupoval individuálně. Argumentuje tak, že německá politika byla vyhlášením nezávislosti obou republik (25. 6. 1991) nepřijemně zaskočena, stejně jako ostatní spojenci. Bonn pak sice otázku uznání suverenity obou republik otevřel již v létě, zavázal se k němu ale až 27. listopadu, tedy poté, kdy padl Vukovar a kdy perspektivu uznání zahrnula 10. října do svého dvouměsíčního limitu pro jednání Haagské konference Evropská unie. Libal si je vědom toho, že německá politika zbytečně vyvolala nevoli tím, že uznala obě republiky již 23. prosince 1991. Ministři zahraničí EU ale 16. 12. (důrazné jednání Genschera na tomto zasedání bylo později často kritizováno) dali uznání „zelenou“ s tím, že pouze doporučili vyčkat zprávy Badinterovy komise. Již předchozí zpráva této komise ale ukázala právní zajištění menšin v Chorvatsku až na drobnou připomínku jako přijatelné. Navíc, Německo se o principy menšinových práv zasadilo: známý německý právní expert Ch. Tomuschat se podílel na sepsání odpovídajících zákonů v Chorvatsku a německý diplomat G. Ahrens formuloval principy ochrany etnických menšin (kapitola II plánu lorda Carringtona), které se staly základem pro řešení této otázky v celém dalším průběhu řešení jugoslávské krize. Bonn zřejmě i proto již uznání nepovažoval za zvláště problematické. Německý tlak ve prospěch uznání byl kritizován spojenci i ze

strany OSN. Pozdější politika zemí EU/NATO a rovněž OSN i Ruska ale dala německé politice v hlavních rysech za pravdu.²⁾ I když se v jednotlivostech projevovaly rozdíly, staly se principy řešení konfliktu, které prosazovala německá diplomacie, důležitým instrumentem.³⁾

Kniha jistě vyvolá v českém prostředí, kde se často uplatňuje kritický, historizující pohled na roli SRN na Balkáně, polemiku. Pro českého čtenáře by bylo důležité získat detailnější představu o vnitropolitických souvislostech německého postupu. Rovněž kritika Tudjmanova vyhraněného naciona-

lismu se jeví jako poněkud stručná. Bylo by zajímavé znát autorův názor na to, proč neměla politika SRN a EU na Tudjmana v dalších letech dostatečný vliv. Toto téma jde ovšem za rámec knihy. V každém případě je dynamicky psaná analýza Michaela Libala neodmyslitelnou četbou pro všechny, kdo se vážně zabývají jak německou politikou, tak počáteční fází konfliktu v bývalé Jugoslávii. Pro čtenáře je k dispozici autorský výtisk v knihovně Ústavu mezinárodních vztahů.

Vladimír Handl

handl@iir.cz

¹⁾ Poukazuje přitom na některé komentáře ve Frankfurter Allgemeine Zeitung, viz: poznámky 9. na s. 171.

²⁾ To potvrzují další práce na toto téma, viz: např. J. Gow, *Triumph of the Lack of Will. International Diplomacy and the Yugoslav War* (London: Hurst and Co., 1997)

³⁾ Srovnej s článkem Bruno Schocha, *Achillesverse der Stabilität. Nationale Minderheiten auf dem Balkan*, in: *Internationale Politik* 3/2001, ss. 37–42, a článkem, na který se odvolává: T. R. Gurr, *Ethnic Warfare on the Wane*, *Foreign Affairs*, Mai/June 2000, ss. 52–64.

Krajina v pohybe

Olga Gyarfášová, Vladimír Krivý, Marián Velšic et al.: Krajina v pohybe. Správa o politických názoroch a hodnotách ľudí na Slovensku. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2001, 415 s. ISBN – 80-88935-24-5.

Bratislavský Inštitút pro veřejné otázky vydává každoročně řadu publikací, které se věnují vývoji slovenského politického systému, společnosti, médií atd. Kniha „Krajina v pohybe“ je zajímavou sociologicko-politologickou analýzou proměn Slovenska v tranzitivní (a vlastně už i konsolidační) éře po roce 1989. V deseti kapitolách je nastíněna změna, kterou náš východní soused v minulém desetiletí prošel. Autoři přitom využili koncentrovaných výsledků z výzkumů veřejného mínění různých agentur (a v omezené míře i volebních výsledků) a nastínilí plastický obraz země „v pohybu“. Načasování vydání knihy do období před blížícími se slovenskými parlamentními volbami se zdá vhodné a z hlediska prognózy jejich výsledků leccos napovídá.

Vzhledem k rozsahu a tematickému záběru knihy (jsou tu zařazeny mimo jiné i kapitoly, jež se věnují civilizační gramotnosti, změnám náboženské orientace, vztahu majoritní populace k Romům atd.) se recenze zaměří především na pasáže, které jsou blízké osobním preferencím recenzenta. V úvodní kapitole Marián Velšic shrnuje společenskou atmosféru 90. let, přičemž si všímá jejich proměn, které měly přímý politický dopad. Od roku 1990 sílila společenská kritika polistopadového režimu spojeného s realizací (sociálně tvrdé) ekonomické reformy. Na úrovni tehdy opozičních politických elit to vedlo ke snaze hledat „vlastní cestu“.

Po vzniku samostatné Slovenské republiky, kdy tyto elity byly u moci, ovšem vysoká nespokojenost s vývojem v sociálně-ekonomické oblasti přetrvávala. Krátkodobé zlepšení se dostavilo až v roce 1995. Tento rok byl ovšem z pohledu společenského klimatu paradoxní. Kromě ekonomického zlepšení se na jedné straně stabilizovalo

rozložení politických preferencí a důvěry v klíčové politické instituce, na druhé straně občané kriticky hodnotili některé aspekty politiky tehdejší vládní koalice Hnutí za demokratické Slovensko (HZDS), Slovenské národní strany (SNS) a Sdružení dělníků Slovenska (ZRS). Společensko-politickou situaci v letech 1996 a 1997 pak charakterizovalo stupňující se vnitropolitické napětí (viz především permanentní ostré konflikty mezi nejvyššími ústavními institucemi). Navíc přetrvávalo ze strany veřejnosti převážně negativní hodnocení polistopadového režimu jako takového, což se nezměnilo ani po parlamentních volbách 1998.

Velšic tak značně pesimisticky uzavírá otázku podpory polistopadového režimu konstatováním, že „současný stav se v porovnání se stavem z počátku 90. let změnil jen nepatrně“ (s. 21).

Toto hodnocení je ovšem nutné doplnit o difference mezi příznivci jednotlivých politických stran. U stran, které přetrvávaly po celé sledované období, se velmi sblížili příznivci Strany demokratické levice (SDL) – jejichž postoj k současnému režimu byl a zůstal poměrně kritický – s příznivci HZDS a SNS, u nichž na začátku 90. let mírně převládala podpora režimu. Naopak u voličů dalšího sledovaného subjektu – Křesťanskodemokratického hnutí (KDH) – se výrazně kladný vztah k režimu prakticky nezměnil, stejně jako nedošlo k žádnému posunu u převážně neutrálního postoje stoupenců Maďarské koalice (dnes Strany maďarské koalice – SMK).

Z hlediska výsledků budoucích voleb je zajímavé celkové hodnocení veřejností ve srovnání s hodnocením předchozího Mečiarova kabinetu. Dzurindova vláda byla na základě součtu více ukazatelů v březnu 2000 hodnocena prakticky **stejně výrazně negativně jako Mečiarova**. V názoru na způsob provádění zahraniční politiky nebo politiky vůči maďarské menšině byla sice oceňována lépe, ovšem její hospodářská nebo sociální politika se s velkým pochopením voličů nesetkala (v boji proti korupci či

v oblasti privatizace se „známky“ udělené oběma vládám příliš nelišily).

Velmi solidně je zpracována kapitola věnovaná relevantním politickým stranám a jejich přívržencům (autoři Grigorij Mesežnikov a Vladimír Krivý). Grigorij Mesežnikov shrnuje vývoj jednotlivých politických stran od začátku 90. let do současnosti. Škoda jen, že autor na úvod alespoň stručně nenačrtl vývoj systému stran jako takového a zůstal u (byť faktograficky bohatého) popisu a analýzy konkrétních stran. Nedopustil se ovšem přitom žádných větších chyb. Spíše drobnou nepřesností je tvrzení (s. 61), že „po roce 1998 se ve výrocích některých předních představitelů KDH častěji než předtím začaly objevovat euroskeptické motivy a opatrnější vztah k možnému vstupu Slovenska do NATO“.

Tradice rezervovaného vztahu KDH k NATO a EU je starou záležitostí a byla silná už na začátku 90. let. Bývalý dlouholetý předseda strany Čarnogurský při více příležitostech demonstroval svůj značně negativní postoj k oběma organizacím. (Jinou skutečností je, že v letech 1994–1998 skutečně došlo k jistému utlumení vnějších projevů tohoto odporu.) Obdobně malé nepřesnosti se autor dopustil u SDL, kde v souvislosti s parlamentními volbami 1994 uvádí, že těsně před nimi „ze strany vystoupil představitel dělnické skupiny Ján Lupták, který vzápětí založil ZRS. To potom přebíral SDL značnou část elektorátu“ (ss. 62–63). Faktem je, že Lupták založil občanské sdružení ZRS už o tři roky dříve, byl na politickou stranu je transformoval (tj. založil novou politickou stranu) až na začátku roku 1994. Jinak závěry, jež Mesežnikov vyvozuje u jednotlivých stran, nepostrádají snahu podchytit některé paradoxy. Tak např. u HZDS si všímá jisté inkonzistence postoje, kdy hnutí na jedné straně podporovalo vstup Slovenska do NATO a na druhé straně označilo NATO (v době útoků na Jugoslávii) za agresora a postup organizace ostře odsoudilo.

Hodna pozornosti je rovněž podkapitola věnovaná štepícím liniím stranického systému (tj. fakticky na úrovni stranické elity). Mesežnikov tu opakuje svou tezi z poloviny 90. let o dvou seskupeních politických stran lišících se úhlem pohledu na charakter poli-

tického režimu, která je ve slovenské politologii velmi diskutovaná (a dnes vcelku obecně akceptovaná). Jedno představuje HZDS, SNS (a dříve ZRS), druhé strany dnešní vládní koalice. Polarizace stranického systému vedla k jejich ostrému oddělení a vyloučila možnost koaliční spolupráce mezi jednotlivými jednotkami pocházejícími z různých táborů. Mesežnikov si všímá několika nových prvků, které po roce 1998 do této konfigurace zasáhly. Na prvním místě je to preferenční expanze nového politického subjektu Smer, vedeného bývalým poslancem SDL Robertem Ficem. Středová pozice Smeru mezi oběma tábory a s tím související značný koaliční potenciál mu dává mimořádnou výhodu, kterou by mohl velmi výhodně zúročit po parlamentních volbách 2002. Dalším faktorem je dlouhodobá preferenční stabilita HZDS a SNS, a naopak výrazný pokles podpory stran dnešní vládní koalice (s výjimkou SMK). Mesežnikov přitom upozorňuje na velké riziko nepřekročení pěti procent uzavírací klauzule, které pro některé strany dnešní vládní koalice vyplývá z rozhodnutí o samostatné kandidatuře v parlamentních volbách. Podle něj by volební koalice stran napravo od středu (KDH, Demokratické strany a Slovenské demokratické a křesťanské unie – SDKÚ) mohla mít velmi slušné šance obsadit druhé místo v parlamentních volbách (za HZDS) a mít tak možnost významně ovlivňovat podobu budoucí slovenské politiky.

Nevýhodou každé knihy je čas, jenž uplyne od jejího napsání do uveřejnění. Druhá polovina roku 2001 přinesla několik nových momentů, které text dokončený krátce předtím nemohl reflektovat. Rozštěpení SNS a následné založení nové Právě slovenské národní strany vneslo nový pohyb do systému. Neméně důležité je nalomení bariéry mezi oběma doposud přísně segregovanými stranickými tábory, k němuž došlo na regionální úrovni. Uzavření volebních koalic mezi HZDS a levicovými stranami dnešní vládní koalice (SDL a Stranou občanského porozumění – SOP) v některých krajích při volbách do zastupitelských orgánů v prosinci 2001 by mohlo do budoucna pozměnit logiku fungování celého systému a překreslit stávající štěpící linie.

Osvětlení některých pohybů ve voličské podpoře jednotlivých stran se věnuje Vladimír Krivý. Volatilita hlasování byla na Slovensku během předchozí dekády poměrně vysoká (čemuž napomáhal i vysoký stupeň nestability stranického systému), přesto existují strany s dlouhodobě poměrně stabilním jádrem elektorátu. Je to zejména SMK se svým etnickým profilem, ale i HZDS. KDH přišlo po angažování se ve Slovenské demokratické koalici (SDK) a odchodu skupiny okolo M. Dzurindy o značnou část svých „jádrových“ voličů, nicméně dokázalo svou voličskou bázi rychle stabilizovat a podle výzkumů z konce 90. let patří ke stranám s vysokým podílem věrných voličů. Výrazně méně kmeno-

vých voličů v elektorátu má SDL (což se projevilo zřejmě i v propadu její volební podpory po volbách 1998) a ještě méně SNS. Nesporně zajímavou otázkou je, odkud získala své dnešní potenciální voliče nová strana Smer (od konce roku 1999 má podporu 15–20 procent voličů). Z dnešních příznivců této strany volila v parlamentních volbách 1998 téměř třetina SDL, pětina SDK, asi desetina SOP. HZDS a SNS volila jen asi desetina dnešních příznivců Smeru (zbytek do sta procent jsou prvovoliči a nevoliči). Potvrzuje se tak důležitý fenomén, že Smer přitáhl především voliče stran Dzurindovy vládní koalice a umožnil jim tímto způsobem ventilovat svou nespokojenost, aniž se museli přiklonit k HZDS nebo SNS.

V další kapitole věnované formování pravo-levé dimenze (z pohledu elektorátu), jejímž autorem je rovněž Vladimír Krivý, jsou popsány problémy a těžkosti, které to ve slovenských podmínkách přináší. Na Slovensku totiž na rozdíl od sousední České republiky, ale i většiny států západní Evropy, existuje vysoké procento lidí, kteří ne-

jsou schopni nebo ochotni se na této klasické pravo-levé stupnici zařadit. Podle výzkumů ze začátku a z konce 90. let přitom jejich počet zůstává víceméně konstantní (asi čtvrtina obyvatel, podle některých výzkumů dokonce ještě více). Levo-pravé vnímání politického prostoru je na Slovensku podle Krivého oslabováno jinými konflikty. Dále se projevuje něco, co Krivý trefně označuje za „únik od stupnice“. Je to vymezování se voličů v politickém středu. Trvale se k němu hlásí více než polovina respondentů, což opět převyšuje běžné údaje ze západní Evropy. Odraz tohoto faktu působí i na úrovni politických stran, kdy některé se ze zcela pragmatických důvodů vyhýbají pravo-levému vymezení (HZDS, Smer, SNS).

Celkově se dá konstatovat, že recenzovaná kniha představuje poměrně přehledné a výstižné zachycení změn i toho, co se přihlíží na Slovensku v poslední dekádě „nepohnulo“. Přes někdy poměrně pesimistické výhledy, které ke stavu společnosti nabízí, stojí za to se s ní seznámit.

Lubomír Kopeček

kopecek@fss.muni.cz

Usáma bin Ládín a mezinárodní terorismus

Michael Pohly, Chálid Durán: Usáma bin Ládín a mezinárodní terorismus. Vydalo nakladatelství JOTA, Brno 2001, 1. vyd., 126 stran + 8 stran obrazové přílohy.

11. září 2001 – New York: moloch se probouzí a davy lidí proudí do zaměstnání s očekáváním všedního dne. Sebevražední atentáčníci se však zmocnili čtyř dopravních letadel a zasadili úder přímo do srdce Ameriky. Ve Světovém obchodním centru, v Pentagonu a v unesených strojích umírají tisíce lidí. Svět je v šoku! Vyšetřování atentátů se soustřeďuje především na jednu osobu: saúdskoarabského multimilionáře a organizátora mezinárodního teroru Usámu bin Ládína, který chce spolu s armádou fanatiků vést po celém světě „svatou válku“. Zneužívá přitom islám a posunuje toto mírově orientované náboženství do roviny brutálního, nelidského násilí. Islamismus, jenž vznikl v minulém století pod vlivem totalitních evropských ideologií, sice geopoliticky z islámu vychází, jinak však s ním nemá příliš společného. Byl to právě Usáma bin Ládín, jenž nasměroval různé teroristické skupiny, rekrutující se z tohoto hnutí, k totální válce proti Spojeným státům: místo lokálních bojů proti vládům ve vlastním regionu je lepší se zaměřit na „Velkého Satana“ – na Spojené státy.

Kniha renomovaných expertů na problematiku Afghánistánu a islámské učené dr. Michaela Pohlyho a Chálida Durána „Usáma bin

Ládín a mezinárodní terorismus“, jejíž překlad z německého originálu pohotově vydalo koncem minulého roku brněnské nakladatelství JOTA, poskytuje zasvěcený úvod do tématu, ve kterém hraje již po léta klíčovou roli právě Usáma bin Ládín. Obsahuje především informační portrét tohoto charismatického muže – počínaje podrobným životopisem a psychologickou charakteristikou, přes vysvětlení jeho ideologie globalizace „Svatého teroru“, úlohy ve vývoji islamistického hnutí a podílu na všech dosavadních teroristických akcích v různých koutech světa až po zhodnocení jeho současné pozice v Afghánistánu a Pákistánu. To vše je zasazeno do širšího rámce výkladu pojmu „džihád“ a osudového zneužití islámské tradice, psychologie sebevražedných atentátníků a rozboru příčin selhání tajných služeb a politiků včetně stručného chronologického přehledu tisícileté afghánské historie.

Na českém knižním trhu první ucelený životní příběh nejobávanějšího teroristy současnosti zároveň odhaluje řadu až šokujících skutečností o cílené infiltraci vyškolených islamistických kádrů s mohutnou finanční silou a politickým vlivem v USA a dalších vyspělých zemích světa i nástin nijak různě vyhlížejících perspektiv spolužití s fenoménem islamismu, představujícího regionální novodobou formu fašismu.

Bohumil Tesařík

Německo a migrace v Evropě

Barbara Marshall: *The New Germany and Migration in Europe – 1st ed. – Manchester: Manchester University Press, 2000 – 186 s. – ISBN 0-7190-43346-0*

Autorka v předkládané publikaci analyzuje aktuální problematiku migrace po pádu železné opony v souvislostech s novou situací ve střední Evropě po sjednocení Německa. Miliony lidí překračují ročně německé hranice, Německo se stalo cílem neustálého migračního proudu. Mezi lety 1988 a 1992 se zde usadily téměř čtyři miliony nových imigrantů, což znamená nejvyšší míru imigrace v industriálním světě. Koncem roku 1997 UNHCR (Vrchní komise OSN pro uprchlíky) odhadla v Německu 1 049 000 uprchlíků. Barbara Marshallová zdůrazňuje nutnost nahlížet na problematiku v perspektivě Německa a Evropy jako pouhé části světové migrace. Zároveň vysvětluje, co způsobilo, že v dlouhé migrační historii právě migrace do Německa počátkem 90. let byla tak obtížná a kontroverzní. Především to bylo způsobeno rychlostí migračních vln a množstvím odlišných kategorií migrantů – příslušníci německého či židovského etnika z východní Evropy a bývalého Sovětského svazu, občané bývalé Německé demokratické republiky (NDR), lidé usilující získat azyl a uprchlíci ze zemí, kde je občanská válka, apod.

Současně autorka ukazuje souvislosti s postavením Německa v Evropské unii, s rolí a vlivem *Schengenského systému*. Vnější hranice byly posilovány, Evropa se stávala pevností. Německo se dostalo do popředí tohoto vývoje. Jeho hranice byly současně hranicemi Evropské unie. Marshallová dále upozorňuje čtenáře na jedinečný azylový systém v Německu a rozsáhlou cizozemskou populaci tvořenou bývalými hostujícími pracovníky a jejich potomky. Omezovat jejich přijímání by znamenalo rozchod s německými humanitárními závazky. Oficiální přístupy k cizincům mýřily k srdci nového pojetí německé identity. Tato témata – kontroly a začleňování či vyčleňování – tvoří hlavní rámec publikace.

Proces kontroly migrace je zachycen v širokých souvislostech, včetně humanitárních závazků Spolkové republiky Německo, liberální politické kultury Německa i jeho evropských vazeb. Publikace rovněž charakterizuje migraci jako katalyzátor při formování německé politické kultury. Uprostřed sporů a diskusí došlo

v ústavě ke změnám týkajícím se udělování azylu. Na utváření současné německé politiky přitom často působí minulost Německa, reakce na ni. Rámec pak tvoří evropské integrační tendence. Kromě těchto aspektů se kniha věnuje působení migrace na širokou německou společnost. Hledá odpovědi na otázky, kdo a proč do Německa přichází, studuje kontroverzní aspekty přílivu cizinců, možnosti zaměstnanosti a bydlení vzhledem k domácímu obyvatelstvu.

První kapitola sleduje migrační pohyby v západním Německu v letech 1945 až 1949. K nejsilnějšímu řadí vlnu uprchlíků i odsunutých z východu po roce 1945, v 50. a 60. letech pak příliv lidí, hledajících ve Spolkové republice Německo práci, od konce 70. let lidí hledajících azyl. Přitom neustále přicházeli do SRN občané Německé demokratické republiky. Autorka analyzuje západoněmeckou migrační politiku, jak přistupovala k různým kategoriím migrujících. V souvislosti s poskytováním azylu píše, že „azyl pronikal k srdci německé politické a morální identity“.¹⁾

Ve **druhé kapitole** podrobně rozebírá, kdo a proč do Německa přicházel i jak je to s tvrzením, že cizinci berou práci a možnosti ubytování domácímu obyvatelstvu a že jsou odpovědní za velký počet spáchaných zločinů. Charakterizuje působení migrantů v německém hospodářství, jak jejich přítomnost ovlivňuje vyhlídky německých pracujících. V této souvislosti je též zkoumán demografický argument, že příliv mladých imigrantů mužského pohlaví ovlivní ubývající a stárnoucí německou populaci. Tato funkce imigrace je ústřední pro odhad vlivu migrantů na *sociální stát*.

Z hlediska vnitřní bezpečnosti probíhají diskuse o migraci do Německa v souvislosti se zločiny spáchanými cizinci či jejich nepřáteli na straně extrémní pravice. Zároveň je sledována souvislost mezi pokusy zvyšovat bezpečnost a restriktivnější legislativou. Při pohledu na historický vývoj po pádu železné opony autorka ukazuje, jak význam bezpečnosti prodělal zásadní změnu. „V bipolárním světě studené války se vztahoval hlavně k vojenským hrozbám státům a jejich suverenitě. Od té doby zahrnul i hrozby z jiných zdrojů – např. ze sociální nestability... Ve věku globalizace a migrace může být stabilita společnosti ohrožena i podkopáním vlastní stability.“²⁾ Marshallová poukazuje na to,

že se mění i způsob nazírání na bezpečnost, např. vývoj mimo území Německa je často považován za potenciální hrozbu německé vnitřní bezpečnosti.

Tyto úvahy vedly ve **třetí kapitole** ke zkoumání kontroly migračního pohybu směrem do Německa. Osvětlována je souvislost mezi faktory ve vysílajících zemích, které vedou k migraci, a počtem migrujících. Německo i Evropská unie sledují tyto faktory ve spolupráci se zeměmi východní Evropy, Středomoří, Afriky, karibské i pacifické oblasti. Autorka zkoumá politické tlaky vedoucí k migraci, ústavní podmínky pro udělování azylu i požadavky kontroly migrace a vztah k cizincům. Píše, že „nové formy a oblasti pronásledování jako například v Alžírsku a Afghánistánu vyvolaly zásadní otázky týkající se německého režimu pro uprchlíky“.³⁾ Soustřeďuje se na uprchlíky z bývalé Jugoslávie, přicházející v důsledku válečných konfliktů, na přístup Evropské unie, v němž figuruje evropská solidarita, ale i na nacionalistické přístupy.

Čtvrtá kapitola analyzuje evropskou politiku ve vztahu k otázkám migrace a uprchlíků a její vliv na formování německé azylové politiky. Charakterizuje politiku Evropské unie vůči uprchlíkům a žadatelům o azyl a přibližuje otázku „dělení odpovědnosti“ za uprchlíky mezi evropskými partnery. „To bylo jedním z důvodů německého volání po harmonizaci migrační politiky v 80. letech a začátkem 90. let. To pak získalo zvláštní naléhavost po příchodu více než 350 000 uprchlíků z bývalé Jugoslávie do Německa.“⁴⁾

V závěrečné **páté kapitole** autorka sleduje vývoj německé migrační politiky po sjednocení Německa, vývoj v právní sféře, v legislativě. Vysvětluje příčiny dlouhého hledání zákonů, ukazuje jejich některé nedostatky. Věnuje se otázkám občanství, přizpůsobování cizinců německému prostředí. Seznamuje též s politickými diskusemi o místu cizinců v německé společnosti od konce 80. let.

Publikace odkrývá řadu nových skutečností spojených s migračními vlnami do sjednocení Německa, všímá si i ekonomických dopadů migrace, otázek zaměstnanosti, vnitřní bezpečnosti, kriminality, právních a ústavních dopadů. Přispívá k pochopení aktuální problematiky migračních pohybů po pádu „železné opony“, jejich příčin a způsobů, jakými se realizovaly, i některých obtíží vnitřní politiky přijímající země na příkladu Německa.

Ivona Řezanková

rezankova@iir.cz

¹⁾Viz: Barbara Marshall: *The New Germany and Migration in Europe – 1st ed.* Manchester: Manchester University Press, 2000 – s. 18.

²⁾Viz: tamtéž, s. 63.

³⁾Viz: tamtéž, s. 102.

⁴⁾Viz: tamtéž, s. 133.

Ekvidistanta extremismu jakéhokoliv ražení

Uwe Backes, Eckhard Jesse (vyd.), Jahrbuch Extremismus & Demokratie, ročník 12, 2000, Nomos, Verlagsgesellschaft Baden-Baden, 2000, 592 stran, ISBN 3-7890-6979-5.

Po dvanácté je předkládána všestranná publikace „Jahrbuch für Extremismus & Demokratie“ (Ročenka pro extremismus a demokracii), kterou vydávají němečtí politologové Eckhard Jesse a Uwe Backes. Všestranná, protože kromě důkladných analýz nabízí také materiály, literární zprávu, hlavní a doprovodné rozbor, a to vše k širokému tématu extremismu. Přitom je třeba se vyvarovat pojetí, které téma extremismu omezuje pouze na extremismus pravicový, tak, jak to mnohým vyhovuje. Jessemu a Backesovi jde o výzkum extremismu zprava stejně jako zleva, přestože se pravicový extremismus v současnosti projevuje nebezpečněji a hrozivěji u volebních urn a v ulicích (zcela jistě na východě Německa). Vzpomeňme si jen na léto roku 2000, kdy byla Spolková republika Německo v osidlech pravicově extremistického teroru, nebo na 3. říjen 1999, kdy pravicově populistická FPÖ v Rakousku dosáhla ve volbách ohromujícího vítězství. O to méně by nám měl pravicový extremismus zavírat oči před jinými nebezpečími, která ohrožují parlamentní demokracii. Velice aktuálně vystupují tyto jevy, když si vzpomeneme například na násilí v Göteborgu a Janově, a to i přes určité sympatie, které bychom mohli chovat k motivům antiglobalistů. Člověk je samozřejmě v pokušení brát na lehkou váhu bezpráví, které je páčáno ve jménu určitých idejí nebo ideologií, pro které má pochopení. Ve střední a východní Evropě se občané mohli na vlastní kůži po desetiletí přesvědčovat o tom, nakolik se velice humanistická ideologie hlásající osvobození člověka, jakou je například marxismus-leninismus, proměnila v praxi ve svůj pravý opak. To samozřejmě neznamená, že se od tohoto modelu všichni odvrátili, jak to ukazují úspěchy post- nebo neokomunistických stran v těchto zemích. Často to ale souvisí s touhou po ztracené jistotě, která občany provázela od kolébky až do hrobu. Ve východním Německu je ale úspěch neokomunistické PDS (Strana demokratického socialismu) vysvětlován také tím, že mnozí východní Němci (a nejen voliči PDS) vnímají socialismus (marxisticko-leninského ražení) jako „dobrou myšlenku“, která ale nebyla dobře realizována.

V západní Evropě, kde byly až do roku 1945 známy jen totalitární zkušenosti s fašismem, jsou občané vůči jakémukoliv formě levicového extremismu¹⁾ méně odmítaví, a to v neposlední řadě proto, že ten se – na rozdíl od pravicového extremismu – odvolává na humanistickou filosofii. Ten, kdo tedy na Západě upozorňuje na nebezpečí levicového extremismu pro parlamentní demokracii a pro otevřenou společnost²⁾, se často vystavuje výtku, že se snaží relativizovat pravicový extremismus. Tato výtku by byla politováníhodná a Jesse s Backesem se jí, jak vyplývá z jejich úvodního příspěvku „Antiextremistický konsenzus – principy a praxe“, nechtějí vystavovat. Co tento antiextremistický konsenzus obsahuje, se dá postihnout ve čtyřech významových rovínách: za prvé jako negace jakéhokoliv jako extremisticky zařaditelného „smýšlení a úsilí, které je zaměřeno proti základním hodnotám (s ústřední myšlenkou lidských práv) a pravidlům jednání (především právní stát, kontrola násilí, politický pluralismus) demokratických ústavních států“ (ss. 14–15)³⁾, za druhé jako boj proti „jakémukoliv formě duševního a politicko-praktického podřívání svobodné demokracie“ (s. 15), za třetí „postulát ekvidistance vůči politickým extrémismům jakéhokoliv ražení“ (s. 15) a za čtvrté jako názor, že je tento antiextremistický konsenzus „neslučitelný s horlivostí, jakýmkoliv druhem inkvizice a honem na čarodějnice“, neboť podle Jesse a Backese: „fanatismus svobody vede nevyhnutelně k jejímu zničení“ (s. 15). Jestliže se o prvních jmenovaných bodech mezi obránci demokracie diskuse nevede, rozpoutá se s jistotou o třetím a čtvrtém bodě. Zde se totiž dotýkáme otázky, nakolik může demokracie snášet nebo tolerovat své nepřátele, nakolik například mohou nebo nemohou být trpěny názory urážející národy nebo národnostní skupiny a zda se ekvidistance nepřehlíží na první pohled každopádně mnohem větší nebezpečí, jakým je pravicový extremismus? Měly by být pravicově extremistické strany zakázány (tak, jak o tom uvažují politikové ve Spolkové republice Německo v souvislosti s NPĐ⁴⁾, nemá se pravicovým extrémistům nechávat prostor pro diskusi (tedy udržení tzv. „ordon sanitaire“ vytvořením koalice tak, jak to učinila média) nebo má být v souvislosti s nimi citován francouzský filosof Voltaire, který řekl: „Pane, nesouhlasím s vaším názorem, ale udělám všechno pro to, abyste ho mohl vyslovit“? A je zákaz NPĐ užiteč-

ný, když se přesvědčujeme, že jejich „eliminace“ nevede ke snížení pravicově extrémních násilných činů? (s. 28) Jessemu a Backesovi slouží ke cti, že se nebáli postavit této otázce v jednom interview s Petrem Frischem, prezidentem Spolkového úřadu na ochranu ústavy, který v dubnu 2000 odešel do důchodu: „V NPĐ neexistuje pevná násilná skupina, která by ve svých aktivitách pokračovala v ilegalitě...“ (s. 222). Při tom všem ještě zbývá otázka, zda demokracie nemusí být tak silná, aby se ubránila nejhorším a nejhorobnějším nepřítelům. Neboť, jak podotýkají Jesse a Backes: „Mentalita zákazů vypovídá často o neschopnosti řešit konflikty.“ (s. 28) Demokracie musí své nepřátele porážet ideovou převahou svého modelu a přesvědčovací silou svých argumentů. Německá média ale upozorňují v souvislosti se sankcemi pravicově extremistického jednání na „ústavní militantnost, která dalece přesahuje příkaz antiextremistického konsenzu“. (s. 21) Zároveň sblížování PDS se sociálními demokraty SPD⁵⁾ dokazuje, že dochází k „erozi vymezení vůči levicovému (okolí). (s. 29) Nebezpečí spočívá také v tom, že německými levicovými kruhy vytvářené slogany jako „boj proti pravici“, „rock proti pravici“ nebo „spojenectví proti pravici“ vedou ke smazání rozdílů mezi pravicí a pravicí (vnějšku). Pokud se takováto sémantika prosadí nebo se stane obecně přijímanou, je možné se ptát, který z politiků nebo občanů by ještě rád sám sebe označoval za pravicového (ve smyslu konzervativního)? Pokud se ale všichni uvelebí ve středu, a to pokud možno trochu nalevo od středu, pak přestane existovat demokracie, která žije právě z rozporu mezi levicovými a pravicovými pozicemi. A jsou to jen opravdoví extremisté, kdo profituje z politické kultury, která ztrácí svůj profil.

To, že je antiextremistický konsenzus neslučitelný s „jakoukoliv politickou inkvizicí“, je pojetí, jež v Německu nepostrádá ve vztahu s vyrovnáním se s minulostí na brizanci. Jak dalece je možné rozšířit zákaz o „osvětimské lži“⁶⁾ na vědecký výzkum o nacionálním socialismu aniž by tím byla ohrožena svoboda bádání? Kde se nachází hranice mezi negacionismem a revisionismem⁷⁾? Ročenka v této souvislosti dává prostor „sporu o odbojáře Georga Elsera“, který v listopadu 1999 vyvolal obrovský rozruch. Privátní docent Lothar Fritze, zařazený spíše mezi levicové politology, označil ve své habilitační přednášce na Filozofické fakultě technické univerzity v Chemnitzu mnichovský atentát na Hitlera z 8. listopadu 1939, spáchaný truhlářem Georgem Elserem, za „morálně neospravedlnitelný“, neboť – ačkoliv nebylo jisté, zda bude úspěšný – riskoval ohrožení životů třetích osob a jako takový se podle Fritzeho nemůže „podílet na vytváření tradice“ (s. 138). Vydání přednášky v levicovém Frankfurter Rundschau u příležitosti 60. výročí atentátu vyvolalo odmítavé reakce, a to především ze strany berlínského památníku německého odboje (Gedenkstätte Deut-

schier Widerstand), jehož ředitel označil Fritzův článek za „útok na Elserovu důstojnost“ a za „součást snah revidovat německé dějiny“. (s. 96f) Přitom kantovsky uvažující Fritze nikdy nezpochybnul legitimitu vraždy na tyranovi, ale byl toho názoru, že boj proti bezpráví na sebe nebere „žádné suspendování morálních zásad“, neboť pro extrémní nebo zvláštní podmínky (jako např. v dobách diktatur nebo války) nemůže platit „zvláštní morálka“ (s. 133). Klaus-Dietmar Henke, ředitel drážďanského institutu Hannah Arendtové pro výzkum totalitarismu (Hannah Arendt Institut f. Totalitarismusforschung), se předtím marně snažil svého spolupracovníka přinutit, aby vzal svůj článek zpět. Dr. Uwe Backes, zástupce ředitele institutu, se sám cítil vystaven difamační kampani, protože považoval Fritzův příspěvek za hodný diskuse a mínil, že „snaha o vědecké poznání nesmí být omezoována lidovou pedagogikou“ (s. 96). Prezident Spolkového úřadu na ochranu ústavy, na něhož se Uwe Backes, kterému hrozilo propuštění, obrátil, se vyjádřil v tom smyslu, že Backes není pravicovým revizionistou, ale nepřítelem jakéhokoliv extremismu, ať už přichází zprava nebo zleva (s. 89). Ce-

lá tato kauza dokazuje, jak obtížný je vztah společnosti, a německé především, k vlastní zatížené minulosti a jaká rizika na sebe berou vědci, kteří se snaží dostat závazku svobodného myšlení. V ročence si lze přečíst jak Fritzovu přednášku, tak také stanoviska historiků a filosofů morálky ve vztahu k otázkám legitimacy kladení otázek tak, jak to učinil Lothar Fritze, a dále v otázce toho, zda jeho přístup obohacuje vědeckou diskusi a jestli jeho kritika Elsera může „zásadně delegitimovat odboj v diktaturách (...)“ (s. 100). Mannheimský filosof Hans Albert přitom při zpětném pohledu na Elserovu debatu zjišťuje, že „reťorika podezření“ ještě stále ovlivňuje styl diskusí v mnoha oblastech (s. 146).

Ročenka „Jahrbuch für Extremismus & Demokratie“ prokazuje vědě velkou službu nejen proto, že je fórem obsahově hlubokých debat, ale také proto, že je zdrojem pro všechny, kteří se chtějí informovat o politických proudcích a vývojích v Německu i v cizině (např. „portrét země: Severní Irsko“). Pro dobré vnitřní působení parlamentní demokracie má existence takovéto ročenky dalekosáhlý význam.

Dirk Rochtus

¹⁾ V Belgii např. nikdo... o tom, že by se marxisticko-leninská strana PVDA (Partij van de Arbeid) nechávala inspirovat „budováním socialismu pod Stalinovým vedením“ nebo „čínskou revolucí vedenou Maem“. Srov. www.pvda.be

²⁾ Srovnej: Karl Popper; Otevřená společnost a její nepřítel.

³⁾ Všechny citáty – údaje o stranách – jsou z recenzované ročenky.

⁴⁾ Pravicově extremistická „Národně-demokratická strana Německa“.

⁵⁾ Srovnej: Gerhard Hirscher, Mimo „nový střed“: Sbližování PDS a SPD od spolkových voleb 1998. Nadace Hanse Seidela, Akademie f. Politik und Zeitgeschehen, München 2001, 45 s., ISBN 3-887995-233-2.

⁶⁾ „Osvětímská lež“ je pojem, který používají negativisté, aby tím difamovali vraždu na židovském národu jako „lež“.

⁷⁾ Vlamský historik Georgi Verbeek říká, že by se negativisté, tj. ti, kdo popírají holocaust, rádi neprávem označovali jako „revizionisté“. Revizionismus ale v každé vědě představuje běžnou praxi, kdy jsou etablované názory podrobovány kritické „revizi“. Srovnej: Georgi Verbeek (red.), De verdwenen gaskamers. De ontkenning van de Holocaust, Acco Leuven/Amersfoort 1997, s. 8, ISBN 90-344-3876-3.

AUTOŘI TOHOTO ČÍSLA

Martin Ehl, nar. 1973, vystudoval žurnalistiku a politologii na FSV UK; pracoval jako redaktor Lidových novin, MF Dnes a časopisu Týden, nyní je redaktorem Hospodářských novin. (str. 13)

PhDr. Vladimír Klíma, CSc., nar. 1936; v letech 1995–1999 velvyslanec ČR v Ghaně, Togu a Burkině Faso. Od r. 1999 v důchodu. Od roku 2001 předseda Společnosti přátel Afriky. (str. 19)

Lubomír Kopeček; interní doktorandské studium na katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně; dlouhodobě se zabývá výzkumem vývoje politických systémů států střední a východní Evropy. (str. 36)

Ing. Jana Křelinová, CSc.; vystudovala Národohospodářskou fakultu VŠE – obor informace. Od roku 1971 pracovala v zahraničním odboru SBČS. Nyní zastává v ČNB funkci vedoucí referátu mezinárodních organizací v sekci EU a mezinárodních organizací, kde odpovídá za koordinaci vztahů ČNB k mezinárodním ekonomickým a finančním institucím. (str. 24)

Raimundas Lopata, ředitel Ústavu mezinárodních vztahů a politických věd, Vilniuská univerzita. (str. 10)

Dirk Rochtus, (nar. 1961), vyučuje mezinárodní politiku na Justus Lessius Hogeschool v Antverpách. Zabývá se evropskými studii se specializací na Německo. V minulém roce věnoval svou pozornost mj. i studiím politického extremismu (pravicového i levicového) v SRN. (str. 39)

Robert Schuster, nar. 1974; absolvent FF UK (germanistika a politologie), nyní doktorandské studium na Ústavu politologie FF UK, v letech

1999–2000 redaktor Lidových novin, publikoval v odborných časopisech a v denním tisku – články týkající se německé a rakouské politiky. V současné době působí v Ústavu mezinárodních vztahů jako zástupce šéfredaktora časopisu Mezinárodní politika (str. 4)

Tomáš Sniegoň, nar. 1965; vystudoval žurnalistiku (Praha) a historii (Lund, Švédsko). Ve Švédsku žije od roku 1991 a pracuje jako historik a novinář. Je autorem knihy „Sever, za kamna vlezem“ o Skandinávii a spoluautorem knihy „Lubjanka, III. patro“ zachycující paměti bývalého předsedy KGB z let 1961–67 Vladimira Semičastného. (str. 8)

Michal Sviatko, nar. 1979; student politických věd na UMB, Fakultě politických věd a mezinárodních vztahů, Banská Bystrica. Zabývá se politickou analýzou, globálními problémy a srovnávací politologií. (str. 30)

MUDr. Mgr. Daniel Šmihula, nar. 1972; v roce 1996 absolvoval Lékařskou fakultu Univerzity Komenského v Bratislavě, roce 2001 Právnickou fakultu UK. V letech 1998–2001 člen Výběrového vzdělávacího spolku. Aktivní publicistická činnost v oblasti mezinárodních vztahů. (str. 31)

JUDr. Jiří Štěpanovský, CSc., nar. 1925; býv. pracovník MZV, ÚMPE, v r. 1968 hostující prof. na Severozápadní univerzitě v Chicagu, 1969–1989 mimo obor, 1990–91 zást. ředitele ÚMV, dnes učí na VŠE-CESP. Člen red. rady MP, místopředseda České atlantické komise. (str. 17)

JUDr. Eva Tošovská, CSc., nar. 1942; vystudovala Právnickou fakultu UK v Praze, v posledním desetiletí se věnuje ekonomickým aspektům ochrany životního prostředí, zejména nástrojům ekologické politiky, makroekonomickým souvislostem ochrany životního prostředí a mimotřízním oceňovacím technikám. Pracovala v Ekonomickém ústavu ČSAV, nyní působí v Národohospodářském ústavu Akademie věd ČR. (str. 21)

JUDr. Pavel Telička, I. náměstek ministra zahraničních věcí, vedoucí delegace pro jednání o dohodě o přístupu ČR k EU; pracovník MZV od r. 1986; pracoval v mezinárodněprávním odboru v oddělení mezinárodního práva veřejného; v roce 1988 se začal zabývat problematikou ES; od r. 1991–95 pracoval na Stálé misi při ES v Bruselu; v r. 1996 jmenován vrchním ředitelem Sekce integrační MZV, která mj. zpracovává problematiku EU a NATO. Nyní státní tajemník. (str. 12)

Ing. Peadr. Bohumil Tesařík, nar. 1935, vystudoval VŠCHT v Praze a přírodní vědy na Pedagogické fakultě v Plzni, pracoval ve školství a v chemickém průmyslu, aktivně se angažoval v obrodném procesu 1968 na Plzeňsku; po roce 1970 odvolán z hospodářských a společenských funkcí, zaměstnán jako chemik v n. p. Lachema Kaznějov. V letech 1990–94 přednost Okresního úřadu Plzeň-sever; nyní nezávislý publicista. (str. 37)

PhDr. Radek Tomáš, nar. 1973; vystudoval obor anglický jazyk na Ústavu jazyků a humanitních studií Univerzity Pardubice a obor mezinárodní teritoriální studia ve specializaci americká studia na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. Je řešitelem jednoletého grantového vědeckého projektu Ministerstva zahraničních věcí České republiky na téma Náklady na obranu zemí NATO a Varšavské smlouvy v době studené války a po ní. (str. 27)

Ing. Mgr. Štěpánka Zemanová, nar. 1975; absolventka FMV VŠE a FSV UK. V současné době dokončuje postgraduální studium (obor mezinárodní politické vztahy) a působí jako odborná asistentka na Středisku mezinárodních studií Jana Masaryka FMV VŠE. Externě spolupracuje též s Institutem mezinárodních studií FSV UK. (str. 6)